

BÜTÜN ESERLERİ

MUSTAFA NECATİ
SEPETÇİOĞLU

KÜLTÜR DİZİSİ
4

KARŞILAŞTIRMALI
TÜRK
DESTANLARI

ISBN 975-371-042-9

Yayın Hakkı (Copyright):
© İrfan Yayıncılık & Tanıtım
Limited Şirketi

Birinci Baskı 1972
Altıncı Baskı 1998

Kapak:
Erol KAYMAK

Baskı :
Avcı Ofset

Cilt:
İstanbul Mücellithanesi

İrfan
Yayıncılık ve Tanıtım Limited Şirketi
Klodfarer Cad. Sümer Ap. No: 40/7
34400 Divanyolu İSTANBUL
Tel&Faks: (212) 518 38 66

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	5
I- DESTANLAR - Tanımlama	7
Destanların Oluşumu	8
YARADILIŞ DESTANLARI	
a) Türk	13
b) Sümer-Akat	21
c) Mısır	23
d) Fenike	24
e) İran	25
f) Yunan	25
g) Cermen	28
KARŞILAŞTIRMALAR	
Ortak Noktalar	31
Destan ve Ozanlar	32
Çekirdeğin Büyümesi	33
MİLLÎ YAPI - ORTAKLAŞA ŞUUR	35
ÜÇ ZAMANLI HAYAT	36
OĞUZ KAGAN DESTANI	
a) Türk	
İslâmiyetten Önce	38
ZERDÜŞT EFSÂNESİ	
b) İran	47
PERSEUS	
c) Yunan	50
CUCHULAINÉ	
d) İrlanda	54
GILGAMİŞ	
e) Sümer	57
BENZERLİKLER	59
SONUÇ	65
DESTAN ÇEKİRDEĞİNİN GELİŞMESİ	66
II- YAZILMIŞ (YAPMA) DESTANLAR	71
ÖRNEKLER	
Yaradılış ve Türeyiş Türk Destanı	73
İlyada ve Odise	74

Şehnâme	79
L'Éneide	80
Ramayana	80
Kalevala	81
Chanson de Roland	82
Nibelun Gen	83
Lüzitanyalılar	84
Araukana	85
Orlando Furioso	86
Gerusalemme Liberata	87
Kurtulmuş Kudüs Destanı	88
Kaybolmuş Cennet	89
III- MİLLİ DESTANLAR	92
IV- TÜRK DESTANLARI	98
İSLÂMIYETTEN ÖNCEKİ TÜRK DESTANLARI	105
Alp Ertunga Destanı	109
Şu Destanı	114
Oğuz Kagan Destanı	118
İslâmiyetten Önceki	119
İslâmiyetten Sonraki	119
Bozkurt Destanı	122
Ergenekon Destanı	125
Türeyiş Destanı	129
Göç Destanı	130
V- İSLÂMIYETTEN SONRAKİ TÜRK DESTANLARI	135
Satuk Buğrahan Destanı	135
Er Manas Destanı	138
Cengiz Han Destanı	145
Koroğlu Destanı	147
VI- BÖLGE DESTANLARI	
Zoya Tülek Destanı	162
Közüm Han Destanı	173
Ay Böke (Möke) Destanı	178
Kartaga-Mercan Destanı	188
VII- BAŞVURULAN ESERLER	207

ÖNSÖZ

Türk Destanlarını konu edinen bu kitap, önceden belirtilen ki bir el kitabıdır. Orta öğretimde okuyan gençler için düşünülmüştür. İlmî bakımdan büyük bir iddiası yoktur. Yaradılış ve Türeyiş adını verdiğim Türk Destanını hazırlarken aldığım notlar, destanlarımızın öteki milletlerin destanları ile uzak yakın ilgilerini karşılaştırma sırasındaki yorumlamalarım ve düşüncelerim zamanla böyle bir kitabı yazmama sebep oldu.

Yıllar yılı, çok kötü bir sömürge zihniyeti ile bilerek veya bilmeyerek mektep kitaplarında bile yabancı ve özellikle köksüz Yunan Destanlarını çocuklarımızın körpe beynine yerleştiren zihniyetin ne yaptığını anlamak artık zor olmasa gerek. Dünyanın en zengin destanlarının ön sırasında yer alan Türk destanlarının, bugünkü ve yarınki sanatkârlara en güzel kaynak olacağını; edebiyatımızın ve her türlü güzel sanatlarımızın kendi kaynaklarına dönmezse, milletlerarası sanat sahnesinde, hiçbir yer alamıyacağını bilmemek imkânsızken, yıllar yılı bu gerçekten uzak kalınması da üzerinde düşünülecek bir hâdisedir. Hâlâ yabancı ve millet olarak duyuş ve düşünüşlerimize, toplum yapımıza aykırı zorlamaların edebiyat ve sanatımızda denenme imkânı bulması, hattâ yerleştirilmesi için ısrarla çalışılması anlaşılabilir bir çaba hâlinindedir.

Dileğimiz, bütün Türk destanlarını tam ve bozulmamış söylenişleri ile bu kitapta vermektir. Fakat daha destanları-

mızın tamamı bile ortada yok iken ve değişik kitaplarda ya parça parça yahut da kısaltılmış olarak ayrı ayrı bulunurken böyle çok büyük bir sorumluluk taşıyan dileği gerçekleştirmeğe cesâret edemedim. Değerli ilim adamlarımız herhalde bu cesâreti kendilerinde kolayca bulabilecek ve yıllardır büyük bir ihmalle geciktirilen bu görevi yerine getirerek, kaç cildde toplanırsa toplansın, destanlarımızın tamamını, güvenilir bir şekilde ve tek bir eserde vereceklerdir; beklemek hakkımızdır sanıyorum.

Bu kitapta, şahsî düşüncelerimizle birlikte İslâmiyetten önceki ve sonraki destanlarımızın özetlerini okuyacaksınız. Dediğimiz gibi ilmî hiç bir iddiası yoktur; gençlerimize, destanlarımızı öğretmek için tek bir kitap kolaylığı sağlasın diye yazılmıştır.

Bununla birlikte şunu da belirtmekte bir yarar görüyorum. Bu kitabın ilk yayınlandığı 1972 yılına kadar buncacık da olsa benzeri bir el kitabı yok idi. Ne yazık ki bu güne kadar da olmadı sanıyorum. Daha iyisi olmalıydı. Dünyanın en zengin destanları olan bizim destanlarımız, Türk Destanları için bu epeyce noksan ve iddiasız kitabın bunca yıldır tek kalmış olması benim için sâdece üzüntüdür.

Şubat/1990

DESTANLAR:

Tanımlama-

Destanlar bir milletin bütün varlığını: elemlerini, kederlerini, sevinç ve coşkunkuluklarını kısaca, heyecanlarını hareketlendiren bütün duygu ve düşünce yapısını oluşturan zenginlik hâzineleridir. Milletlerin millet olma yolundaki çabalarından izler taşır ve bu çabaların hâtıraları ile geçmişle gelecek arasındaki zamanı canlı ve tâze tutar. Bir çekirdek gibidir; dallanıp budaklanması, çiçek ve yaprak açması, ürünlerini tâzeleme imkânlarına sâhip bulunması gibi çekirdeğe has süreklilik ve enerji kaynağı oluş hâli, destanlarda da vardır. Bu bakımdan destanlar, milletlerin geçmişlerindeki diri ve canlı emellerin belirli ülküler hâlinde geleceğe aktarılmasında birinci derecede önem taşıyan yazılı veya sözlü belgelerdir.

Destanlarda bir milleti millet yapan bütün unsurları bulmak, çağdaşları arasında hemen beliriveren özellikler görmek ve medeniyet çizgilerini kesin olarak ayırmak imkânları bulunabildiği gibi o çağın her zaman görülen kültür alışverişlerini, bu alışverişlerin sınırlarını, üstünlük veya etkileme sahalarını da tesbit etmek imkânı vardır. Bu bakımdan destanlar, milletlerin birinci sırada düşünülen kaynaklarıdır. Millî destanlara sâhip olmayan milletlerin tarih zenginliği de kısırdır; medeniyet tarihinde çok güç yer alabilirler yahut da kendilerine yeni bir tarih yaratır gibi destanlar uydurmak zorunda kalırlar.

Halbuki destan hiç bir zaman tarih demek değildir. Des-

tanlara tarih gözüyle bakanlar ve onlardan herhangi bir kesinlik aramaya kalkışanlar çoğunlukla yanlış hükümlere varırlar. Çünkü en hacimli ve en uzun bir destanın içinde tarih gerçekleri ve olayları belki bir çekirdek hâlinindedir. Bu çekirdeği süsleyen, genişleten ve geleceğe bir büyük kültür ürünü, her an yararlanılabilecek bir kaynak halinde aktaran, ancak, hayal gücüdür. İşin içine hayal gücü girdiğinde, yâni bir gerçek olay hayal gücünün elinde kulaktan kulağa ve dilden dile aktarılmaya başlandığı vakit gerçek olaylar ile gerçek dışı olayları birbirinden ayırmak güçleşir. Bu yüzden destanları bir tarih belgesi olarak incelemek isteyen tarihçi bu güçlüğü daha başlangıçta düşünmek zorundadır. Hattâ tarihçi, bu konuda edebiyat tarihçisi kadar bile serbest bir durumda olamaz.

Fakat destanlar, sâdece bir edebiyat belgesi değildir; bu yüzden sıralamaya koyup destanları alışlagelmiş edebî sanat türlerinden biri olarak da kabul edemeyiz. İçindeki hayal gücü ölçüsü ile edebî bir sanat olarak gerekli o kaçınılmaz ve kendiliğinden olma yer, zaman, ad hattâ olayların yapısındaki kültür unsurlarının farklılaşması ile oluşmuş bütün değişimleri titiz bir süzgeçten geçirdikten sonra geriye bir öz kalacaktır; işte bu, tarihtir. Destanlar bu özdeki tarih ile birlikte bir edebiyat belgesi değeri de taşır ve böylece bir edebî sanat türü olarak sıralamadaki yerini alır. Yalnız ölçülerde aşırılığa kaçmamak, tarih kırıntıları aranırken destanı destan yapan, yâni destanı basit bir olaylar dizisi olmaktan kurtarıp ona belli bir sanat ve edebiyat değeri veren estetik unsurlara da kıymamak mecbûriyetini göz önünde tutmak lâzımdır.

DESTANLARIN OLUŞUMU

Buraya kadar söylediklerimizi daha iyi anlatabilmek için, bir destanın nasıl oluştuğunu, oluş sebeplerini ve bir destanın unsurlarını genel olarak öğrenmemiz gerekecektir.

Bu arada, hemen bütün milletlerde ve hattâ millet olmamış insan topluluklarında bile mevcut olduğunu göreceğimiz dünyanın ve insanın yaratılışını anlatan destanları kısaca karşılaştırmamız konumuzu aydınlatma bakımından yararlı olacaktır.

Destanları tanımlamaya çalışan edebiyat tarihçileri oluşumunu genellikle bir çığa benzetirler. Bir dağ doruğundan kopan el kadar bir kar parçası, yamaç aşağı yuvarlandıkça nasıl büyük ve büyüdüğü nispette tâze ve geçtiği yerlerden başka parçalar alıp çığlaşırsa destanlar da öyledir, derler.

Bu tanımlama destanların, yazı diline geçirilinceye kadar kişiden kişiye anlatılırken, hattâ yazı diline geçirildikten sonra bile, değişik zamanlarda ve değişik kimseler eliyle yazılıp basılırken süsleme olarak, üslûp olarak ve hattâ anlattıkları bakımından yer yer değişmesi ve muhakkak ki yeni ve güzel eklemelerle zenginleşmesi demektir. Bu sebepten Destanlar, bu günün insanına, hele bir çok maddî şeyler bildiğini zanneden insanına bir takım uydurmalar, olması imkânsız gülünç zorlamalar dizisi gibi gelir. Yine bu günün imkânları içinde düşünüp bu imkânların dışında veya bu imkânları hazırlayan bir değişik dünya düşünmeyen bir kısım insanlara da basit örgüler içinde söylenmiş ilkel bir tür gibi gelebilir. Bazılarımız ise, destanlara, sanat ve edebiyat değeri ne olursa olsun kuru bir malzeme yahut diğer bütün belgelerin taşıdığı önemden öte hiç bir anlam taşımayan herhangi bir belge gözüyle bakarız. Halbuki bizden başka bütün eski milletler, yeni bir hayat ve medeniyet düzenine geçmek mecbûriyetini yaşadıkları zaman kendi kaynaklarına, kendi kültürlerine dönmek mecburiyetini de yaşamışlar ve bu arada en büyük kaynak olarak da destanlarını yeni baştan ele almışlardır.

Çünkü, başlangıçta da belirttiğimiz gibi destanlar bir milletin geçmişteki bütün varlığı ve bu bütün varlığın, geleceği aydınlatmak için seferber edilmiş topyekûn ışık gücü-

dür.

Düşünülmeli ki ilmin sustuğu bir zamanda; fiziğin, kimyanın hattâ biyolojinin, mantığın ve felsefenin sustuğu bir zamanda da insanlar vardı. Bir kaos'tan kurtulmanın veya kaos'un içinde bile var olan bir düzen'in ittiği yarı olumlu bir idrâk henüz şekilleniyordu. Böyle bir ânda zaman, bugünkü korkunç gizliliğinden de korkunç olur ve ilmin sustuğu yerde sâdece zaman konuşur; her şeyden çok, her şeye hükmeder.

İnsan, gücünü, yaşama ve korunma uğruna sarfederken ister istemez, bilerek veya bilmeyerek zamanla da mücadele etmek, uğraşmak zorundadır. Bir yandan yaşama ve korunma uğruna sarfettiği beden ve fikir gücünün gelip bir noktada sıfırlanması; öte yandan zamanın o korkunç gizliliğinin her gün bir yeni bilinmezlik ve bir sürü şaşkınlık ve hayranlık şeklinde görünüşü insanın hayal gücünü zorlamaya başlar. Burada, artık, ilmin varolan ilkel kabukları da hayal gücünün emrine girmiş, insan, psikolojisi ve bu psikolojinin bunahşları ile başbaşa kalmıştır.

Bu, bir «Yaratma ânının» bir yüzüdür. Öteki yüzünde, ferdin psikolojisinden, kendi de farkında olmayarak başka psikolojilerin lehine bir fedakârlığı vardır. Diyebiliriz ki, başka psikolojilerin lehine olan bu fedakârlık olmasaydı destan dediğimiz ve bugüne kadar geçmiş günlerin ortaklaşa vicdânı ve şuurundan başka bir şey olmayan bir «ortak nokta» var olmayabilirdi.

Fert, kendi psikolojisi ile başbaşa kalıp bu psikolojiyi yaşarken başka psikolojilerin lehine bir fedakârlıkta bulunmuşsa bunda bir başkalarını düşünme endişesi değil, bir kaçınılmazlık aranmalıdır. Klan veya Sop henüz şekillenmeye başlayan töreler, bir başlangıç hâlinde bulunan gelenekler, ailenin büyüklerinde henüz canlılığını koruyan hâtıralar bu belli başlı kaçınılmazlardır. Karşılıklı kuvvetlerin dengeleşmediği o devirlerde, her yeni düzende olduğu gibi -biraz da

kaos'tan kurtulabilmiş olmanın korkusuyla- bu kaçınılmazlıkların uygulanması ve devamı için en sert önlemlerin gerekliliğine inanıldığı ve güvenildiği düşünülecek olursa, ferdin kendi psikolojisinden yaptığı fedakârlığın sebebi ve yönü kolayca anlaşılabilir.

Bunun yanında ferdin yaşadığı coğrafyanın ve iklimin de düşünülmesi lâzımdır.

Bir var oluş devri yaşayan coğrafya ve iklim, ferdi, teklikten ikiliğe, üçlüğe kısacası çokluğa götürmüş ve çokluğun kaçınılmazlıklarını kendiliğinden kabul ettirmiştir. Alışıldandan biraz fazla bir gök gürültüsü, âfet halini alan bir yağmur ve dolunun, hattâ küçük bir yıldırım belirtisinin bile, bugün o devrin insanlarına göre çok üstün insanı dahî bir yüce yahut bilinmez- güce doğru ittiğini, o gücün yardımına sığınmaya götürdüğünü biliriz. Bir kaos, veya kaos sonu coğrafyasının ve ikliminin gök gürültüsü, yağmuru ve yıldırımı muhakkak ki çıldırtıcı idi ve açıklanamaz olduğu, hattâ Tanrı inancının açıkça belirlenemediği bir durumda insanı büsbütün bunalttığı düşünülecek olursa insan oğlunun aczinin ve çâresizliğinin iç dramını ifâde ediyordu.

Bu düşünce ile bugünün imkânlarını yaşayan her insan, destan günlerini ve o günlerin havasını hatırlamağa veya öğrenmeğe çalışmak zorundadır. Ancak o zaman destanlarda gizlenmiş bir çok acı ve o nisbette de güzel gerçekleri görebilir.

Bu hatırlayış ve öğreniş zorunluluğu, bu günün insanını ilk ataları ile karşı karşıya bırakacaktır. Bu günün insanının ilk ataları ile karşı karşıya gelmesi ise onları duymak veya yaşamak demek olacaktır. O zaman, ilk ataların, büyük ve sonsuz tabiat içinde daha doğrusu ucu bucağı olmayan kâinatın orta yerinde duyduğu büyük korkuyu ve yalnızlığı hissetmek, bugünün insanına belki bir çok gerçekleri birden anlatacaktır. Nitekim yaşamakta olduğumuz günlerde bile öylesine gelişen ve gelişme hızı neredeyse baş döndüren elekt-

ronik madde, çok defa bir efsâne havasıyla seyredilmekte ve kendisine has bir destan oluşturacak unsurlar taşımaktadır. İlk kalp naklinin hayreti, aya insanoğlunun varması, orada yürümesi; çok özel olarak yapılmış bile olsa ayda otomobil kullanması yirminci yüzyıla has destan unsurlarıdır. Ve yüzyıllarca sonra hayal gücü, bu unsurları kendi yasaları içinde kimbilir nasıl bir biçime sokacaktır.

Onun için destanları yaşayan ve oluşturanların, o bize koca bir dünya hazırlamak için nesillerini cömertçe fedâ etmekten çekinmeyen ilk ataların hayretini, yüz yıldan yüz yıla besleyip geliştirerek çok zengin düşünceler hazinesi hâlinde emânet edişini küçümseyemeyiz. Çünkü o ilk hayret, hayranlığa dönmeseydi ve o hayranlık her gün ortak bir yaşama sevinciyle dünyaya ve yer yüzüne yönelmeseydi, bu günün şartları başka türlü olabilirdi.

Ne vardı bu ilk hayrette? İlk insanın tabiat ve kâinat içindeki yerini belirleyişi ve kendine bir başlangıç, bir geçmiş zaman aramak ve yaratmak mecbûriyeti vardı. Çünkü o zaman ayağının altındaki toprağın kaymayacağından emin olacaktı. Bunun için Yaradılış Efsânesi'ni dile getirdi. Demek ki ilk atalar korkuyordu; onu korkutan şey dünyaya ve kainata karşı duyduğu hayretti; hayretin sebebini düşündüğü zaman gözle görülecek bir cevap bulamayışı idi. Zaman zaman tabiat olayları da ilk insanları etkiliyor, hayret çok defa hayranlık hâlini alıyordu. Yaşadıkları devrin çok büyük ve çok değişik bir şekilde gelişen tabiat olayları, yer yüzünün büyük bir bölümünün sularla kaplı oluşu ve hızla gelişen jeolojik olaylar farkında olsalar da olmasalar da ilk atalarda bir takım hayallerin, bir takım simgelerin ve anlatış biçimlerinin doğmasına sebep oluyordu. Bütün yaradılış Efsânelerinde rastladığımız büyük boşluk, kâinatın sâdece sudan ibâret oluşu; Tanrının uçan bir kuş, büyük bir kâinat, bir ses veya ışık hâlinde düşünülmesi; insanın ve toprağın yaradılışı, kötülük ve iyilik gibi yavaş yavaş soyutlaşan simgeler böylece

belirmeğe başladı. Daha sonraki destanlarda gittikçe zenginleşen simgelerden şimşek, mûsiki sesi, kartal ve ateş ve özellikle daha sonraki Türk Destanlarında olağanüstü bir unsur olarak görülen mavi ışık, akan su, ağaç, yaprak ve kurt bu ilk günlerde yaşanan tabiatın sürekli olan etkileridir.

İlk atalar yalnızlığını, hayretini, hayranlığını ve bunları doğuran asıl sebebi: korkusunu, gidermek mecbûriyetini duyuyordu. Tabiat ona en büyük yardımcı oldu. Fakat tabiat, ilk atalara bir başka türlü de yardım etti: Onları Tanrıya ulaştırdı. Hayret ve hayranlık o derece büyüktü ki ilk ataların tabiat içindeki yalnızlığını elle tutulur hâle getiriyor ve bu da korkuyu gitgide arttırıyordu. O zaman ilk insanlar sığınacak bir varlık aradılar. Bu, öyle bir varlık olmalıydı ki insanı veya henüz ilkel anlamdaki insan topluluklarını hem korumak, hem gözlerinin önünde olan yahut daha önceden bilinen olayları açıklamalı, hem de insanın tabiat içindeki yerini belirleme idi. En basit anlamıyla din fikri böyle belirmeğe başladı ve insan topluluklarının anlayış derecesine göre elle tutulurdan elle tutulamayana doğru bir ilâhlar dizisi veya tek Tanrı fikri idrâk edilmiş oldu. Ve aynı zamanda da yazılı olmadan, idrâk olunan ilâhlar dizisinin yahut tek Tanrının kainatı, dünyayı ve insanları nasıl yarattığı dilden dile anlatılır oldu. Burada daha açık bir fikir verebilmek ve bir destanın oluşmasında çeşitli insan topluluklarının nasıl bir anlayış ve seziş içinde bulunup düşünce bakımından davranış tarzlarını anlatabilmek için değişik milletlere ait aynı konuyu işleyen Yaradılış Destanları'nı kısaca anlatıp karşılaştırmamız gerekmektedir.

YARATILIŞ DESTANLARI:

a) TÜRK

Herşeyden önce su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu İlâh Kara Han (Kayra Han) ile insan vardı. Her ikisi de birer kara kaz şeklinde, suyun üstünde uçuyorlardı.

Kara Han hiç bir şey düşünmüyordu. O sırada İnsan rüzgârı icâd edip suyu dalgalandırdı, Kara Hanın yüzüne su sıçrattı. Bunu yapınca da kendisinin ilahlardan daha güçlü olduğunu sandı, daha yüksekte uçmak istedi. Ama uçamadı ve suya düşüp dibe doğru dalmağa başladı. Neredeyse boğulacaktı; «Bana yardım et!» diye bağırıp Kara Handan yardım istedi.

Kara Han izin verdi ve insan su yüzüne boğulmadan çıktı. Ondandır Kara Han: «Sağlam bir taş olsun!» dedi; suyun dibinden bir taş yükseldi. Kara Han ile İnsan, bu taşın üstüne oturdular. Kara Han İnsana: «Suya dal, suyun dibinden toprak çıkar!» diye emir verdi. İnsan bu emri yerine getirdi. Suyun dibinden çıkardığı toprağı Kara Han'a götürdü.

Kara Han, İnsanın getirdiğı toprağı suyun üzerine serpti ve serperken de: «Yer olsun!...» diye buyurdu. Buyruk yerine geldi, böylece yer yüzü yaratılmış oldu. Kara Han, İnsana yine: «Suya dal ve suyun dibindeki topraktan çıkar!..» diye emir verdi. İnsan suya daldığı zaman, bu sefer, kendim için de toprak alayım, diye düşündü. İki avucuna da toprak doldurdu, birindekini Kara Han'dan gizlemek için ağzına attı, sakladı. Maksudı, Kara Han'dan saklayıp kendine göre bir yer yaratmaktı.

Bu düşünceyle avucundaki toprağı getirip Kara Han'a uzattı. Kara Han, bu toprağı da suyun üzerine serpti ve genişlemesini buyurdu. Ne var ki Kara Han'ın suya serptiğı toprak gibi, İnsanın ağzının içine sakladığı toprak da büyüyüp genişlemeğe başlamıştı. Bunu düşünmeyen İnsan korktu, soluğı kesilecekti, neredeyse ölecekti. Kaçmağa başladı. Ama nereye kaçsa yani başında Kara Han'ın varlığını hissediyordu, ondan kaçamıyordu. Çâresiz kalınca yalvarmağa başladı.

Kara Han, İnsana: «Ağzındaki toprağı ne için sakladın?» diye sordu. İnsan: «Kendim için yer yaratmak niyetiyle sak-

lamıştım.» diye cevap verdi. Kara Han da: «Öyleyse at ağzından da kurtul!» dedi. İnsan, ağzında sakladığı toprağı attı. Bunlar yere dökülürken küçük tepeler meydana geldi. Bunun üzerine Kara Han: «Şimdi sen artık günahlı oldun» dedi; «Bana karşı geldin, kötülük düşündün. Senden sonra sana uyan, senin gibi kötülük düşünenler, senin gibi kötü kişi olacaklar; bana itaat edenler ise iyi ve temiz düşünceli olacak, onlar güneş ve aydınlık yüzü göreceklerdir. Bundan sonra senin adın Erlik olsun. Günahlarını benden saklayanlar senin adamın olsun, günahlarını senden saklayanlar ise benim olsunlar!...»

Bu sırada, yer yüzünde dalsız budaksız bir ağaç yeşermişti. Kara Han bu dalsız budaksız ağacı görünce hoşlaşmadı; «Dalları, yaprakları olmayan ağaca bakmak hoş değil, bu ağacın dokuz dalı birden olsun!...» dedi. Dalsız budaksız ağaç bir anda dokuz dallı oluverdi. Kara Han bunu görünce: «Bu dokuz dalın her birinin kökünde birerden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz millet olsun!..» dedi.

Erlik, bunlar olurken büyük bir gürültü duymuştu. Nedir acaba? diye bakınıp düşünürken vardı Kara Han'a gürültünün sebebini sordu. Kara Han da: «Ben bir Hâkanım sen de kendince bir Hâkansın. Duyduğun gürültüyü yapan insanlar benim insanlarımdır.» diye cevap verdi. Erlik bu milleti kendisine vermesi için Kara Han'a rica ettiyse de Kara Han: «Hayır!» diye karşıladi; «Sen git kendi işine bak!»

Erlik'in canı sıkıldı. «Hele dur bir gidip şu milleti göreyim» diye kalabalığın yanına vardı. Orada, insanlardan başka yaban hayvanları, kuşlar ve daha bilmediğı bir çok güzel yaratıklar vardı. Erlik: «Kara Han bunları nasıl yarattı acaba? Bunlar burada ne yeyip ne içiyorlar?» diye düşünmeğe başladı. O düşünedursun, insanlar ağacın meyvelerinden yemeğe başlamışlardı. Erlik baktı ki, insanlar ağacın yalnız bir yanındaki meyvelerden yiyorlar, öte yandakilere ellerini bile sürmüyorlar. Gidip bunun sebebini sordu. İnsanlardan

aldığı cevap ise: «Tanrı bize o yandaki meyvelerden yemeyi yasak etti, biz de bunun için o meyvelerden yemiyor ancak, izin verdiği güneşin doğduğu yandaki meyvelerden yiyoruz. Şu gördüğün yılan ile köpek, o yasak yandaki meyveleri yememiz için bekçilik ediyor.»

Bu cevap Erlik'in canını sıkacağı yerde sevindirdi. Ağacın çevresindeki insanların arasında bulunan Doğanay (Törüngey) denilen bir adam buldu ve ona: «Kara Han size yalan söylemiş. Asıl size yasakladığı meyvelerden yemeniz gerekir; daha tatlıdır, göreceksiniz» dedi. Bu sırada uyumakta olan yılanın ağzına girdi ve yılanı ağaca çıkmasını söyledi. Yılan da ağaca çıkıp yasak meyvelerden yedi. Doğanay'ın karısı Ece (Eje) yanlarına gelmişti. Erlik, Doğanay'la Ece'ye de meyvelerden yemeleri için ısrar etti. Doğanay, Kara Han'ın sözünü tutarak yasak meyvelerden yemedi ama karısı Ece dayanamadı, yedi. Meyve çok tath idi. Alıp, kocasının ağzına sürdü o anda Doğanay ile Ece'nin tüyleri dökülürdü, birden utanmağa başladılar, kaçışıp her biri bir ağacın ardına saklandılar.

Bu işler olurken Kara Han oraya gelmişti. İnsanların hepsi birden kaçışıp aklınca birer köşeye gizlenmişlerdi. Kara Han: «Doğanay!. Ece!. Doğanay! Ece!» diye haykırmağa başladı. «Neredesiniz?»

Doğanay'la Ece: «Ağaçların arasındayız» diye cevap verdiler. «Sana görünemeyiz. Utanıyoruz.»

Sonra, olanları bir bir anlattılar. Kara Han, bildiği şeyleri duymanın öfkesi içinde her birine ayrı ayrı cezalar verdi: «Şimdi sen de Erlik'ten bir parça oldun» diye yılanı verdi ilk cezasını; «İnsanlar sana düşman olsun, seni görünce vurup, ezip öldürsünler!» dedi.

Ece'ye döndü: «Sen Erlik'in sözüne uydun, yasak meyveyi yedin, öyleyse cezayı çekeceksin. Çocuk doğuracaksın, doğururken de türlü eza cefa ve acı çekeceksin. Sonunda öleceksin, ölümü tadacaksın!»

Doğanay'a da şöyle diyerek cezasını verdi: «Erlik'in gösterdiğini yedin. Benim sözümü dinlemedin. Madem Erlik'in sözüne uydun öyleyse onun adamları onun ülkesinde yaşar, karanlık dünyasında bulunur. Benim ışığımdan mahrum kalır. Benim sözümü dinlemiş olsaydın benim gibi olacaktın. Dinlemediğin için dokuz oğlun ve dokuz kızın olacak. Bundan sonra ben insan yaratmayacağım. Bundan sonra insanlar senden türeyecek. Tek başına ne yaparsan yap.»

Erlige de kızdı: «Benim adamlarımı neden aldattın?» diye sordu öfkeyle.

Erlik: «İstedim vermedin» dedi; «Ben de senden çaldım. Artık hep çalacağım. Atla kaçarsa düşürüp çalacağım; içip içip sarhoş olurlarsa birbirine düşürüp doğuştüreceğim.. Suya girseler, ağaçlara çıksalar bile yine çalacağım.»

Kara Han da: «Öyleyse üç kat yerin altında, ayı güneşi olmayan karanlık bir dünya vardır. Seni oraya atıyorum!» diye Erlik'i cezalandırdı.

Bu iş de bitince bütün insanlara birden ceza verdi: «Bundan sonra kendi yemeğinizi kendiniz kazanacak, gücünüzle elde edeceksiniz, benim yemeğimden yemek yok» dedi; «Artık yüz yüze gelip sizinle konuşmayacağım. Size bundan sonra Gök Oğul'u (Maytere) göndereceğim.»

Gök Oğul gelip insanlara bir çok şeyler yapmasını öğretti. Arabayı da Gök Oğul yaptı. Ayrıca ot köklerini, yenebilecek bir kısım otları yemeyi insanlara öğretti.

Bu böylece sürüp giderken Erlik Gök Oğul'a yalvarıyordu: «Ey Gök Oğul, bana yardım et, Kara Han'dan izin iste, yanına çıkmak dileğimi söyle, yardım et bana!»

Gök Oğul, Erlik'in bu dileğini Kara Han'a ilettilse de Kara Han aldırış bile etmedi; Gök Oğul tam altmış yıl yalvarmasına devam etti. Bunun üzerine, altmış yılın sonunda Kara Han Erlik'e haber gönderdi: «Düşmanlıktan vazgeçersen, insanlara kötülük etmezsen sana izin veririm, yanıma gel» dedi. Erlik söz verdi. Bunun üzerine, Kara Han'ın huzu-

runa çıktı, baş eğdi: «Beni kutsa, bana izin ver, ben de kendime gökler yapayım» diye yalvardı.

Kara Han buna da izin verdi. İzni koparan Erlik kendisi için gökler yaptı Adamlarını başına topladı, yaptığı göklere yerleştirdi, kendisi de başlarına geçti, çok kalabalık oldular.

İlâh Kara Han (Kayra Han) ın en sevgili kullarından olan Ulu kişi bu durumu görüp üzülmüştü. Üzüntü içinde düşündü: «Bize bağlı, bizim öz insanlarımız yer yüzünde cefa çekip yoruluyor; Erlik'in adamları işe göklerde keyfedip duruyor. Bu iş, bir işe benzemez.»

Bu üzüntülü düşünce içinde, biraz da Kara Han'a gücenmiş olarak, Erlik'e savaş açtı. Ne var ki Erlik daha güçlü çıkıp karşı geldi ve ateşle vurup Ulu kişiyi kaçırdı. Ulu kişi doğrulayıp Kara Han'ın huzuruna çıktı. Kara Han'ın: «nere-den geliyorsun?» diye sorması üzerine Ulu Kişi: «Erlik'in adamlarının gökyüzünde oturması, buna karşılık bizim iyi insanlarımızın yer yüzünde yorgun argın yaşamaları ağırına gitti, bu çok kötü bir durum diyerek Erlik'in yandaşlarını yere indirmek göklerini başına yıkmak için Erlik'le savaş etmek istedim. Fakat gücüm yetmedi, o beni kaçırdı» diye üzgün ve ağlamaklı cevap verdi.

Kara Han üzülmemesini söyledi. «Erlik'e benden başka kimsenin gücü yetmez» dedi. «Erlik'in gücü senden fazladır. Ama bir gün gelecek senin gücün Erlik'in gücünden daha üstün olacak...»

Bu söz üzerine Ulu Kişi'nin yüreği ferahladı rahat rahat uyudu.

Bir gün geldi Ulu Kişi o gün güçleneceğini hissetti. Yine o gün Kara Han Ulu Kişi'yi yanına çağırttı ve: «Var git, güçlendin gayri; Erlik'in göklerini başına yıkacak güce kavuşturdum seni, maksadına ereceksin» dedi. «Kendi gücümden sana güç verdim.»

Ulu Kişi önce hayret etti: «Yayım yok, okum yok, kargım

yok, yatağanım yok. Kupkuru bir bileğim var. Yalnız bilek gücüyle Erlik'i nasıl yok edebilirim ben?»

Kara Han, Ulu Kişi'ye bir kargı verdi.

Ulu Kişi kargıyı alıp Erlik'in göklerine gitti. Erlik'i yenli, kaçırdı; göklerini alt üst edip kırdı geçirdi. Erlik'in gökleri parça parça oldu yeryüzüne döküldü. O zamana kadar dümlüz olan yer yüzü, o günden sonra kayalıklarla, sipsivri dağlarla doldu. Görklü Güzel Tanrının özene bezene yarattığı o güzel yer yüzü eğri büğrü oldu. Erlik'in bütün yandaşları yere döküldü; suya düşenler boğuldu; ağaca çarpanlar sakatlanıp can verdi; sipsivri taşların kayaların üstüne düşenler ölü; hayvanlara çarpanlar hayvanların ayaklarının altında kaldılar.

Durum böyle olunca Erlik varıp Kara Han'dan kendine bir yer istedi. «Benim göklerimin yıkılmasına sen izin verdin, benim barınacak bir yerim kalmadı» dedi. Kara Han Erlik'i yerin altındaki karanlık ülkesine sürdü, üzerine yedi kat kilitler vurdurdu. «Burada güneş ve ay ışığı görmeyesin; iyi olursan yanıma alırım kötü olursan daha derinlere sürerim» dedi. Erlik bunun üzerine: «Öyleyse ölmüş insanların canlarını bana ver; bedenleri senin olsun canları benim işime yarasın» diye bir istekte bulundu. Kara Han : «Hayır, onları da sana vermeyeceğim» dedi; «İstiyorsan kendin yarat.» Böylece yaratma iznine kavuşmuş olan Erlik eline bir çekiç, bir köruk ve bir örs alarak vurmağa başladı. Her vuruşta bir hayvan ortaya çıktı. Sırasıyla kurbağa, yılan, ayı, domuz, deve ve kötü ruhlar yer yüzünü doldurdu. Sonunda Kara Han gelip Erlik'in elinden çekici, örsü ve körüğü aldı, ateşe attı. Köruk bir kadın, çekiç bir erkek oldu. Kara Han kadını yakalayıp yüzüne tükürdü. Tükürür tükürmez, kadın bir kuş olup uçtu. Bu kuş, eti yenmeyen tüyü bir işe yaramayan Kurday denilen kuştur.

Kara Han erkeği yakalayıp onun da yüzüne tükürdü, o da bir kuş olup uçtu, adına Yalban Kuşu dediler.

Bütün bunlardan sonra Kara Han, insanlara: «Ben size mal verdim, aş verdim; yer yüzünde iyi, güzel, temiz ne varsa verdim, yardımcınız oldum, siz de iyilik yapınız. Ben gökleri me çekileceğim, belki bir daha dönmeyeceğim.» dedi. Arkasından yardımcı ruhlarına: «Gün Aşan, sen, içki içip aklını yitirenleri; körpecik çocukları, kısırak yavrularını inek buzağularını koru, onlara kötülük gelmesin. Sağlığında iyilik yapmış olanların ruhlarını yanına al, intihar edenlerinkini alma. Zenginlerin malına göz dikenleri, hırsızları, başkalarına düşmanlık edenleri koruma. Benim için, bir de Hâkanları ile Yurtları için savaşıp ölenlerin ruhlarını da yanına al, benim yanıma getir.

İnsanlar! Size yardım ettim, sizden kötü ruhları uzaklaştırdım. Onlar insanlara yaklaşırlarsa insanlar onlara yiyecek versinler, ama o kötü ruhların yemeklerinden yemeyinler, yerlerse onlardan olurlar. Şimdi ben aranızdan ayrılıyorum ama yine geleceğim, beni unutmayınız, geri gelmez sanmayınız. Tekrar geldiğimde iyiliklerinizin ve kötülüklerinizin hesabını göreceğim. Şimdilik benim yerimde Ağca Dağ, Ulu Kişi ve Gün Aşan kalacaklar, sizlere yardımcı olacaklar.

Ağca Dağ! Gözlerini dört aç! Erlik senin elinden ölenlerin ruhlarını çalmak isterse, Ulu Kişi'ye söyle, o güçlüdür. Gün Aşan, sen de iyi dinle, kötü ruhlar yerin altındaki karanlıklar ülkesinden yukarı çıkmasınlar, çıkarlarsa hemen Gök Oğul'a git ve haber ver, ona güç verdim, kötü ruhları koğar.

Alma Ata ayı ve güneşi bekleyecek. Ulu Kişi yer yüzünü ve gök yüzünü koruyacak Gök Oğul ise iyilerden kötülerini uzaklaştıracaktır.»

Bunları söyledikten sonra Kara Han uzaklaştı.

Ulu Kişi Kara Han'ın öğütlerini bir bir yerine getirdi. Oltayı yaptı, balık avladı; tüfeği barutu icad etti, sinek vurdu.

Sonra bir gün geldi Ulu Kişi kendi kendine mıldandı:

«Bugün beni rüzgâr uçuracak, alıp götürülecektir!»

Ulu Kişi'nin dediği gibi rüzgâr geldi, aldı Ulu Kişiyi uçurdu götürdü. Ağca Dağ bunun üzerine insanlara: «ulu Kişi'yi İlâh Kara Han yanına aldı. Onu bulamazsınız artık, beni de bir gün gelecek yanına çağırarak, nereye isterse oraya gideceğim. Siz öğrendiklerinizi unutmayın, Kara Han böyle istedi» dedi.

İnsanlar kendi hâline bırakıp o da gitti.

YARADILIŞ DESTANLARI:

b) SUMER-AKAT

Hiç bir şey yaratılmamıştır; kâinatta İlâh olarak Apsu ve Tiama vardır. Her taraf su içindedir. Tatlı suyu hükmedip temsil eden Apsu, tuzlu suyu hükmedip temsil eden de Tiamat'tır. Apsu ve Tiamat, tatlı ve tuzlu su, iki büyük deniz hâlinde birleşti; bu birleşmeden «Dalgaların Sesi Mumnu» ile Lahmu ve Lahamu doğdular. Lahmu ve Lahamu, büyük ejderleri andıran canavarımsı iki yılan benzer gibiydiler.

Bu iki canavar yılanın, Lahmu ile Lahamu'nun birleşmesinden ise Anşar ve Kişar adlı güçler doğdu. Anşar erkekti, görünen dünyayı temsil ediyordu; Kişar ise kadındı, görünmeyen dünyayı temsil ediyordu.

Anşar ile Kişar da birleşti. Bu birleşme sonunda Anu, Bel-Marduk, Ea, İgigi'ler ve Anunnaki'ler doğdu.

Anu ile Bel-Marduk en kudretli iki ilâh idi. Ea, en zekileri idi. İgigiler gök yüzünde yerleşmişti. Anunnaki'ler ise cehennem bekçileriydi.

Fakat bu yeni ilâhlar yanıt ilâh durumunda olanlar huzursuzluk yarattılar, Kâinatı gürültüleriyle doldurdular. O zaman artık iyice yaşlanmış olan Apsu rahatsız oldu, gidip Tiamat'a bütün ötekileri şikâyet etti. Oturup uzun uzun düşündükten sonra Apsu ve Tiamat, kendi yarattıkları diğer bütün ilâhları yok etmeğe karar verdiler. Fakat çok zeki olan

Ea bu durumu anladı, sihirli gücünü kullanarak Apsu ile Mumnu'yu yakaladı. Bunun üzerine büsbütün kızan ve öfkeden köpüren Tiamat da bir sürü canavar doğurarak, yılanlar, akrep başlı adamlar, ejderler ve kasırgalar hâlinde ötekilerin üstüne saldı; bunların başına da boynuna kadar hamayıllarını astığı Kingu'yu geçirdi. Ama zeki Ea, Tiamat'ın ne yaptığını ve ne yapacağını biliyordu; bildiğini gidip babası olan Anşar'a bir bir anlattı. Anşar çok öfkelenmiş ve hemen Anu ile Ea'yı görevlendirerek Tiamat'ın üstüne saldı. Anu ile Ea, Tiamat'ın karşısında yenilince bu sefer de aynı görevi Anşar, Marduk'a verdi.

Marduk gücüne güveniyordu, üstelik doymak nedir bilmezdi. Tiamat'ın üstüne yürümeden önce bütün ilahların kralı olmak istedi ve kendini öyle ilân etti. Anşar bu isteği kabul etmedi ve habercisi Gaga ile İgigi'lere haber salıp onları çağırıldı. İgigi'ler toplandı ise de çılgınca eğlenerek Marduk'u kral seçmekten başka bir şey yapmadılar, oturup eğlencelerine devam ettiler.

Bunun üzerine Marduk, okunu yayını aldı, savaş elbiselerini giydi; yüzüne şimşegi taktı, bir yanına fırtınaları öte yanına silahlarının en güçlüsü en öldürücüsü olan Tûfânı alıp savaş arabası korkunç kasırgaya atladığı gibi doğru Tiamat'a hücum etti. Tiamat'ı öldürdü; Tiamat ölünce bütün ordusu dağılmış oldu. En büyük yardımcıları olan Anunnakiler de kaçtı. Ama Marduk ağını savurdu, kaçmaya çalışan Anunnaki'leri bu ağın içine toplayarak esir etti; Kingu'nun yardımıyla hepsini cehenneme kapattı. Ondan sonra Tiamat'ın cesedini ortadan ikiye bölüp attı. Böylece cesedin bir parçasından yer yüzü öteki parçasından gök yüzü ortaya çıktı. İlahları gök yüzüne yerleştirdi. Yıldızlar, gök yüzünde bu ilahların resimleri olarak ışıldadılar. Sonra da ırmakları, büyük nehirleri, bitkileri ve hayvanları sıraladı. Böylece Marduk, yer yüzüne bilinen şeklini verdi. Sıra insanı biçimlendirmeye gelmişti: Onu da kanından yaptı.

YARADILIŞ DESTANLARI:

c) MISIR

Mısırlıların belli ve süreklilik gösteren bir Yaradılış Destanı yoktur. Yunanlıların Olimpos Dağındaki ilâhlar dizisinin aslı gibi görünen Re'nin (Ra) baş ilâhlığında bir sürü ilâh ve ilâhelerin bir destan oluşturmağa sürüklendiği görülür. Yunanlıların ilâh ve ilâhelerinin bir çoğu Anadolu Mezopotamya üzerinden gelme olduğu gibi bir kısmı da Fenike ve Mısır kaynaklı olduğundan Mısır Yaradılış Destanında Re (Ra) ve sonraki ilâh ve ilâheler serüveni ayrı bir önem taşırlar.

Destanın Özeti:

Daha hiç bir şey yaratılmamış iken, büyük ve sonsuz bir deniz vardı. Adı Nun idi. Nun'da çok sonraları yaratılacak olan ne varsa hepsinin tohumu yüzmekte idi. Bu tohumların içinde en güçlüsü ve her şeyi kendi varlığında toplamış olan en şuurulusu ise Atum-tum idi. Sonraları Atum-tum Re (Ra) adını aldı. Çok parlaktı ve parlaklığını korumak için sürekli olarak gözlerini kapalı tutuyordu. Arada bir lotüs çiçeğinde oturup böylece dinlendiği oluyordu.

Bir gün Re (Ra)'nın canı sıkıldı. Gücünü ve irâdesini kullanarak gök yüzüne çıktı. Gök yüzünde önceleri yalnızdı. Bu yalnızlık içinde kutsal bilinen ilk çifti kendi bedeninden çıkardı. Daha sonra Rait adını verdiği bir ilâhe meydana getirdi. Böylece bir ilâhe Rait'in göz yaşlarından erkekler çıktı ortaya.

Re'nin kendi bedeninden çıkardığı kutsal çiftin adı Şu ve Tefnet idi. Tefnet ile Şu'dan Geb ve Nut doğdu. Onlardan da Osirus, Isis, Set ve Heftis.

Re her sabah yıkanıp arındıktan sonra kayığına biniyor kâtibi Uneg'i yanına alıyor, ülkesini dolaşıyordu. Ülkesi on iki eyâlete ayrılmıştı; her bir eyâlette birer saat kalarak günlük gezisini tamamliyordu. Fakat, bu, genç kaldığı süre için-

de böyle devâm etti; yaşlanınca yıprandı, ağzından salyalar akan bir ihtiyar oldu. Bütün vücudu altından, gümüştten, lâcivert renginden olma bir taş hâline gelmişti.

İnsanlar artık bunayan Re ile alay etmeğe başladılar. Re de onlara fena halde kızdı ve bir gözünü fırlatıp attı. Re'nin fırlatıp attığı göz ilâhe Hator oldu; suçlulara soluk aldırma-
dı, yakaladığını öldürdü. Bu hâl, Re suçluları affedinceye kadar sürdü gitti.

İnsanların nankörlüklerinden İlâh Nun da bıkmıştı. Emir verip ilâhe Nut'u inek şekline soktu ve gönderip Re'yi yanına aldırıldı. Re, Nun'un yanına varınca kâinat meydana geldi.

Mısır Yaradılış Destanının bundan sonraki kısımları kendileri de birer ilâh olan Re'nin oğulları, torunları, torunlarının oğulları arasındaki bir tür yönetim, daha doğrusu senlik-benlik kavgalarını anlatır ve böylece uzayıp gider.

YARADILIŞ DESTANLARI:

d) FENİKE

Sınırları bilinmez gizlilikler dolu bir büyük boşlukta çok koyu bulutlar ve bulutlardan esen rüzgâr uğultularında bir hava vardır. Bu hava bir gün kendi kendine âşık olur, bu âşktan arzu (istekler) meydana gelir. Ve yine hava, bir gün rüzgârların oynaşmasında kendi kendisiyle birleşir. Bu birleşmeden ölüm meydana gelir. Bu arada üç asıl ilâh görünür: Gök=Uranos, Yer=Ge. Gök ve yer (Uranos ve Ge) iki kızkardeştir. Babaları ise en yüksek anlamına gelen Hipsistos idi.

Uranos kız kardeşi Ge ile evlenip babası Hipsistos'un yerini alır. Ge'den üç çocuğu olur. Fakat Uranos çok çapkın olduğu için Ge ondan ayrılır. Bunun üzerine Uranos, Ge'den olan çocuklarını bir gün öldürmek ister. Çocuklarından biri olan Kronos ise babasından öğ almak üzere Uranos'a baş kaldırır, savaş açar.

Destanın bundan sonraki kısmı Mısır ve Yunan mitolojisindeki gibi bir ilâhlar dizisinin savaşı hâlinindedir.

YARADILIŞ DESTANLARI:

e) İRAN

Önce zaman (Zurvan) vardır. Zaman, bir oğlu olmasını ister ve bin yıl durmadan kurbanlar keser. Bin yıl sonunda şüphelenmeğe başlar. Bu şüpheden Ehrimen meydana gelir. Fakat kurbanların sevabı da sonucunu gösterir; bu sevaptan Hürmüz olur. Zaman, ikisi arasında anlaşmazlık çıkmasın diye kâinatı ikiye böler, Ehriman ile Hürmüz arasında paylaştırır. Yine de anlaşmazlığı önleyemez. Hürmüz (iyilik) ile Ehrimen (kötülük) arasında sonsuz bir mücadele sürüp gider. Ehrimen karanlıklar ülkesine sürülür.

Fakat dünya Hürmüz'ün bedeninden yaratılmıştır: başından gök, ayaklarından yer yüzü, göz yaşlarından su, saçlarından bitkiler, sağ elinden öküz, zekâsından ateş oluşur.

Ehrimen bağışlanıp karanlıklardan aydınlığa çıkınca Hürmüz'e barış teklif eder ise de Hürmüz bu barışı kabul etmez. Savaş başlar, dokuz yıl sürer. Sonunda iyiliği temsil eden ışık (Hürmüz) galip gelir.

YARADILIŞ DESTANLARI:

f) YUNAN

Sonsuz, ölçüsüz bir boşluk hâlinde denize benzer vahşilikte, denizden koyu karanlıkta bir kaos vardır. Uzun süre bu böylece devam eder, kâinat, karanlık, boşluk, sessizlik ve sonsuzluk içinde sallanır. Sonra, iki çocuk gibi Gece ve dipsiz bir derinlik olan Erebus yaratılır. Yine aradan yüz yıllar geçer, sonunda ve birdenbire Gece. Erebus'un koynuna bir yumurta bırakır. Bu yumurtadan Sevgi doğar. Karanlık ile ölümden doğan Sevgi, Işığı ve Işığın çok yakın arkadaşı olan Gün'ü doğurur. Arkasından da, birdenbire yeryüzü oluşur.

Yeryüzü geniş göğüslüdür, her şeyin temelidir; derken yine birden yeryüzü de ayağa kalkar, Gök'ü doğurur ve Yeryüzü anadır, Gökyüzü baba; artık bundan sonrakiler bu ikisinin çocukları olacaklardır.

İlk doğan çocuklar canavarları andırmaktadır ve üç kümede toplanmıştır. Birinci kümede yüzer elli, ellişer başlı bulunan ama hepsinden iri ve hepsinden güçlü yaratıklar vardır. Yeryüzü Ana bunları sevse de Gök Baba sevmez ve yerin altında bir yere atıp orada saklar.

İkinci kümede ahnlarındaki kocaman tekerlek gözleriyle Kikloplar bulunmaktadır, bunlar da üç tanedir, dağlar kadar kocamandırlar. Sonra da Titanlar vardır. Gerçi bunlar ötekilere göre küçüktürler ama, acımasızlıkla ve çirkinlikte onları aratmayacak yaratıklardır.

Gök Baba Kikloplarla Titanları yeryüzünde bırakıp ötekileri yerin dibine atınca bunlar kıskanmağa başlarlar ve yeryüzünde kalanlardan yardım isterler. Titanlardan Kronos onlara yardım eder. Babaları Gök'ü bir yerde yakalayıp kısıtırır, vurur, Göğün yaralarından akan kanlardan Devler meydana gelir; bir de Erinisler... Erinislerin saçları yoktur, saç yerine başlarında yılanlar bitmiştir, gözlerinden yaş yerine kanlar akar; Erinislere karanlıkta yürüyenler de denilir. Görevleri kötülerin ardından gitmek ve onları cezalandırmaktır. Canavarların hepsi Yeryüzünden sürülür ama Erinislere dokunulmaz.

Öte yandan babası Gök'ü yaralayan ve üstünlüğünü gösteren Kronos, kâinatın yönetimini eline alır. Kız kardeşi ve karısı Rhea ile birlikte hükümdar olur. Ama bir gün, oğullarından birinin kendisine karşı gelip ayaklanacağını ve gücünü ve hükümdarlığını elinden alacağını öğrenir. Bunun üzerine ne zaman bir oğul olsa yutup yok etmeğe başlar. Karısı Rhea bir hile düşünür; altıncı erkek çocuk Zeus doğduğu zaman, onu kurtarmak için bir kumaşa kocaman bir taş sarıp kocası Kronos'a yutturur. Oğlu Zeus'u gizlice Girit Adasına

gönderir. Zeus orada büyür. Büyük annesi Yeryüzünün yardımını ile, kendinden önce babası Kronos'un yuttuğu beş kardeşini, Onun karnından kurtarır ve kardeşleri ile birleşip babasına savaş açar. Titanlar Kronos'u desteklemektedir. Korkunç bir savaş başlar öyle ki yer yerinden oynamakta gök sallanmaktadır. Titanlar yenilir.

Kronos bunun üzerine yüzer elli, ellişer başlı canavarları çevresine toplar. Zeus'u ise Titanlardan birinin oğlu destekler. Fakat Kronos hepsini cezalandırmasını bilir.

Kronos ile Zeus arasındaki savaş uzayıp gider. Üstünlük hep Kronos'tadır. Ama Zeus bu arada epeyce güçlenmiştir. En sonunda kesin üstünlüğünü sağlar, kâinata hakim olur. Kâinat canavarlardan ve bütün kötülüklerden temizlenir.

Sonunda insanoğlu çıkar ortaya. İnsanoğlu bütün yaratıklardan üstündür, akıllıdır, bilgilidir. İnsanoğlu önce altın soy olarak meydana gelmiştir. Altın soyun insanları acı, elem, keder diye bir şey bilmemişlerdir. Altın soyun insanların ömürleri kısa olmuş ama ilâhlar gibi yaşamışlardır, öldükleri zaman ruhları kalan insanları korumuştur.

Altın soydan sonra gümüş soy türemiştir. Öncekilerden az akıllı oldukları için birbirlerine girmişler, kısa zamanda savaşlar çıkarmışlardır. Bunlar da ölümlü olmuşlardır fakat öldükleri zaman ruhlarıyla birlikte ölmüşlerdir, ruhları yaşamamıştır, ayrıcalıkları buradadır.

Gümüş soyun arkasından piriç soyu gelmiştir. Korkunç bir soydur bu soy. Savaştan, öldürmekten başka şey bilmemişlerdir. Kana susamış insanlardır.

Derken piriç soyu da yok olmuş arkasından ilâhî kahramanların soyu gelmiştir ki şiirlerin, mûsikînin, destanların konusu olmuş bir soy olarak yaşamışlardır. Adları günümüze kadar bile gelmiştir.

Sonunda demir soyu denilen soy ortaya çıkmıştır. Şimdi ki insanların soyu diye bilinmiştir. kendileri de kötüdür, yaşadıkları zaman da kötüdür. Yıllar geçtikçe daha da kötüle-

şeceler, utanma arlanma nedir bilmeyecekler o zaman da Zeus hepsini cezalandıracak, yok edecektir.

YARADILIŞ DESTANLARI:

g) CERMEN

Henüz hiç bir şey yaratılmamıştır. Kâinat uçuruma benzeyen büyük bir boşluk hâlindeyken bu boşluğun kuzey tarafında ilkin, sisler ve karanlıklar ülkesi olan Neflheim oluştu. Niflheim'in orta yerinde Hvergelmir denilen bir su gözesi bulunuyordu. Buraya on iki buz nehri akıyordu.

Uçurumun güney tarafında da Muspellsheim -ateş ülkesi- bulunuyordu. Muspellsheim'da kaynar nehirler akıyordu, her nehirden buharlaşmış öldürücü zehirler kaynayıp yayılıyordu. Bir süre sonra bu buharlar katılaştı, üstleri kuzeyden gelen buzlar ile örtüldü. Fakat güneyden aynı zamanda sıcak rüzgârlar da esti. Buzları su damlacıkları hâlinde eritti, eriyen damlacıklardan dünyanın ilk canlı varlığı olan ve şekli insanı andıran Ymir doğdu.

Ymir, bütün deylelerin babası oldu. Terledikçe terinden yine bir dev olan erkek ve kadın ortaya çıktı, türedi.

Buzlar eridikçe bütün devlerin süt annesi olan Adumla meydana geldi. Derken inek görüldü. İnek buzları yalayınca Buri adındaki yaratık şekillendi. Buri'nin de sonradan bir oğlu oldu adı Bor'du. Bor, devlerden birinin kızı olan Bestia ile evlendi. İşte bu evlenmeden de üç Cermen ilâhı doğdu; adları Odin, Vili, Ve idi.

Bu üç ilâh, sonradan bütün devlerle savaştı, onları yendiği gibi Ymir'i de öldürdü. Ymir'in kanı bütün uçurumu doldurdu. Uçurumu dolduran kan ne kadar dev var ise hepsini birden yuttu ise de bir tek Belgelmir ve karısı kurtuldular. Yeni devler, Belgelmir ve karısından oldu.

Öte yandan Bor'un oğulları dalgaların sürüklediği Ymir'in cesedini sudan çıkardı, Niflheim ile Muspellsheim'in arasında Midgard'ı kurdular. (Midgard orta yerdeki sı-

ğınak demektir)

Zamanla, Ymir'in etinden toprak, kanından deniz, kemiklerinden dağlar ve kafatasından da gök yüzü bir kubbe gibi biçimlendi. Muspellheim'dan bu gök kubbesine kadar çıkabilen ateş kıvılcımları burada ay, güneş ve yıldızlar olup kaldı.

Sonra, ne kadar ilâh varsa hepsi bir araya geldi, Asgard'ı kurdular. Asgard'ı insanların yaşadığı ülkeye ebemkuşağı (Gökkuşağı) Bifrost ile bağladılar.

O arada Ymir'in bedenini kemiren solucanlar bir takım cücelere dönmüş, şekil değiştirmişlerdi. Aralarında hiç dişi yoktu, bu yüzden çoğalamadılar, mağaralarda ve yer altında yaşadılar ama bu cüceleri iki prens yönetiyordu; cüceler azaldıkça kilden yeni yeni cüceler yapıyor, yer altına, mağaralara salıveriyordu.

Kısaca özetlediğimiz bu destan genellikle cermenlerin yaratılış destanıdır. Kuzey Cermen ve Batı Cermenlerde bu destanların değişmiş söylentileri de vardır. Bunlardan Kuzey Cermenleri dünyayı, dört bir yanı su ile çevrili bir çenber biçiminde tasavvur etmektedir.

Suyun içinde Midgard yılanı yaşamaktadır. Yılanın çok kalın olan kuyruğu dünyayı bir kaç kere sarabilecek uzunluktadır. Midgard'ın altında cehennem Niflheim vardır. Fakat bu cehennem ancak devler ile cücelerin yaşadığı buzlu ve soğuk, çok nemli bir yerdir. Bir de ölümler ülkesi vardır. Ölümler ülkesinin adı Hel'dir. Ölümler ülkesine canlı insanlar girmesin diye kapısına adı Garm olan bir köpek bekçi olarak bırakılmıştır.

Dünyanın tam ortasında adına Yggdrasil denilen bir meşe ağacı bulunmakta bu ağacı da Hvangelmir Çeşmesi sulamaktadır. Bu ağaç iki köklüdür. İkinci kökü Mimirin Çeşmesi sular ve çeşmenin suyu bu kökün yanından akıp gider. Yggdrasil'in en üst dallarından gözcülük yapan bir horoz oturur; görevi, devler hücum ettiği zamanı önceden ilahlara

bildirmektir. Bu ağacın gövdesinde ilâh Heimdall'ın borusu da bulunur. Bütün ilahlar, Yggdrasil adlı ağacın çevresine toplanıp günlük adâleti yerine getirirler. Aynı zamanda ilâh Odin'in savaşıları için süt veren Heidrun adlı keçi bu ağacın çevresinde otlar. Fakat Nidhogg diye bilinen bir yılan Yggdrasil'in köklerini kemirip durur, tâze sürgünlerini de dört geyik durmadan yerler, eğer Norn'lar dinlenmek nedir bilmeden Yggdrasil'e bakmış olmasalar ağaç çoktan kuruyacaktır.

İnsanlar da ağaçtan olmuştur. İlahlardan Odin, Hoenir ve Lodur yolda giderlerken rasladıkları iki ağacı insan haline getirmek isterler. Sırasıyla Odin, nefes; Lodor, sıcaklık ile hayat renklerini ve Hoenir, mantık ile ruh varır böylece iki ağaçtan biri erkek diğeri kadın olan iki insan oluşur. Kadının adı Embia, erkeğin adı da Aşk'tır.

KARŞILAŞTIRMALAR: ORTAK NOKTALAR

Kısaca özetlediğimiz yedi ayrı millete ait Yaradılış destanlarına dikkât edilecek olursa birçok ortak ve hattâ benzer noktaların var olduğu görülecektir.

a) Bütün yaradılış destanları henüz hiç bir şeyin (canlı) yaratılmadığı bir başlangıç zamanını temel olarak almaktadır.

b) Görüntü bir boşluktan ibarettir.

c) Boşlukta sadece su vardır.

d) Sonradan kara parçaları (Yâhut su'dan başka mevcût olanlar) görünürler.

e) Daha sonra insan ve insanın görünen görünmeyen çevresi oluşur.

f) Bütün yaradılış destanları iyilik ve kötülük kavramları üzerine kurulmuştur.

Destanlardaki bu ortak noktalar ilk insanların, başlangıçta belirttiğimiz kâinat içindeki yerini alışının ve belirleyişinin, yalnızlığının ve korkusunun; bütün bunlardan sonra da sığınacak kendinden üstün bir güce karşı duyduğu gereksinimlerin açıklanırlarıdır.

Burada ilgi çeken bir özellik de ilkelikten yavaş yavaş veya içinde yaşadığı toplumun ulaştığı kültür ve medeniyet durumlarına göre gelişmekte olan bir din duygusu ve anlayışının belirmekte oluşudur. İlk duyulduğu günden uzaklaşıkça, araya zaman ve zamanla gelişenlerle ilkelikten kurtulmağa başlamış inanç halkaları da girince Yaradılış Destanları, ister istemez dinsel bir havaya bürünmüştür.

Dinsel bir hava derken bundan bu gün için bilinen, inanan ve değişmez bir gerçek olan din, ilâhi din anlaşılmalıdır. Biz, Yaradılış Destanlarını temel alarak bir destanın kuruluş, yapılış ve gelişme zincirinin nasıl olduğunu belirtmek istiyoruz. Bunu belirtirken de destanın ilkin tek bir insan tarafından çok basit ve çok ilkel bir şekilde söylenmiş olacağını düşünüyoruz. Destanı en yalın hâliyle en kuru ve süssüz bir şekilde ve çok kısa olarak söyleyen bu insan, muhakkak ki kendi duygularını belirtmek, kendi görüşlerini anlatmak zorundaydı.

Fakat o insanın yaşadığı topluluğun içinde daha bir kaç insan, yine aynı şekilde kendi duygularını belirtmek ve kendi görüşlerini, yukarda açıkladığımız esaslar içinde anlatmak istemiştir. Bu anlatışlar destanın ilk çekirdeğidir.

DESTAN VE OZANLAR:

Bununla birlikte, destanları ilk şekilleriyle anlatan bu insanlar, sıradan herkes gibi insanlar değillerdir. Öteki insanlardan bir çok üstün yetenekleri olan, daha çok hissedebilen, rahat söyleyebilen insanlardır. Bunlar, Ozanlardır. Söylerken taklit yaptıkları gibi tegannîyle yâni sözü belli bir uyum ve ezgi ile söyledikleri bilinmektedir. Uyumlu ezgilerin etkisini arttırmak için zamanlarındaki çalgılardan birini çalmakta oldukları da muhakkaktır.

Ozanların, ilk destan çekirdeklerini tegannî edişlerinde kendi duygu ve düşünceleri ile birlikte bütün hissedebildikleri etkilemeyi sağlar. Fakat kendi elem ve kederleri ne kadar kuvvetli olursa olsun bu hissedişler öteki insanların da ortak elemelerini, kederlerini ifâde etmektedir. Çünkü Ozan, en uzak çevresindeki öteki insanların da hislerini paylaşmaz, daha doğrusu aynı hisleri, aynı elem ve kederleri yaşayarak onların iç dünyasına giremezse hiç bir zaman etkileyici olamaz. Bu yüzden destan çekirdeğinde, topluluğun ortak duygu ve düşüncelerinin bulunması ilk şart olarak belirir.

Böylece ortaya çıkan bir destan çekirdeği topluluğun öteki fertlerince de benimsenmiş ona sahip çıkmış olur. Herhangi bir insan, sahip olduğu varlığı, yok etmemek yahut elinden kaçırmamak için nasıl görüp gözetir, nasıl besler büyütür, nasıl süsleyip güzelleştirir ve onu daha verimli duruma getirirse tıpkı destan çekirdekleri de benimseme ânında, topluluğun fertleri tarafından böyle bir bakıma uyar. Sahip olma duygusunun bütün haklarını kullanan fertler, destan çekirdeklerini, o zaman tam anlamı ile hissedemediği kendi duygularıyla besleyip zenginleştirir. Bir zaman sonra çekirdek, ilk durumundan hayli değişmiş, noksan yerleri tamamlanmış fazla yerleri atılmış, hiç umulmayan eklemelerle büyümüştür. Tabii bu arada ilk Ozanlarla ilk topluluk fertleri de çok gerilerde saygıdeğer birer hâtıra olarak kalmış ve bu hâtıranın büyümesi yaşanan zamanı etkilemiştir. Ayrıca değişen tabiat olayları, iklim, coğrafya, ayrıca ömür boyu kazanılan deneyimlerle yeni gelişmeler, hayranlık veya karşı oluş biçiminde varlığını hissettirmiştir. Yâni Ozanlar daha zengin bir his ve hayal dünyasının adamları olarak o ilk destan çekirdeğini yorumlamaya başlamışlardır. Bunun sonucunda destan çekirdeği, dağdan yuvarlanan bir kar topunun topladığı karlarla çığlaşması gibi bütün zengin unsurlarla zenginleşip çığlaşmıştır.

ÇEKİRDEĞİN BÜYÜMESİ

Fakat artık topluluklar milletleşmiş, duyguların yanı başında belli ve tek yönlü bir şekilde gelişse bile fikirler de belirginleşmeye başlamış ise destan anlayışı ve yaratışının da iki yönlü olarak gelişmeye uğradığı görülmüştür. Bunlardan biri varlığı benimsenen destana, beliren fikirlere göre; bu fikirlerin zenginliği, hareketliliği veya durgunluğu, geleceğe dönüklüğü veya gündelikliği ölçüsünde eklemeler yaparak tek bir destanı yaşatmak ve her şeyi o destanı temel alarak zenginleştirmek şeklindedir. Bunu çoğunlukla belli bir tabii-

at sınırı ve çevresi içinde gelişmek zorunda kalan milletler denemiştir. Bir de süreklilik gösteremeyen, kısa sürmüş bir tarih zamanında varlıklarını tamamlayıp adı sanı silinen milletlerin destanlarının böyle olduğu görülmektedir. Uzun ömürlü ve sürekli Devlet geleneği olan milletler ise, daha çok tabiat ve coğrafya darlığı yahut da belli bir bölgenin milleti olmak mecbûriyeti yüzünden destanlarını tek yönlü geliştirmek zorunluğunu duymuşlardır. Sümer, Asur, Babil, Fenike, Hitit ve hattâ eski Mısır ile mitolojisini bütün bu milletlerin destanları ve efsâneleri üzerine kuran Yunanlıları tek yönde gelişen destan sahibi milletler arasında sayabiliriz. Bu milletlere göre destanları daha geç oluşan İskandinav, Kelt ve Cermen destanları ötekilerle karşılaştırıldığında değişik yapılı görünüyor ise de gelişme bakımından yine bu küme içindedirler. Yalnız burada şaşılacak bir ayrıcalığı Roma İmparatorluğu gösterir. Sürekli görünmesine, çok geniş ve farklı bir tabiat ve coğrafyaya sahip olmasına rağmen zengin, farklı ve çeşitli bir destan dizisine sahip olamadığı görülür. Bunun tek izah tarzı, Roma'nın geç bir millet teşekkülü olmasıdır. Bir de destan yaratma yerine işgal ettiği kültürlerin destan unsurlarına sahip olmayı tercih etmesi ve bu kolay yolu seçmesidir ki bu, kendini üstün gören her işgalcinin en zayıf yanı, bu yüzden kolayca çökmesini erkenleştiren köksüz tarafıdır.

Destanların, anlayış ve yaratış bakımından ikinci gelişme şekli ise bilinen destanın bir yerden bırakılarak yeni, değişik, birinciden tamamen ayrı yapıda yeni destanların yaratılması şeklindedir. Nitekim Yaradılış Destanlarının devam etmesi milletlerin gelişme tarihi içinde imkansızdır. Yeni görüşler, anlayışlar, görgü ve bilgilerin artışı ve kültür değişimleri ister istemez yaradılışın anlatımında bir takım zıdlıklar doğuracaktır. Bu zıdlıkların ise, eski destana yedirilmesi o destanın bütün güzelliğini ve söyleyiş biçimini değiştirecek hattâ yeni baştan söylemek kaçınılmazlığını doğura-

caktır. Aksi halde destan büyüsunü ve inandırıcılığını kaybedecektir. Ayrıca millet, öyle bir gelişim içindedir ki bu gelişime ayak uyduracak yeni söyleyişler gerekmektedir. Bunun için de yeni destanlara gerek duyulur.

Bu yüzden eski destan bırakılır ve yeni destanlar doğmaya başlar. Türk destanları bu tür destanlardır; değişiklik ve özgünlük bakımından destan sahibi olabilen milletlerin destanları arasında en zengin destanlardır.

MİLLİ YAPI

ORTAKLAŞA ŞUUR:

Yaradılış Destanlarından geliştiğini gördüğümüz, içinde yine ilâhî güçlerin bulunduğu bir takım destanlar, artık, konu ve anlattıkları bakımından yaradılış destanlarından iyice ayrılmaktadır. Duygular, düşünceler ve hayal âlemi gökyüzünden yeryüzüne inmiş; insanlar, daha çok kan bağıının çekiciliğiyle ve büyük topluluklar halinde bir araya geldiği için yalnızlık ve korku da ortadan kalkmıştır. Topluluk bir millet olma yolunda olduğundan kişilik duyguları yerini topluluğun hissedişine bırakmıştır, kişilik istekler, milletin istekleri hâlinde daha geniş ve daha yaygın bir hâl almıştır. Yaradılış destanlarının özü olan duygulardan şaşkınlık ve hayranlık duyguları da, ilahi kuvvetlere değil kendi aralarında yaşayan fakat beden gücü, zekâ ve güzellik bakımından ayrıcalıklı kimselere yönelmiştir. Fakat bu iki ayrı destan türünde de şaşkınlık ve hayranlığın meydana getirdiği sonuç hem benzerlik hem de değişme hâlinde ortaya çıkar. Hayret ve hayranlık, yaradılış destanlarının hemen hepsinde ilâhları ve ilâhlarla ilgisi bulunan yüceltilmiş varlıkları ya doğrudan doğruya veyâ ses, hareket, tavır ve davranış yahut da yaptıkları işler ve duyguları bakımından insanlaştıran, Yaradılış Destanlarının dışındaki destan türlerinde aynı varlıkları biraz üstün yahut değişik ilâhî güçler durumunda ifâdeye çalışır yahut da doğrudan doğruya ilâhlaş-

tırır. Bu durum diğer bütün milletlerin destanlarında kişisel gibi görünür, yani belli bir kişi yahut belli bir âile ilâhlaştırılır. Türk Destanlarında bu daha çok topluluğun, bütün milletin ilâhileştirilmesi şeklindedir. Bu da, milletlerin ruh yapılarının ve şuurunun milletlerin destanlarına aksedişi ve destan çekirdiğine belli bir yön verişidir ki başlangıçta destanı tarif ederken söylediğimiz «Bir milletin duygu ve düşünce olarak bütün varlığı» demektir.

ÜÇ ZAMANLI HAYAT

Kişi olsun, topluluk olsun, yahut da millet olsun daima üç zamanı birden yaşamaktadır. Geçmiş, içinde bulunduğu ve gelecek zaman. Her ne kadar içinde bulunulan zamandan başka bir zaman yokmuş gibi yahut da içinde yaşadığı için tek ve mutlak zaman yaşanılan zaman imiş gibi görünürse de bunu böyle düşünmek imkânsızdır; milletler için büsbütün imkânsızdır. Bir insan için dün, bugün, yarın diye daraltabileceğimiz zaman milletler için her üç halde de sınırsız olabilir. Bir insanın bugünü, doğrudan doğruya kendi yaşamamış bile olsa dünkü hayatının üzerine kurulduğu gibi yine kendi yaşayamasa bile yarınki hayatına bağlıdır. Bir yandan özlemler, hâtıralar, yazıklanmalarla döğünmeler veya pişmanlıklar öte yandan istekler ve umutlar vardır. Toplukların ve milletlerinki de aynen böyledir. Yaradılış destanlarını bir daha gözden geçirirsek iyilikle kötülüğün, yaşanılan zaman içinde gelecek zaman uğruna mücadele ettiklerini görürüz. Bu destanları meydana getirenlerin, daha önceki yâni dünkü zamanları yok gibidir. Yâni tarih oluşmamıştır. Tarihi olmayan insanlar için -hele milletler için- her taraf boşluk ve sudur; her şey bu boşlukta ve bu suda yeniden yaratılıyordu. Geçmiş zaman karanlık ve uçurumlu bir boşluk hâlinindedir. Önceliği olan yalnız Tanrı'dır. Bu da sâdece Türk Yaradılış Destanında mevcut olup simgeleştirilmiştir. Bilge Kağan'ın Orhun Yazıtlarındaki «Ben Tanrı gibi gökte olmuş

Türk Bilge Kağan» cümlesi ile Türk Yaradılış Destanında simgeleştirilen her şeyden önce mevcut Tanrı fikri artık belirli basamaklardan yükselmiş bir kültür üst basamağı olarak görünmektedir.

Kültür unsurları daha sonraki destanlarda daha açık ve daha etkilidir. Söylemek istediklerimizin iyice anlaşılması için, birbirine benzer yanları olan bu tür bir iki destanı özetlememiz gerekiyor.

OĞUZ KAĞAN DESTANI:

a) TÜRK

İSLÂMİYETTEN ÖNCEKİ SÖYLEYİŞ ŞEKLİ

Günlerin içinde bir gün Ay Han doğum sancılarına tutuldu. Sancıların sonunda bir oğlu dünyaya geldi. Çocuğun yüzü göğün renginde, ağzı ateşin kızılında ve gözleri bal elâsındaydı; saçları kara, kaşları karaydı. En güzel perilerden daha güzeldi.

Anasının göğsünden yalnız bir defa süt emdi, bir daha emmedi. Dile geldi; çiğ et, aş ve şarap istedi. Hemen konuşmağa başladı. Kırk gün içinde büyüdü. Kırk gün sonra yürüyüp oynar oldu. Ayakları sığır ayakları gibi güçlü, göğsü ayı göğsü gibi sağlam, beli kurt beli gibi ince ve omuzları samur omuzları gibi parlak ve oynaktı. Vücudu tüylüydü. At sürüleri güderdi; ata biner geyik avına çıkardı.

Günler, geceler geçti; bu çocuk, bir yiğit oldu.

O çağda, o taraflarda çok büyür bir orman vardı. Ormanda sayısız dereler ve bir çok ırmaklar akıyordu. Bu yüzden buraya sayısız av hayvanları geliyordu. Fakat bu ormanın içinde korkunç bir canavar vardı. Bu canavar at sürülerini de yerd, oradaki insanları da yerd. Büyük, yaman, korkunç bir canavardı. Halk korkmuştu, eli böğründe kalmıştı.

Oğuz Han ise yaman bir yiğit olmuştu. Canavarı öldürmek istedi. Günlerden bir gün kararını verdi, ava çıktı; kargısını, okunu, yayını, kılıcını ve kalkanını yanına aldı. Bir geyik yakaladı; geyiği, esnek bir söğüt çubuğuyla ağaca bağladı, çekilip gitti.

Erteki gün, tanyeri ağırırken geldi. Baktı ki canavar geyiği olduğu gibi yutmuş. Bu sefer bir ayı yakaladı; onu da altın kemeriyle tutup ağaca bağladı, yine oradan savuştu.

Gün battı, gece oldu, tan vakti geldi çattı. Tan ağardığında Oğuz Han ormana döndü. Canavarın ayıyı da yeyip yuttuğunu gördü. Bunun üzerine ağacın dibinde kendisi durup canavarı beklemeğe başladı. Canavar geldi. Başını ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz Han'ı sarsamadı. Öfkeleni. Oğuz Han da öfkeleni. Kargısını vurup canavarı öldürdü, kılıcıyla canavarın başını kesti. Sürükleyip götürdü, ormanın dışına bıraktı. Geri döndüğünde bir ala doğanın canavarın bağırsaklarını yemekte olduğunu görünce okunu yayını gerip attı ve ala doğanı da öldürdü. Onun da başını kesti. Bunun üzerine durup düşündü, kendi kendine dedi ki: «Canavar, hem geyiği hem de ayıyı yedi, canavar geyikten de ayıdan da güçlü idi. Ama kargım canavarı öldürdü çünkü kargım demirdendi. Ala doğanı ise canavarı yedi; yayımla okum da ala doğanı öldürdü. Yayımın okum bakır olduğundan ala doğanı öldürdü.» dedi.

Bırakıp gitti.

Yine aylar, günler geçti. Günlerin içinde bir gün Oğuz Kağan bir kere daha ormana gitti; orada Tanrıya yalvarmağa başladı. Derken birden bir karanlık bastı. Gökten bir mavi ışık indi. Güneşten de aydan da parlaktı. Oğuz Kağan kalkanıp yürüdü; mavi ışığın ortasında bir genç kızın olduğunu gördü. Kız mavi ışığın orta yerinde tek başına oturuyordu. Çok güzeldi. Başında, Çoban Yıldızı gibi parıl parıl parlayan bir yıldız vardı. Kız, öyle güzel öyle güzeldi ki, güldüğü zaman mavi gök de gülüyordu, ağladığı zaman gökyüzü de ağlıyordu. Oğuz Kağan kızını görünce aklı başından gitti, kızını sevdi, aldı, onunla evlendi.

Günlerden, gecelerden sonra bu çok güzel kızın gözleri parıl parıl yandı. Üç erkek çocuk doğurdu. Birine Gün adını verdiler; ikincisinin adına Ay dediler, üçüncüsünü Yıldız di-

ye çağrdılar.

Bu işler olup bittikten hayli zaman sonra Oğuz Kağan büyük bir toy verdi. Çağırılan çağırılmayan bir birine danışıp geldiler. Türlü aşlar, tepeleme etler, ırmak gibi kıymızlar yenilip içildi. Çok güzel eğlence, yeme içme oldu.

Toydan sonra Oğuz Kağan Beylere konuklara yarlık verdi, onlara dedi ki:

«Ben sizlere oldum Kağan
Alalım yay ile kalkan
Talih olsun bize nişan
Biz, Bozkurt gibi haykıran!

Demir kargılarımız orman olsun
Av yerinde yaban eşekleri yürüsün
Daha deniz daha ırmak
Gün başımızda tuğ, gök çadır olsun.»

Oğuz Kağan, böyle konuştuktan sonra dört bir yana buyrultular yolladı, bildiriler gönderdi. Elçilerini yola çıkardı. Elçilerin götürdüğü buyrultu ve bildirilerde diyordu ki: «Ben Uygurların Kağanı'yım hem de yerin dört bir yanının Kağanı sayılıyım. Sizlerden de bana baş eğmenizi istemekteyim. Kim benim buyruğumu dinler ise onun hediyelerini alırım ve onu kendime dost bilirim. Kim benim buyruğumu dinlemez, baş eğmez ise öfkelenirim, onu düşman bellerim, çerilerimi üzerine yollarım. Baskın yapar tutar onları astırırım, yok ettirim.»

O çağlarda, Oğuz'a yakın sağ yandan Altun Kağan denilen bir Kağan bulunuyordu. Altun Kağan, Oğuz Kağan'a elçileri ile birlikte sayısız altın ve gümüş tartıp değeri ölçülemez kadar yakut taşları ve paha biçilmez mücevherler gönderdi, saygılarını sundu; Oğuz Kağan'ın buyruğunu dinledi. Gönderdiği vergilerle Oğuz'un dostluğunu kazandı.

Yine o çağda Oğuz'a yakın sol yanda Urum denen bir kağan vardı. Urum Kağan'ın sayısı bilinmez çerisi ve çok zengin şehirleri vardı. Bunca zenginliğine ve onca gücüne Kağan Oğuz Kağan'ın buyruğunu dinlemedi. Onun dostları arasına girmedi. «Oğuz'un sözlerini tutmam!» diyerek buyrultuyu yırttı attı. Bunu duyan Oğuz Kağan gücendi, pek kızdı, Urum Kağan'ın üstüne asker saldı. Çeri ile atlanıp tuğlarını açıp yürüdü.

Kırk gün gittikten sonra Muz Dağı denilen (Buz Dağı olabilir) bir dağ vardı, onun eteğine geldi. Burada çadırını kurdurdu, yatıp dinlendi, uyudu. Sessizlik oldu.

Ertesi gün, daha henüz gün doğarken Oğuz Kağan'ın çadırına güneşten parlak bir ışık girdi. Bu ışıktan gök tüylü, gök yeveli kocaman bir erkek kurt canlandı. Kurt dile geldi, Oğuz Kağan'a söz söyledi. Dedi ki: «Oğuz Oğuz ey Oğuz. Sen Urum üstüne yürümek dilersen; ey Oğuz ben de senin yolunda yürümek istiyorum.»

Oğuz kalkıp baktı, bir şey göremedi; çadırı toplattı. Gitti. Gördü ki çerinin en önünde gök tüylü gök yeveli, kocaman bir erkek kurt yürümektedir. O kurdun ardı sıra da bütün ordu yürümektedir.

Böylece gittiler.

Bir nice günlerden sonra gök tüylü gök yeveli kurt durdu. Oğuz da durdu. Burada bir deniz vardı adına İtil Müren deniliyordu. İtil Müren'in yanı bir kara dağ idi. İşte bu kara dağın eteğinde savaşlar oldu. Okla, cıda ile, kılıçla vuruşup savaşlar. Öyle ki:

«Çerilerin aralarında
Pek çok vuruşma oldu.
Milletin gönlünde
Pek çok kaygular oldu.»

Savaşlar ve vuruşmalar öyle bir kızıştı ki sonunda İtil

Müren'in suyu kıpkırmızı zencefil gibi aktı. Oğuz Kağan yeni, Urum Kağan ise kaçtı kurtuldu.

Oğuz Kağan bundan sonra Urum Kağan'ın kağanlığını elinden aldı, halkını elinden aldı. Çok, pek çok ganimetler kazandı, bir zenginliktir her yana doldu.

Urum Kağan'ın bir de kardeşi vardı adına Uruz Beg derlerdi. Uruz Beg, kendi oğlunu, yüksek dağ başında iki yanı derin ırmağın vâdisinde çok sağlam yapılmış hem de çok sağlam korunur bir şehir vardı; oraya yolladı. Yollarken de «Şehir iyi korumak gerekir, iyi koruyup bizi saklamak gerekir öyle yapasın, vuruşmalardan sonra gelesin» diye uyardı.

Gelgelelim Oğuz Kağan bu şehrin üstüne de yürüdü. Uruz Beg'in oğlu, bunu görünce Oğuz Kağan'a pek çok altın ve gümüş yolladı. Oğuz Kağan'a «Sen benim kağanımsın; babam bana bu şehri verdi ve şehri koru, vuruşmalardan sonra da bana gel, diye beni uyardı. Babamın sana başkaldırması benim suçum mu? Ben senin buyruğunu yerine getirmeğe söz veriyorum: Bizim mutluluğumuz senin mutluluğundur; soyumuz senin ağacının meyvesindedir. Tanrı sana güç verip buyurmuştur, ben de sana başımı veriyorum. Sana vergi verir, dostluktan ayrılmam» dedi, baş eğdi.

Oğuz Kağan, yiğidin sözlerini beğendi, sevindi; güldü dedi ki:

«Bana çok altın yolladın
Şehrini saklamış oldun..»

Böyle dediği için de yiğide Saklap adını koydu ve ona dostluk gösterdi.

Ondan sonra çerisini aldı yine yürüdü. İtil denen ırmağa geldi. İtil ırmağı büyük bir ırmaktı. Oğuz Kağan ırmağı görünce: "İtil suyunu nasıl geçeriz?" diye sordu.

Çerinin arasında bir beğ vardı ki adına Uluğ Ordu Beğ

derlerdi. Akıllı bir er idi. Uluğ Beğ, ırmağın yakınında çok sık ağaçlar olduğunu görünce ağaçları kesti; ağacın birine yattı, karşıya geçti Oğuz Kağan çok sevindi, güldü, dedi ki:

«Ey ey sen burda beğ ol
Kıpçak denilen beğ ol.»

Orada kalmadılar, yürüdüler, gittiler.

Ondan sonra Oğuz Kağan yine gök tüylü, gök yeveli kocaman erkek kurdu gördü. Gök tüylü gök yeveli erkek kurt Oğuz Kağan'a: «Oğuz şimdi sen çeri ile buradan atlanıp yürü; atlanıp çerilerini ve beğlerini al götür. Ben senin önünden gideceğim, sana yol göstereceğim.» dedi.

Tan ağardığında Oğuz Kağan kurdun çerinin önünde yürümekte olduğunu gördü. Sevindi, öne geçip ileri gitti.

Oğuz Kağan atlarının içinde en çok alaca aygırı severdi, hep bu aygıra binerdi. Yine alaca aygıra binmişti. Yolda, mola verilince Oğuz Kağan'ın aygırı gözden kayboldu, kaçtı, gitti. Orada bir ulu dağ vardı, tepelerinde kar buz eksik olmazdı, doruğu karın buzun soğuşunda ap aktı. Onun için adına Buz Dağı derlerdi. Oğuz Kağan'ın aygırı Buz Dağının bilinmez geçitlerine kaçıp gitmişti. Oğuz Kağan bundan çok acı çekti.

Oğuz Kağan'ın ordusunda bir beğ var idi; yiğit, kahraman bir er idi. Hiç bir şeyden korkmazdı. Yürüyüşe de soğuşa da dayanıklıydı; Buz Dağına vurdu gitti. Dokuz gün sonra aygırı yedekleyip Oğuz Kağan'a getirdi. Dağda çok soğuk olduğundan karlara bulanmıştı, apaktı. Oğuz Kağan sevincinden güldü. «Sen bu çevredeki beğlere baş ol, senin adın Kıyâmete kadar Karluk bilinsin!» dedi. Ona hazineleri bağışladı, yürüyüp gitti.

Yolunun üstünde bir büyük ev görüldü. Oğuz Kağan eve yaklaştı, iyici baktı; evin duvarları altından, pencereleri gümüşlendi. Çatıları demirdendi ve kapısı kapalıydı. Açılmadı. Orduda becerikli, elinden her iş gelir bir er vardı; adına Tömürtü Kağul diyorlardı. Oğuz Kağan Ona buyurdu: «Sen

burada kal, aç. Kapıyı açtıktan sonra gel orduya katıl!»

Bu yüzden Tömürlü Kağul'a ondan sonra Kalaç dendi, ordu yoluna devâm etti.

Gök tüylü gök yeveli kocaman erkek kurt bir gün durdu, yürümedi. Oğuz Kağan da durdu, yürümedi. Olduğu yere çadırını kurdu. Burası otsuz, çorak bir yer idi. Çürçüt derlerdi. Büyük bir yurddu, büyük bir milletti. Atları, öküzleri çok, buzağları çok; altınları mücevherleri ve gümüşleri çoktu.

Çürçüt Kağan'la milleti Oğuz Kağan'a karşı oldular; savaşıldı. Oklarla kılıçlarla vuruştular. Oğuz Kağan üstün geldi, yendi. Çürçüt Kağanını bastı, öldürdü. Başını kesti, Çürçüt halkını buyruğu altına aldı.

Bu savaştan sonra Oğuz Kağan'ın çerilerine öyle bir dolu mal savaş ganimeti olarak kaldı ki sayısı bellisizdi. Yükleyip götürmeğe ne at ne katır ne de öküzler yetti.

Oğuz Kağan'ın ordusunda yine bir er var idi, hem akıllıydı hem de çok becerikliydi, bunun adına da Barmağlı Çosun Billing denirdi. Becerikli usta olan bu Barmağlı Çosun billing bir kağı yaptı. Üstüne ganimetleri koydu doldurdu. Kağanın önüne de canlı malları; atları, katırları, öküzleri... canlı hayvan olarak ne bulduysa ele geçeni koşturdu. O canlı mallar, bu cansız ganimetleri çekip götürdüler. Görenlerin hepsi şaşır kaldılar. Herkes, daha çok kağı yaptı. Görenler, kağılar gitmekte iken kanga kanga kangalığ diye sesleniyorlardı. Bunun için Barmağlı Çosun Billing'in yaptığı nesnesinin adı kağı olup kaldı.

Oğuz Kağan, kağıları görünce katıla katıla güldü, dedi ki: «Kanga kanga ile cansız canlı yürüttü, Kangalığ da sana ad oldu, bu adı kağı böylece belirtsin» dedi; orada da durmadı, yürüyüp gitti.

Daha sonra gök tüylü gök yeveli kocaman erkek kurt ile birlikte Sind, Tangut, Şam taraflarına at sürüp vardı. Bir çok savaşlardan sonra oraları da alıp ülkesine kattı, oralarda da buyruğunu yürüttü. Oraları da öz yurdu arasına soktu, yendi, bastı.

Söylenmeden kalmasın yeri yurdu belli olsun, aşağılarda Barkan denen bir ülke vardı. Büyük, varlıklı bir yurttu. Havası çok sıcaktı. Avları, kuşları çok boldu. Altını da çoktu gümüşü de, mücevherleri de. Gelgelelim halkının yüzü kapkaraydı.

Barkan adlı bu ülkenin Kağanının adı ise Masar'dı. Oğuz Kağan onun üstüne de yürüdü. Çok yaman bir savaş oldu. Oğuz Kağan yine üstün geldi. Masar Kağan ise kaçtı; kurtuldu. Oğuz onu da bastı, yurdunu aldı gitti. Oğuz Kağan'ın dostları sevindi, düşmanları ise kaygılandılar.

Oğuz Kağan Masar Kağanı da yenince sayılamayacak kadar ganimet ve at sürüleri alarak yurduna döndü.

Adını anmadan olmaz, bilinsin ki Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, ak saçlı, çok akıllı bir yaşlı kişi vardı. Anlayışlıydı, doğru düşünür, doğru konuşurdu. Oğuz Kağan'ın danışmanıydı, adı Uluğ Türük idi.

Uluğ Türük günlerden bir gün bir düş gördü. Düşünde bir altın yay ile üç gümüş ok gördü. Bu altın yay, gün doğusundan tâ gün batısına kadar gerilmişti. Üç gümüş ok ise kuzeye doğru uçuyordu.

Uykudan uyanınca Uluğ Türük düşünde gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı: «Oğuz Kağan'ım, sana hayat bunca olsun, sana dirlik hoşça olsun. Gök Tanrı düşümde ne verdiyse gerçek olsun, Tanrım bütün yer yüzünü senin nesline bağlasın» dedi.

Oğuz Kağan Uluğ Türük'ün sözlerini beğendi, öğütlerini dinledi. Yerine getirdi. Ertesi gün, küçük büyük bütün oğullarına buyruk salıp yanına getirtti. Onlara dedi ki: «Benim gönlüm av diliyor. Kocadığım için varıp gidemiyorum. Şimdiniz:

«Gün, Ay Yıldız! Gün doğusuna doğru varıp gidin.

Gök, Dağ, Deniz! Siz de gün batısına doğru gidin» dedi.

Bu buyruk üzerine oğullarından üçü gün doğusuna doğru at sürdüler, öteki üçü de gün batısına doğru.

Gün, Ay, Yıldız bol avlar avladı, çok kuşlar vurdu ve sonunda yolda bir altın yay buldular. Aldılar, getirip Oğuz Kağan'a verdiler. Oğuz Kağan çok sevindi. Güldü. Yayı üçe böldü.

"Ey büyük oğullarım. Yay sizlerin olsun. Yay gibi olup okları göğe kadar atın» diye konuştu.

Gök Dağ ve Deniz ise gün batısına doğru çok avlar bulup çok kuşlar avladıktan sonra dönerken yolda üç gümüş ok buldular. Aldılar, getirip Oğuz Kağan'a verdiler. Oğuz Kağan yine sevindi, yine güldü, okları üçe bölüp küçük oğullarına verirken:

«Ey küçük oğullarım! Okları size verdim. Yay oku atar, sizler oklar gibi olun!» dedi.

Bunlardan sonra Oğuz Kağan büyük kurultayı topladı. Herkesi çağırdı. Çağrılanlar gelip söylediler, oturup beklediler.

Oğuz Kağan büyük otağının sağ tarafına kırk kulaç uzunluğunda bir ağaç direk diktirdi, tepesine bir altın koyup bağladı.

Yine Oğuz Kağan büyük otağının sol yanına kırk kulaç uzunluğunda bir ağaç direk diktirdi. Onun tepesine de bir gümüş tavuk koydurdu; dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozoklar oturdular sol yanda Üçoklar yerlerini aldılar. Kırk gün kırk gece yenildi içildi, eğlenildi, güldü. Kırk gün kırk gece geçtikten sonra Oğuz Kağan oğulları arasında yurdunu paylaştırdı, dedi ki:

«Ey oğullarım ben çok yaşlandım
Çok savaşlar gördüm
Cıda ile çok ok attım.
Aygır ile çok yollar aştım.
Düşmanları ağlattım
Dostlarımı güldürdüm
Gök Tanrıya olan borcumu ödedim
Size de yurdumu verdim..»

ZERDÜŞT EFSÂNESİ:

b) İRAN

Tarihî bir kişiliği olmasına rağmen Zerdüş'tün doğumu, yaşayışı ve ölümü destan süslemeleri ile bezenerek bir efsâne havasına bürünmüştür. Bu efsâneye göre Zerdüş'te gülererek doğmuştur. Bu doğum bütün kâinatı sevindirmiş fakat İran'ın en kudretli adamlarından biri olan Baş Kâhin Durasan'ı korkutmuştur. Baş Kâhin, Zerdüş'tün büyüdüğü zaman yeni bir fikir ve inanış getirerek putperestliği yok edeceğini öğrenmiştir. Bu yüzden Zerdüş'tü daha çocukken yok etmek ister. Üç Büyücüye çocuğu çalıp getirmelerini emreder. Getirilen bebeği büyük bir ateşin içine atar.

Zerdüş'tün annesi, oğlunu evde bulamayınca telaşlanır, tapınağa gider. Oğlunun ateşin orta yerinde oynadığını görür.

Baş Kâhin çocuğu bu sefer büyük baş hayvan sürülerinin geçtiği bir yola bıraktırır. Maksadı, Zerdüş'tü hayvanlara çığnetip ezdirmektir. Ama sürünün en önünde giden bir inek bebeğin yanına gelince durur, onu bacaklarının arasına alıp saklar, öteki hayvanlar geçip gidinceye kadar çocuğun başından ayrılmaz. Zerdüş'te, böylece Baş Kâhinin tasarladığı ikinci ölümden de kurtulur. Annesi geldiğinde, oğlunu sapa sağlam bulur.

Baş Kâhinin korkusu büsbütün artmıştır. Günlerce düşünüp taşınır, Zerdüş'ten hem kendisinin hem putperestliğin geleceğini nasıl kurtarabileceğini düşünür uzun uzun. Sonunda bebeği anasından bir kere daha çaldırıp aç kurtla-

rın inine attırmanın en iyi, en kesin kurtuluş yolu olacağına inanır. Öyle de yapar.

Üç Büyücü Zerdüşt'ü üçüncü defa kaçıtır ve aç kurtların inine bırakır. İne kurtlar gelip yemese bile çocuğu burada kimse bulamayacak, o da orada açlıktan ölecektir.

Baş Kâhin sevine dursun, kurtlar çocuğun bulunduğu ine gelirler. Koklarlar ve içerde bir insanoglunun bulunduğunu anlarlar. Yaklaşırlar ama bebeğin tam yanına gelince yürüyemez olurlar; hareketsiz, kalakalırlar.

Öylece bir zaman geçer. Zerdüşt, çocuktur, acıkır, ağlar. Ağlar ağlamaz inde iki keçi belirdi. Bunlar bilinen keçilere benzemiyordur, meleklerdir. Emzirip Zerdüşt'ü doyururlar. Aç kurtların ininden de kurtulan oğullarının insan üstü bir yaratık olduğunu artık anlamış olan Zerdüşt'ün anası ile babası onu en iyi hocaların yanına verdiler. Öylece büyüdü. Her şeyi öğrendi. Havovce adında çok güzel bir kızla evlendi.

Karısı ve Zerdüşt'ün babası, onun çiftlik sahibi olmasını istiyordu. Zerdüşt ise ızdırabın kaynağını bulabilmek için «İyilik ve kötülük üzerine» daha iyi düşünebilmek maksadıyla evinden ayrıldı. Sabalan dağına çıkıp yıllar süren düşüncelerine daldı. Ve yıllar sonra «İyiliğin her zaman iyi, kötülüğün de her zaman kötü» olduğunu anlayarak düşmanlara kötülük etsin diye iyilik ilahlarına yahut da kötülük etsin diye kötülük ilahlarına kurbanlar kesip yalvarmanın boş olduğu inancına vardı. Dünyayı yöneten iki güç vardı: İyilik ve Kötülük.

Bu inanca vardıktan sonra inandığını insanlar arasında yaymağa başladı. Kral Viştaspa'nın çok sevdiği bir atının hastalanması ve hiç kimsenin atı iyileştirememesi üzerine Zerdüşt atı iyileştirince Viştaspa onun inançlarını kabul etti. Baş Rahib yaptı. Zerdüşt, kızını Baş Vezirle evlendirince büsbütün güçlendi.

Bundan sonra Viştaspa'yı iyice etkisi altına aldı; inanç-

larını diğer ülkelerdeki insanlara da yaymak için savaş açtırdı. Turanlılar üzerine açılan savaş karşılıklı zaferlerle uzayıp gitti. Sonunda bir Turanlı tarafından Zerdüşt öldürüldü.

PERSEUS:**c) YUNAN**

Argos Kralının kızı olan Danae, ülkesinin en güzel kızıdır. Büyücüler, ilerde Danae'den olacak bir oğulun dedesini, yâni Argos Kralını öldüreceğini söyleyince Kral da kızı Danae'yi, öldürmeye kıyamadığı için, sâdece tepesindeki delikten ışık ve hava alan yer altında yaptırdığı her'yanı demirden bir odaya hapis eder.

Danae'nin, hapsoldüğü bu demir odada, tepedeki bülutları seyretmekten başka eğlencesi yoktur. Günler böylece gelip geçerken bir gün en büyük ilah Zeus ile sevişir. Zeus o gün bir altın yağmuru olup tepedeki delikten odaya inmiştir. Sonunda büyücülerin dediği çıkar ve Danae'nin Zeus'tan bir oğlu olur.

Danae, çocuğu uzun müddet saklayamaz. Argos Kralı bir gün torununu hele çocuğun Zeus'tan olduğunu öğrenince ne Danae'yi ne de torununu öldürebilir. Büyük bir sandık yaptırıp ana ile oğulu içine koyar, denize attırır.

Sandık, içindekilerle birlikte sabaha kadar denizde çalkalanır durur. Fakat Zeus yardım eder. Dalgalardan sandığı sürükler; Diktis adlı bir balıkçı tarafından kurtarılırlar. Balıkçı ile karısı, Danae ile oğluna iyi bakarlar.

Aradan yıllar geçer; adı Perseus olan Danae'nin oğlu büyür. O da Diktis gibi usta bir balıkçı olur.

Balıkçı Diktis'in kardeşi Polidektes, buldukları ülkenin kralıdır. Bir gün Polidektes Danae'yi görür, Ona aşık olur. Fakat güçlü kuvvetli bir delikanlı olan Perseus'un bu

aşkı hoş görmeyeceği ve evlenmelerini istemeyeceğini düşünerek delikanlıyı yok etmek ister. Söz arasında, ülkesinin yakınlarında bulunan bir adada yaşayan Gorgon denilen yaratıklardan bahseder, bunlardan birinin başına sahip olmayı çok istediğini söyler.

Aradan bir kaç gün geçince de evlenmek üzere olduğunu herkese duyurur. Geleneğe uyarak halk krala düğün hediyesi sunar. Perseus'un verecek bir malı olmadığı için o da hediye olarak düğünün yapılacağı gün bir «Gorgon Medusa» başı getireceğini vaad eder.

Gorgon Medusa, diğer kardeşleri gibi kanatlı, yılan saçlı, korkunç bir yaratıktır, yüzüne kim baksa taş kesilmektedir. Bunun için herkes Perseus'un çıldırdığına hükmeder.

Fakat ilahlar Perseus'a yardım etmeğe karar vermiştir. İlahlardan Hermes Gorgon'ları öldürebilmek için olağanüstü üç güce sahip olmak gerektiğini anlatır. Bunlar: Büyülü başlık, kanatlı ayakkabılar ve büyülü çantadır. Hermes Perseus'a bunları nasıl nereden bulabileceğini de söyler. Ayrıca Gorgon Medusa'nın başını kolayca kesebilsin diye keskin bir kılıcı Persus'un eline kuşatır.

İlâhelerden Athena da kendi kalkanını verir. Kalkanın bir yüzü ayna gibidir. Perseus'u, Gordon Medusa'nın yüzüne bakıp taş kesilmekten kurtaracaktır.

Bundan sonra Perseus yoluna devam eder. Hermes'in öğrettiği hile ile kuğuya benzer insan başlı, ayakları ve elleri insanı andırır. Grailer diye bilinen, ve üçünün tek bir gözü bulunan kocakarıdan Nimfeler'in yerini öğrenip onlardan da büyülü başlığı, uçan ayakkabıları ve sihirli çantayı alır. Doğruca Gorgon'ların ülkesine varıp Gorgon Medusa'nın başını keserek sihirli çantasına koyar. Büyülü başlığı giyip görünmez olur; uçan ayakkabılarla uçar gider.

Perseus yolda Habeşistan'a uğrar. Habeşistan'da Kral Kepheus'un Karısı Kassiepeia ilahları öfkelenmiştir. İlahlar da bu öfke yüzünden Habeşistan'a insan yiyen bir ca-

navar yollamışlardır. Canavarın geldiği yere geri dönmesi için canavarın kral ile kraliçenin kızı olan Andromeda'yı yemesi lâzımdır.

İşte Perseus'un Habeşistan'a vardığı gün Andromeda, bir kayanın üstüne oturmuş canavarın gelip kendisini yemesi için beklemektedir. Perseus kızı görür görmez âşık olur, canavarı öldürür. Bunun üzerine Andromeda ile evlenir.

Uçan ayakkabıları ile Perseus ve Andromeda, bir anda Habeşistan'dan kendi ülkelerine dönerler. Fakat balıkçı Diktis'in karısı ölmüştür. Perseus'un annesi Danae de Kral Polidektes ile evlenmek istememiştir. Diktis ve Danae, öfkelenen Kraldan kaçıp bir tapınağa sığınmışlardır.

Bunları öğrenen Perseus, doğruca Kral Polidektes'in sarayına gider. Sarayda büyük bir ziyafet verilmekte olduğundan Kral Polidektes'e bağlı olanların hepsi oradadır. Gorgon Medusa'nın başını, sihirli çantadan çıkarıp ziyafettekilere doğru uzatınca Kral başta olmak üzere ordakilerin hepsi birden taş kesilirler.

Ondan sonra Perseus annesi Danae ile kendisini büyüten balıkçı Diktis'i saklandıkları tapınakta bulur, Diktis'i kral ilân eder. Sonra annesini yanına alarak dedesi Argos kralının ülkesine giderler. Aradan yıllar geçtiği için olan biteni Argos kralının unutup artık yumuşadığını sanıyorlardır.

Fakat Argos'a vardıklarında kralı bulamazlar. Çünkü Krallığı elinden almışlar, Onu Argos'tan koğmuşlardır. Nerede olduğunu kimseler bilmemektedir.

Aradan bir kaç gün geçer. Perseus, Farissa kralının yarışlar düzenlediğini öğrenince kalkıp oraya gider. Yarışlara girer. Fakat disk atarken öyle bir fırlatır ki, dist seyircilerin bulunduğu yere doğru uçup orada yaşlı bir adama çarpar, adam oracıkta ölüverir; ölen, ülkesinden koğulan eski Argos Kralıdır; Perseus'un dedesi. Büyücülerin dediği çıkmıştır.

Bu olaya rağmen Perseus karısı Andromeda ile birlikte

mutlu yıllar geçirir. Bir oğulları olur. Adını Elektryon koyarlar. Elektryonun torunu ise ünlü Herakles olacaktır.

Gordon Medusa'nın başını ilahelerden Athena alır; Zeus'un kalkanına takar, o baş o kalkanda taşınır durur.

CUCHULAINN:

d) İrlanda

Cuchulainn, Ulster gibi İrlanda'nın sayılı iki kahramanından biri kabul edilir. Efsâneye göre Ulat Kâhininin oğlu sanıldığı hâlde aslında İlah Lugh'un oğludur. Çocukluğu sonradan kendileri de birer kahraman olan çocukların arasında geçmiş ve onlarla birlikte büyütülmüştür. Fakat daha yedi yaşında iken Culann'ı öldürür. Culann, korkunç ve insanların baş edemediği bir canavar köpektir. Bunun üzerine asıl adı Setanta iken bu ad unutulur, Cuchulainn denilmeğe başlanır.

Cuchulainn, daha sonra İskoçya'da bir büyücü kadının yanında yetiştirilir, bu büyücü kadından bir çok bilgiler öğrenir. Delikanlılık çağı gelince de, ülkenin en güzel kızı olan dilber Emer'e âşık olur.

Fakat Emer'in babası büyücüdür. Bu yetmiyormuş gibi kızı da bir alay asker korumaktadır. Cuchulainn, Emer'in büyücü babasına karşı çıkar ve bütün askerleri öldürür sevgilisini kaçıır.

Bundan sonra Ulat'ları başına toplar. Cu Roy denilen bir dev ile savaşa başlar. Bu Cu Roy öyle bir devdir ki üç gün üç gece kafası kesilse yine de canlı kalıyordu.

Dev Cu Roy bir kural koydu. Ulat'lardan kim isterse gelip kendi kafasını kesecekti. Ama ertesi gün de Cu Roy o kimisenin kafasını kesecekti. Anlaştılar. Cu Roy üç gün üç gece

kafasının kesilmesine razı oldu. Üçüncü günün sonunda, Ulat'lara kestirdiği kafasını alıp gitti.

Ertesi günü döndüğünde Ulat'lardan kimseyi göremedi. Korkup kaçmışlardı.

Bunun üzerine Cuchulainn ortaya atıldı. Devın kafasını kesti. Ertesi gün sözünü tutup Cu Roy'a (dev'e) kendi kafasını kestirmek üzere geldi. Bunu gören dev Cuchulainn'in kafasını keseceği yerde baltasının tersiyle vurdu sonra tutup ayağa kaldırarak İrlanda'da Ulster ve Cuchulainn'dan daha yiğit kimsenin bulunmadığını ilân etti.

Büyücü kraliçe Madb'in yüzünden Cuchulainn ayrıca bir çok savaşlara girdi. Bunlardan biri özel olarak büyülenmiş bir boğa yüzündendi, Ulat'lar Cooley'in bu büyülü boğasını öldürmek istiyorlardı. Büyücü Kraliçe Madb da Ulat'lara ordu gönderdi ve Ulat'ları zayıf düşürdü. Öyle ki neredeyse Ulat'ların ülkesini işgal edecekti. Fakat Cuchulainn üç ay Büyücü kraliçeye tek başına karşı durdu. Hem İlah Lugh'un oğlu oluşu, hem İskoçya'daki büyücü kadından öğrendiği büyüler hem de yiğitliği tek başına savaşmasına yardım ediyordu. Ayrıca babası olan İlah Lugh her gece gelip yiğit Cuchulainn'in yaralarını sarıyor ertesi gün için gücünü kuvvetini sağlamlaştırıyordu.

Bir ara Cuchulainn'e bu savaşlarda, savaş ilahesi olan Morigane de yardım etmiş hattâ ona âşık bile olmuştu. Fakat Cuchulainn İlahe Morigane'nin aşkını kabul etmedi. Bunun üzerine Morigane ona düşman oldu.

Öteyandan Büyücü Kraliçe Madb yeni yeni hileler peşinde idi. Cuchulainn'in en sevdiği, en yakın arkadaşı Ferdiad'ı aşk ve şarapla sarhoş edip Cuchulainn'e saldırttı. Teke tek vuruştular. Bir ara Ferdiad ayıldı ve yaptığından pişman oldu ise de bu sefer arkadaşları bırakmadı. Üç gün üç gece vuruştular. İkisi de birbirine kıyamıyordu. Sonunda Cuchulainn, sihirli mızrağını fırlatıp Ferdiad'a attı, Onu yaraladı. Ferdiad öldürücü yerinden vurulmuştu, düştüğü yerden kal-

kamadi. Bunu gören Cuchulainn ağlayarak savaşı terketti; O sırada Ulat'lar da savaşı kazanmışlardı zâten.

Cuchulainn uzun zaman kendine gelemedi. Yine savaşlara katılıyordu. Hattâ savaşların birinde, bir zamanlar Büyücü Aiffe ile aralarında geçmiş bir aşktan doğma olan ve hayatta tek evladı bulunan oğlunu bile, bilmeyerek öldürdü. Farkına vardığı zaman iş işten geçmişti. Çok öfkeleni faydasız olduğunu anlayınca târifsiz kederlere kaptırdı kendini.

Fakat Büyücü kraliçe Madb boş durmuyordu. Cuchulainn'in öldürdüğü kimselerden kalan kadın kız erkek ne varsa hepsini kıskırtmıştı. Sonunda üç büyücü kızı üç karga şekline soktu. Kargalar Cuchulainn'i ovaya götürdüler. Orada Cuchulainn'e haram olan köpek eti yedirdiler; türlü maskaralıklar yaparak onu oyaladılar. Dalgın bir anında da elinden sihirli mızrağını kapıp kaçtılar.

Cuchulainn, korunmasız kalmıştı. Bunun üzerine bütün düşmanları bir arada, birden saldırdılar. Cuchulainn bir çok yerinden yaralandı, yoruldu, halsiz düştü, öleceğini anlamıştı. Kendi kendini sağlam bir kaya çıkıntısına bağladı, ayakta ölmek istiyordu. Elindeki kılıcı, ancak ölmek üzereyken düştü. Kılıç düşerken bile, Cuchulainn'in kafasını kesmek için uzanan elleri doğrayıp uçurdu.

GILGAMIŞ:

e) Sümer

Gılgamış Sümer devri destanlarından olup, yarı İlah yarı insanoğlu özellikleri bulunan bir kralı anlatır. Gılgamış, destana göre anası kutsal inek Rimat-Belin'den doğma katı yürekli acımasız biraz şımarık, çok cesur bir kraldır. Fakat Yönettiği halk Gılgamış'ın, ahlaksızlığı kadar varan eziyetlerinden bıktığı için ilahlara yalvarmış; Gılgamış'ın başını derde sokacak, ona eş bir yiğit yaratmasını istemişlerdir.

İlahlar bu yalvarışı kabul ederek Enkidu'yu gönderirler. Enkidu, insan görünüşünde olmasına rağmen vücudu baştanbaşa kıllarla örtülü, saçı kadın saç gibi upuzun, çöllerde hayvanlarla dolaşip gezen ve yaşayan bir yaratıktır. Sürülerini çaldığı çobanlara işkence eder, etrafına koru saçır.

Gılgamış halkın şikâyeti üzerine durumu öğrenir. Şehrin kötü kadınlarının en güzelini Enkidu'ya yollar. Kadın, Enkidu'yu kendine âşık eder, hayvanlar, bunun üzerine Enkidu'dan kaçarlara ve kadının peşine takılan Enkidu, uysal uysal şehre gelir. Fakat Enkidu, şehre gelirken ilerde neler olacağını, başına neler geleceğini, Gılgamış'ın bile bir gün kendisine kötülük yapacağını hissetmektedir.

Şehre gelince şaşırır. Şehirlilerin gösterdiği büyük yakınlığa rağmen alışamaz. Enkidu'yu şehre getiren kötü kadın ona şehirlilerin bütün geleneklerini göreneklerini, bütün törelerini öğretir, Enkidu iyice değişir,

Yine de çöl ve çöldeki hayatı Enkidu'nun içinde bir özlem olur, depreşip durur.

İlahlar, Gılgamış ile Enkidu'nun düşman olmasını istemişti. Hattâ Gılgamış ve Enkidu korkunç bir kavgaya bile tutuşurlar; ikisi de birbirine denk idi. Yenişemeyince dost oldular. Bu dostluk sonuna kadar sürdü öylece.

Herkesin çılgınlık ve sonu muhakkak ölüm dediği bir işi, hiç kimseyi dinlemeden yapmak istediler birgün. Enkidu'nun gördüğü bir düş üzerine Gılgamış ve Enkidu beraberce ilah Enlil tarafından Sedir dağının koruyucusu olarak görevlendirilen Dev'in üzerine gittiler. Humbaba adındaki bu dev, en hafif soluğu fırtına gibi esen, kasırga gibi gürleyen güç yetmez korkunç bir dev idi.

Enkidu korkuyordu; hele Humbaba devinin yanına yaklaştıkça korkusu büsbütün arttı. Buna rağmen dev öldürülür. Kanından temizlenmek için derede yıkanan Gılgamış'ı İlahe İştâr görünce ona âşık oldu; fakat o ilahenin aşkını reddetti. Yetmiyormuş gibi İlaheye hakâret bile etti; İlahenin çirkin ve ahlaksız yaşayışını yüzüne vurdu. İlahe İştâr çok öfkelenildi. İlah Anu'ya Gılgamış'tan öcünü alması için yalvardı.

İlah Anu, İlâhe İştâr'ın hatırını kıramaz, korkunç bir boğa yaratır. Fakat boğayı Enkidu öldürür. Öldürür ama ilahe İştâr da Enkidu'dan öcünü alır; Enkidu'yu hasta eder ve bu hastalığın sonunda da Enkidu ölür.

Gılgamış arkadaşının ölümüne çok üzülür, ona ağıtlar yakar; ölümden korkmağa başlar. Sonunda şehri terkeder. Ölümden kurtulmak istemektedir.

Bunun için Utnapiştım'i bulmak üzere Gılgamış yola çıkar. Güneşin her akşam dinlenmeye geldiği Maşu Dağı'na gelir Dağı koruyan canavarlar Gılgamış'tan çekinip yol verirler, Gılgamış karanlık geçitlerden geçer, yüce dağları aşar sonunda her yeri kıymetli taşlarla bezenmiş, ağaçlarının meyvesi büyümlü mücevherler olan bir bahçeye varır. Bu yer, içki ilahesi Siduri Sabitu'nundur. Gılgamış'ın niyetini öğrenince vazgeçmesi için ısrar eder. İnsanın dünyada var olan-

lar ile yetinmesi gerektiğini, daha fazlasını istemenin tehlikeli olduğunu söylerse de Gılgamış'ı kandıramaz, sonunda ölümsüzlüğün sırrını bilen Utnapiştım'in yerini târif eder.

Gılgamış yeri öğrenince, o güne kadar kimsenin geçmeğe cesaret edemediği ölüm denizini geçmek üzere kayıkçı Urşanabi'yi kiralar. Bir, bir buçuk ay sonra Mutlular adasına varıp Utnapiştım'i bulurlar.

Utnapiştım de Gılgamış'tan bu sevdadan vazgeçmesini ister. Kendi başından geçen uzun hikayeleri anlatır. Gılgamış'ın ısrarı ve kendi karısının da arzusu üzerine ölümsüzlüğün sırrını açıklar. Bu, denizin dibinde bulunan gençlik otudur. Sonsuz hayat o ottadır.

Gılgamış o heyecanla uyku uyuyamaz, yerinde duramaz. Atlayıp, otu denizin dibinden, Utnapiştım'in târif ettiği yerden çıkarır.

Artık ülkesine dönecektir. İstedikine kavuşacaktır. Yol da bir kaynak başında yıkanmak ister. Otu bir kıyıya bırakıp soyunur. Kaynağa girip yıkanır. Sudan çıktığında otu bulamaz, bir yılan yemiştir. Otu yiyen yılan gençleşmiş eski derisini orada bırakıp kaçmıştır. Gılgamış ise hüngür hüngür ağlamaya başlar.

Fakat yapılacak hiç bir şey yoktur. Gılgamış ülkesine, Uruk'a döner. Bitkin bir haldedir. Enkidu'nun ruhu, yeraltı İlahı Norgal'in izniyle yer yüzüne dönmüştür. Gılgamış dostunun ruhuyla konuşup dertleşmeğe başlar. Öbür dünya ve oradakiler hakkında sorular sorar, akıl danışır. Ama Enkidu ölümler dünyasındaki ruhların çâresiz sonucunu anlatmaktan başka bir şey yapamaz.

BENZERLİKLER

Kısaca özetlediğimiz değişik milletlere ait bu destanlar, önce tek bir kişinin çevresinde gelişmektedir. Hepsi de bir mücâdelenin içindedir, bir amaca ulaşmak niyetindedir. Ki-

minde bu niyet nasıl ve ne şekilde ulaşılacağı şuurlu olarak ve açıkça bilinecek şekilde belli; kiminde ise destanın akışına uymuş ve şuursuz; kiminde de felsefi bir isbatı ortaya çıkarmak için çizilmiş bir belli bir yoldur. Destan kahramanlarının kişilikleri de böyledir: Oğuz Kağan da, Zerdüşt de, Perseus da, Cuchulainn de, Gilgamiş da üstün insanlardır. Perseus, en büyük ilah Zeus'un; Cuchulainn ilah Lugh'un oğludur. Gilgamiş ise yarı ilah sayılmaktadır, annesi kutsal inek Rimat-Belittir. Ayrıca Perseus'un annesi Argos Kralının kızıdır ve ilah tarafından seçilmiştir; Perseus'un doğumu mücizelidir. Perseus'a ilah ve ilaheler yardım ederler.

Cuchulainn'in gerçekten olmayan, babası durumunda görülen kişi Kâhin'dir, büyücülük ile uğraşan, geçmiş ve gelecek hakkında bilgi veren bir kişidir. Cuchalainn'in anası da Perseus'un anasına benzer, o da bir ilâhla, Lugh ile gizlice buluşmuştur.

Gilgamiş ise yarı ilah oluşunun dışında kraldır. Arkadaşı Enkidu olağanüstü bir doğumda yaratılmıştır. Gilgamiş'a da ilahlar yardım ederler.

Perseus da, Cuchulainn da, Gilgamiş da insan gücünde olmayan, daha güçlü devlerle, sihirbazlarla, cinler ve periler diyebileceğimiz bir dünyanın yaratıklarıyla savaşır.

Bu kahramanların arasında doğuşları bakımından değişik ve mücizeli olmayan Zerdüşt ve Oğuz Kağan'dır. Fakat Zerdüşt'ün gülerek doğması, doğumuyla birlikte büyücülerin ve kâhinlerin korkuya kapılıp daha bebek iken Zerdüşt'ü yok etmek için çalışmalarını, buna karşılık doğum üzerine bütün kâinatın sevinmesi mücizelidir. Zerdüşte de ilâhlar kâh doğrudan doğruya kâh gönderdikleri melekler aracılığı ile yardım ederler. Yalnız Zerdüşt'ün mücadele ettikleri, diğerleri gibi bir başka dünyaya ait olan insandan başka yaratıklar değildir. Belli bir devrin adamlarıdır. Fakat inançları başka olan adamlarıdır. Din ve Tanrı anlayışlarının belirginleşmeye başladığı bir devirde fikir ve din değişimi uğrun-

da, beden ve kas gücüne dayanmayan bütünüyle zekâ ile ve ruhla ilgili bir güçtür. Fakat yine de mücadele edilen güç insan üstüdür ve bu karşı gücün temsilcisi kraldır, sıradan bir insan değildir, yönetim gücüne sahiptir.

Bununla beraber Zerdüşt de Perseus, Cuchulainn ve Gilgamiş gibi tek başına bir adamdır. Gücü hangi yönlü olursa olsun tek başınadır, çevresizdir. Perseus'un, Cuchulainn'in ve Gilgamiş'in bütün mücadelesi şahısları için gibi görünür, fâni bir tek şahsın yüceltilmesi için gibidir. Başarıları veya başarısızlıkları kendilerine aittir; itici güçleri, kişisel çıkarlarıdır.

Zerdüşt bu bakımdan biraz ayrıcalık taşır. Onun çevresi vardır; bu çevre kişileşmemiş bile olsa belli bir ülkü odağında toparlanabilir. Başarısızlığı kendisinin olacak, bir anda diğerleri gibi yok olabilecektir. Başarısı ise kendisiyle birlikte büyük bir topluluğun bir toplumun ortaklaşa varlığına ait sayılacaktır. Zerdüştü öteki destan kahramanlarından ayrıcalıklı kılan nokta da budur.

Halbuki Oğuz Kağan çok değişik ve bütünüyle ayrıcalıklı yapıda bir destan kahramanıdır. Bu ayrıcalıklı oluş yapmacık ve akıl dışı da değildir; üstün insan vasıfları göstermesi, zaman zaman ilahî yardımlarla güçlenmesi Oğuz Kağan'ın olağan görüşüne gölge düşürmez.

Her şeyden önce doğuşu olağandır. Herkes gibi iki gerçek insandan doğmuştur. Doğan bebeğin yüzünün gök rengi olması bile olağan sayılır. Üstünlük, bebeğin ilk süt emişinden sonra sıradan yiyecekler istemesinde, konuşmasında, kırk günde yürümesindedir. Diğer destan kahramanlarının bebeklik çağları düşünülecek olursa, Oğuz Kağan'da olağan üstülüğe benzeyen bu bölümünün daha akıl dışı olmadığı sezilir ve gerçek bir Tanrı fikri ve yardımının söz konusu edilmeğe çalışıldığı anlaşılır. Nitekim Oğuz Kağan delikanlılık çağında ilk karısını görmeden önce Tanrıya duâ etmektedir. Tanrı; Perseus'un, Cuchulainn'in, Gilgamiş'in ve Zerdüşt'ün

yardımcıları olan garip ve güçsüz ilahlar gibi değildir, hâkimdir ve mutlakdır.

Oğuz Kağan'ın, diğer destan kahramanlarından farklılığı ise beden ve kas gücünün yanında akıl gücüne de sahip oluşudur. Ne Perseus gibi yapacağı işler, gideceği yerler hakkında başkasından akıl alır, ne Cuchulainn gibi geçeleri yarasını sarıp cesaret veren gizli ilah babası vardır, ne de Gılgamış gibi bir takım akıl verici ve yol göstericilere sahiptir. Bu noktada biraz Zerdüş'tü hatırlatır. Fakat Zerdüş'tün, uzun bir yalnızlık ve iç düşüncelerin çilesini doldurduktan sonra vardığı düşünce silsilesi ona yumuşak, atılgan olmayan, hattâ sinik gibi görünen hareketsiz bir zekâ gücü vermiştir. Oğuz Kağan'da ise bu güç, beden ve kas gücü ölçüsünde hareketli; atılgan ve hızlılık yeteneği olan bir zekâdır. Böyle bir kimlik ile Oğuz Kağan bir destan kahramanı vasıflarının dışında her türlü anlamda bir önderin bütün vasıflarını da taşır; Oğuz Kağan'ın destan kahramanı olarak, gördüğümüz öteki kahramanların hepsinden ayıran özellik işte buradadır. Ötekilerinin aksine başarısı da başarısızlığı da kendine ait olmayıp çevresini dolduran insan topluluklarına, yâni bütün bir millete aittir. Oğuz Kağan, destanın birinci kısmı diyebileceğimiz bölümde daha canavarı öldürmeyip de kendisi ölseydi, Perseus ve ötekiler gibi bu başarısızlığının cezasını sâdece kendisi çekmemiş olacaktı; kurtuluşunu Oğuz Kağana bağlamış olan bir millet de daha başlangıçta başarısızlığa uğrayacaktı.

Millî ruh yapısı ve ortaklaşa şuur derken anlatmak istediğimiz özellik işte budur; milletler arasında olağan görülen, medeniyetler bağı sebebiyle gelişmiş kültür alışverişleri yüzünden destanlara geçmiş ortaklaşa süsler olmuş belirlilikler de bile bir milli benlik, bir ruh örgüsünün işlenmesi... bu, başlı başına bir özelliktir.

Kısaca özetlediğimiz destanlar-Yaradılış Destanları dâhil-bir daha gözden geçirilecek olursa bu özellik çok daha

açık olarak görülecektir:

a) Tanrı anlayışı: Türk Yaradılış Destanının dışındaki bütün destanlarda ilahlar inandırıcı olmayan bir takım simgeler olarak görünömlü. Ayrı ve sâdece kendilerine has bir yerde yaşamış olanlarına ve üstünlüklerini bilmelerine rağmen kendileri de bir türlü inandırıcı olamazlar. İnsanlarla alay eden, insanlara eziyet eden, insanları birbirine düşüren ve yaptıklarından keyif duyup zevk alan bir takım üstün güçlerdir. Hemen hepsi de ahlâk dışıdır; kendi aralarındaki akıla sığmayan aşk hayatları yetmiyormuş gibi ilahlar ve ilaheler insanlara da âşık olup onları baştan çıkarırlar veya çıkarmağa çalışırlar. Uyurlar, sarhoş olup kavga çıkarırlar, iktidar mücadelesine girip birbirleriyle savaş ederler; birbirleriyle alay edip küçük düşerler, düşürürler, üstelik yaptıklarının hiç birinden utanmazlar. Korkarlar, ağlarlar, hırsızlık yaparlar.

Türk yaradılış destanında ise tek bir Tanrı vardır: Bem-beyaz bir kaza benzer; sessiz, sâkin ve vakur bir halde uçar. İnsanları kötülükten korur ve onları daima gözetir.

b) Yapılan savaşlar aslında amaçsız gibi görünür. Bir ilahın ötekine kızması, çekememezlik duyguları veyâ ilâhelerin kıskançlığı bir savaşın açılmasına sebep olur.

Türk Destanlarında ise savaşlar bir büyük insan topluluğunun bütünlüğü, millet ve devlet olma yolundaki amaçlarının gerçekleştirilmesi, önceden hesaplanan bir düzenin kurulabilmesi içindir. Fin Destanı Kalevala'da da bu bütünlük vardır. Kalevala, bir milletin tabiatla uğraşması olarak gelişmektedir.

c) Yunan, Sümer ve Mısır destanları topluluk içinde iyi gözle bakılmaması gereken meslekleri de yüceltmektedir. Meselâ fâhişelik kötü görülmediği gibi, çok defa fâhişelere iyi gözle bakılır, kutsallık yakıştırıldığı bile olur. Hatta krallar ve ilahlar bir işin başarılması için bu fâhişelere görev verdikleri gibi ilah veya ilaheler bile zaman zaman baştan çıkarıcı

olurlar, çok güzel kadınlar kılığına girip erkekleri baştan çıkararak elde etmek istedikleri sonuca ulaşırlar.

Türk Destanlarında ise kadınlar her vakit erkeğin yanında, ona yardımcı; saygı değer ve ahlâklıdır. Fâhişeler yoktur; değil fâhişeler, hafif meşrep, hattâ çapkın ayağı bozuk kadınlara bile rastlanılmaz.

d) Öteki bütün destanlarda değer verilip kutsallaştırılan sayısız hayvanlar vardır. Bunlar öküz, inek, boğa, köpek, kedi, eşek, maymun, yılan, horoz ve kuşlardan akbaba, şahin, kartal gibi hayvanlar kutsal bilinip tapınılır, üstün ve dokunulmaz olarak kabul edilir.

Türk Destanlarında bu dereceye varan bir tek hayvan vardır o da kurttur. Zor zamanlarda ortaya çıkar, yol gösterir; göklerden gelme bir havası vardır. Fakat gelişi güzel bir kurt türü olmayıp ayrı bir özellik taşır: BOZKURT'tur. Böyleyken bile tapınılmaz, adaklar adanmaz.

Türk Destanlarında diğer hayvanlar her hangi bir ayrıcalığı olmayan tabiattan gelme bir çevre unsuru olarak görünürler.

e) Öteki bütün destanlarda güneş, ay, yıldızlar ve ışıklı bütün unsurlar ya doğrudan doğruya bir ilah veya ilahe yahut da ilah ve ilahelerin sıfatı veya parçası olarak belirir.

Türk Destanlarında ise çok defa gerçek anlamında bir tabiat unsurudur ve gerçek yerlerine oturtulmuştur. İlâhî bir değer kazanan yalnız ışıktır.

f) Türk Destanlarının dışında diğer milletlere ait destanlar, ilah, ilahe ve kahramanların, hoş ve olağan görülmeyecek şekilde ahlak dışı hilelere başvurmamasını, yalan söylemesini, rüşvet vererek kandırıldığı veya satın almayı olağan sayar. Türk Destanları ise, bütün değer yargılarını, en ilkel hallerinde bile olsun yadırganmayacak bir şekilde belirtir ve kesinlikle göz önüne serer.

g) Türk Destanları daha çok aklın ve mantığın malı olup yüzdeyüz gerçek bir çizgiye yaklaşırken öteki milletlerin

destanları gerçek dışı bir hayal gücünün süslemelerini andıran düşlerden ayırdedilemez. Bununla beraber Türk Destanlarındaki aklın ve mantığın sınırladığı hayalleme gücünden daha güzel değildir.

h) Türk Destanlarında bir tahkiye (hikâye hâlinde anlatılabilme) sanatı ve bir bütünlük vardır. Zaman ve yer seçimi bu bütünlüğü çok usta renk ve çizgilerle güzelleştirir, zorlamadan sonuca götürür. Öteki Destanlarda bütünlük, olayların iç içe girmesi, zaman ve yer seçiminin çok farklı ve birbirinden uzak olarak değişmesi ve yer seçiminin inandırıcı olmaması gibi sebepler yüzünden parçalanmaktadır. O da yazma destanlarda çok usta sanat adamları ve yazarların - Firdevsi, Oviduis, Hesiodos, Homeros, Pindaros ve ötekilerin - güzel bir şiire ulaştıkları hâlde bile bu bütünlüğü sağlayabilmekte çok güçlük çektiklerini sezememek imkânsızdır.

SONUÇ:

Bütün bunlar, incelendikçe bulunabilmesi mümkün daha bir çok benzerlikler ve aykırılıklar, özellikle aykırılıklar; o destana sahip olan milletin ruh yapısının belirtisidir. Bu belirtir, destan daha çekirdek hâlindeyken belirir. Destan çekirdeği hazırlayan Ozan, mensup olduğu topluluğun veya milletin dışında duyup düşünemez. Hislerinin coşkunluğu, hayal gücünün sonsuzluğu bir an için duygu ve düşüncelerinde topluluk veya milletin duygu ve düşüncelerinden yahut diğer yargılarından aykırı bir sapma doğurmuş olsa bile destan çekirdeği topluluğa veya millete mensup insanlar tarafından anlatıla söylene hem büyür hem de aykırılıklar ve sapmalar ayıklanır, boşluklara uygun ruh yapısının süslemeleri yerleştirilir. Bu tıpkı ekime hazırlanan bir toprağın yabancı ve zararlı otlardan, taşlardan ayıklanması gibidir. Beslenmesi gibidir. Tohumluğun arınması sağlama olayını andırır.

DESTAN ÇEKİRDEĞİNİN GELİŞMESİ

Çekirdek oluşumundaki destan, konusu ne olursa olsun, gerçekte büyük ve olağan bir olayın etkisi sonucunda oluşmuştur. Bu olay, duyguları etkileyecek bir biçimde gelişeceği gibi düşüncelerin gelişimini değiştirebilecek bir yönde de ortaya çıkabilir. Eğer olay, herhangi bir şekilde devam etmez yahut benzer zincirleme olaylar birbirinin izinden gitmezse destan çekirdeğinin gelişmesi güdük kalır. Ancak, Ozan, bu ilk çekirdeği çok güzel bir şekilde işlemiş ise, bu işlenişin, biçim ve başarısı bakımından, daha sonraki hayal edebilen insanların elinde geliştirilmesi mümkündür. Aksi halde, çekirdeği geliştirecek olaylar da devam etmeyeceğinden çok defa çekirdek unutulur gider.

Fakat çekirdek hâlindeki destanı yaratabilecek bir millet, gelecek günlere doğru güvenle ve yeni atılımlar ile yönelmek zorunda olduğundan olaylar dizisi de destan çekirdeğini geliştirmeye yardım edecek bir şekilde sürekli olacaktır. Bu süreklilik yeni nesillerde veya daha değişik hayalcilerin hayallerinde yeni, değişik ve zaman uygun etkiler uyandıracığından, çekirdeğe etkilediği ölçüde eklemeler yapılacaktır. Bu arada, tıpkı fertlerde olduğu gibi milletlerde de ortak ruh yapıları ve toplum şuuru gelişmekte olduğundan, çekirdeğe yapılan eklemeler bu bakımdan da izler taşıyacaktır.

Ayrıca, milletler, geçen zamanla birlikte medeniyet alanında da bir takım basamaklara ulaşmıştır. Ulaşılan basamaklar, en etkili hâtıraları veyâ izleriyle ve kaçınılmaz kültür alış-verişleri dolayısıyla milletler veya topluluklar arası kültür unsurlarının akışında çekirdeği geliştiren eklemelere yeni anlamlar ve yeni renkler katacaktır.

Böylece destan çekirdeği, yazılı hâle getirilinceye kadar, anlatmağa çalıştığımız şekilde eklemelerle sürüp gidecektir. Yazılı hâle getirildikten sonra gelişme durur. Bundan sonra destan, bir ana kaynak hâlinde sanat adamlarının, işlenecek ve ayıklanacak bir belge olarak tarihçilerin, toplumbilimci-

lerin veya öteki ilim adamlarının yararlanmasına sunulmuş olur.

Söylemek istediklerimizi örnekler üzerinde açıkça görebiliriz. Örnekler Sümer, Mısır ve Yunan Yaradılış Efsânelerinden alınacaktır. Böylece hem çekirdek ve gelişme hem de bu gelişme sırasındaki bütün ruh yapısı, medeniyet ve kültür basamaklarının izleri belirtilmiş olacaktır.

Sümerlerin, kök bakımından doğulu olup olmadığı tartışmasına girmesek, Mezopotamyada sular bölgesinde yaşadıkları ve buraya yerleştikleri andan başlayarak iki nehrin taşması, ekili toprakları basması; sonra suların çekilmesi gibi büyük olaylarla karşılaştıkları bir tarih gerçeğidir. Su, güneş ve toprak Sümerlerin hayatını düzenleyen unsurların başında gelir ve öteki bütün milletlerden çok Sümerleri etkiler. Meselâ Sümerlerde büyük bir kuraklık olayı yoktur. Bu bakımdan Sümer destanlarında Kozmolojik çizgiler yoğunluk kazanır. Yaradılışın aslı Apsu ve Tiamat (Tatlı ve tuzlu su) üzerine kurulmuştur. Öteki milletlerin destanlarında ejder, dev ve canavar şeklinde belirtilen tabiat dışı korkunç yaratıklar Sümer efsânesinde yılanlar ve akrep adamlar biçimindedir. Gılgamış'ın aradığı ölümsüzlük iksiri, bir ottur. Enkidu, henüz yaban haldeyken avcılarının kurdukları tuzakları bozar, çobanları korkutur. Ve en büyük Sümer ilahlarından biri olan Bel-Marduk, suların getirdiği bereket ilahıdır.

Bütün bunlar bize yaşayışı genellikle suya toprağa bağlı çiftçi, çoban ve avcı bir milleti verir. Gılgamış destanında, bizzat Gılgamış'ın Enkidu'yu kandırıp baştan çıkarmak için gönderdiği fâhişe, Sümerlerin ahlak anlayışının anahtarı olabilir.

Fakat Sümer Yaradılış destanı, çekirdek ve gelişme devresindeyken bütün hayatını suya ve toprağa bağlayan insanların hayal gücüdür. Su ve toprak, taşma ve azalma yüzünden az veya çok verimli olunca sebep olarak gök yüzüne dö-

nülmüş; güneşin ve yıldızların etkisi destanlara işlenerek çeşitli ilahlar eklenmiştir. Şehirler de ortaya çıkmaya başlayınca belli ölçüde toplum yaşayışı belirmiş, bu yaşayışın gereği olan yeni inanışlar ve ahlak değerleri destanlarda görünür olmuştur. Bir zaman sonra Elâm-Akad ve Asur etkileri bölgede gücünü artırmca ister istemez yabancı destan çizgileri de Sümer Destanlarına sızmış, henüz gelişme devrini tamamlayan destanlar, mümkün olduğu kadar yerli ve milli kimlikler kazanarak zenginleşmiştir.

Bununla beraber Sümer Yaradılış destanının olsun Gılgamış Destanının olsun süs ve hareket unsurlarıyla bölgede yaşayan, hattâ daha uzak ülkelerdeki milletlerin destanlarını etkisi altına almamış olduğu söylenemez. Bir Sümer İlahı olan Enlil-Bel tıpkı Zeus gibidir. Zeus'un korkunç kudreti yanında korkak, iki yüzlü, sinsî, pis çapkın (maymun iştahlı) olduğu düşünülecek olursa bu yönleriyle Mısır İlahlarını, daha çok Re'yi (Ra'yı) hatırlattığı görülür. Zeus'un birçok özelliğini Sümer'den Mısır yoluyla aldığını çekinmeden öne sürebiliriz. Nitekim İnnini ve daha sonra Nini (Nana) adlarını da alan Sümer aşk ilahesi İştar'ın bir benzeri olan Hitit ilahesi, Kupapa (Kubala) zamanla Anadolu'da Kibele olmuş ve O da Girit'de Zeus'u doğurmuştur.

Yine bir sümer ilahı olan Dumuzi, zamanla Asur-Hitit-Frikya yoluyla Yunanistan'a geçmiş, Temmuz ve Adonis olmuştur.

Sümerlerle Mısırlıların toplum hayatları büyük farklarla ayrılmadığı gibi coğrafya bakımından da benzerlikleri vardır. Mısır'ı besleyen Nil de bir büyük sudur ve Mısırlılar da Sümer'liler gibi su taşmalarının çalkantısını yaşayan çiftçi, çoban ve avcılardır. Fakat güneş, Mısır'da, Sümerdekinden çok daha etkilidir. Bu bakımdan Mısırlıların en büyüğü ilahı güneş ilahıdır. Yine bunun için Mısır'da güneşin ilah olarak birçok adı vardır. Mısır'lı, Güneş'in farklı durumlarına göre değişik isimler verir: Güneş yuvarlağına Aton

der; doğarken Kepri, Zenit; batarken ise Atum.

En büyük ilah Güneş İlahı olan Re'dir ama Horus-Re-Re-Herakti ve Horos da güneş ilahıdır. Re'nin yapısı Zeus'un bir çok sıfatını hatırlatır. Tıpkı insanlar gibi doğar, gençlik devri yaşar ve yaşlanınca da akan salyaları yüzünden öteki genç ilahların maskarası olur.

Mısır'lının değişik ruh örgülerinin görüntüsü olan; sıkıntılarını, kederini, neş'esini ve mutluluğunu yansıtan çok değişik ilahlar aynı zamanda kuzey-güney ve orta Mısır yerleşiklerinin değişik inançları, değişik kültür yapısı ve değişik yaşama tarzlarından doğmuş gibidir. Ve Mısırlı, Yunanlılar kadar olmasa bile, ilahlarını birbirine düşürmekten zevk alır.

Heredot'a göre en dindar insanlar olan Mısır'lılar, yine de ilahlarını korkak ve çekingen, hırslı ve iktidar düşkün, birbirini gayr-i meşru doğmakla suçlayacak kadar gözü dönmüş varlıklar olarak düşünmekten vazgeçmezler.

Bu çelişmenin ilahlar destanının çekirdeğinde bu kadar açık olmadığı da bir gerçektir. Henüz yaradılış öncesi sessizliğini yaşayan Nun Denizinde, gözleri kapalı bir durumda dinlenen ve sonra gök yüzüne çıkan ilah Re Mısır'lıya kutsal bir bağlanış duygusu vermektedir. Fakat zaman geçtikçe devrin gelişme medeniyetine uygun bir şekilde ihtiyaçlar arttıkça, iç ve dış anlaşmazlıklar küçük çapta vuruşmalar hâlini aldıkça bu olayların izleri, bülük ilâh Re'nin macerasını etkilemiş ve geliştirmiştir. Firavunlar, mumyalama âdetleri, kölelik-efendilik içgüdüleri bu gelişmeyi sağlayan süslemeler olmuştur.

Mısır'da, Mısır'lının güneşe bağlı ilahlar destanı nasıl Sümer'in su-toprak ve güneşe bağlı destanlarından değişik ise, aynı yapılarda görünmesine rağmen Yunan destanları da Mısırlınlıkından hayli değişikiktir.

Yunanlıların Zeus dâhil ilahları doğulu bir kimlikte ve çoğu Mısır yapısındadır. Buna rağmen kurnaz, cinsel istek

bakımından zaman, yer seçimi ve utanma hissi olmayan, yalancı, hileci ve ahlak dışı hayatlarıyla Olempos ilahları ve mitolojisi tam bir Yunan anlayış ve düşüncesindedir. Antik çağdan bu güne gelmiş bir Yunan'lıyı görmüş gibi oluruz; ne toprağa, ne suya, ne de güneşe bağlıdır belki hiç bir şeye bağlı değildir, tıpkı Yunanlı gibi; ama Yunanistandır. Ve Yunan hayal gücü, gelişme hâlinde yazı diline geçtikten sonra bile Olempos destanını, imkan bulsa yeni eklemelerle değiştirmeye her zaman hazırdır.

Türk Destanları ise apayrı dünyanın, çok sağlam bir toplum hayatının, değişmez ve belli bir sıkı düzende gelişmiş bir ahlak anlayışının şiiiridir. Ayrı ayrı çevrelerde, ayrı ayrı zamanlarda ve ayrı ayrı medeniyetlerde meydana getirilmiş ve geliştirilmiş olmalarına rağmen, çok basit eklemelerle birbirini tamamlayacak şekilde bir bütünlük arz etmektedir.

II- YAZILMIŞ (YAPMA) DESTANLAR:

Bundan önce anlatılan destanların oluşumunda kendiliğinden gelişmiş bir ortaklaşalık var idi. İnsan topluluklarını şaşkınlığa düşürecek, yaşayış biçimlerini değiştirebilecek türden olağan dışı olayların etkisiyle o olayı çekirdek edinen bir konu bir veya bir kaç kişinin hayal gücüyle gelişen duygu ve düşüncelerin, göreneklerin ve geçmiş hâtıraların izlerinin etkisinde o destan çekirdeğini yeni biçimlere sokuyorlardı. Tıpkı kocaman bir taş-mermer kütüğünden yontulan bir heykel, renkler ve fırça sürüşleriyle geliştirilen san'at değeri çok resimler ve benzerleri gibi, milletlerin hafızaları olan ve o milletlerin ortaklaşa yarattıkları bir destan ortaya çıkıyordu.

Yazılmış, yapma denilen destanlarda ise toplulukların böyle bir ortaklaşa çaba ve varlıklarından değerler katmak suretiyle bir birlikte var etme yüceliği yoktur. Eğer tabii destanları, milletlerin ortaklaşa yapıp var ettikleri ve ortaklaşa sahiplendikleri hazineler diye târif edersek yazılmış yapma destanları ancak, ortaklaşa sahip olunan değerli hazineler şeklinde târif mümkündür. Çünkü tabii destanların kendine has gelişme yolu bir yerde durdurulmuş, tam olgunlaşma beklenmeden veya artık gelişmenin devam edemeyeceği var sayılarak o andaki destan asıl alınmak üzere bir tek kişi tarafından yazılmış yapma destanlar meydana getirilmiştir. O bir tek kişi, şâir veya yazar olan san'at adamıdır.

San'at adamı, şâir veya yazar olarak, tabii destanların var edicisi olan insan topluluklarını, yâni milletin yerini almıştır. Kendi hayal ve san'at gücünü, duygu ve düşünceleri-

nin çağlayanında, asıl olarak benimsediği tabii destanın yönlendirmesine bırakmış yeni bir destan var etmiştir. Daha başka bir deyimle, bir tabii destan, yüz yıllar boyu gelişme süresini tamamlasaydı nasıl bir hâle gelirdi? Sorusunun cevabını o yüzyıllar boyu uzayacak zamana beklemeden verecek zamana karşı yarışıp tabii akış ve gelişmeyi tamamlamıştır. Böylece bir kişi bir milletin yerine geçmiş, milletin yerine hayal gücünü seferber etmiştir. Eğer milletçe benimsemiş bir destan olmuş ise ortaya çıkan eser, san'at adamı başarılı olmuştur. Aksi oluyorsa zaten eserin benimsenmesi ve destan olarak kabul edilmesi söz konusu edilemez.

Benimsenmiş ve milletçe kabul edilmiş bir yazılmış yapma destanın tabii destandan tek ayrılacağı eserin var ediliş şeklindedir. Benimsenme, milletçe ortaklaşa sahiplenme, bir milletin ortak hâfizası olma ve hâzinelik gibi değerler her iki tür destan için de aynıdır.

Yazılmış yapma destanların milletçe benimsenmesi, sahiplenilmesi ve ortaklaşa bir hâzine sayılabilmesi için san'at adamının hayal gücü duygu ve düşünce çağlayanının milletin dilek, istek ve umutlarının aksine yönelmemesi, en azından o duyguların zenginleşmesi uğrunda çile çekmiş, ilkel durumlarda da olsa o duyguları sevip gönül vermiş bir yönde olması gerekir. San'at adamı, milletin törelerine, gelenek ve göreneklerine, yazılı olsa da yazılılarından daha güçlü bilinen özel yasalarına, tarihinden gelen ihtiyaçlarına ve geleceğe yönelmiş umutlarına aykırı düşemez. En önemlisi milletin anlaştığı, dünü-bugünü ve yarını olan anadiline aykırı bir dil, yazılmış yapma destanların doğmadan ölmesi demektir.

Yazılmış yapma destanların en iyi örneklerinden biri Doktor Lönnrot'un Fin Destanı olarak bilinen Kalevala'sıdır. Özel bölümünde anlatılacağı üzere dağınık parçalar hâlinde yayılmış bulunan Fin Destanı ondokuzuncu yüzyılda Doktor Lönnrot tarafından toplanmış, bir araya getirilmiş,

yeniden yazılmıştır. Tıpkı bunun gibi Hindlilerin Ramayanası Valmiki tarafından bütünleştirilmiş bugün söylenip okunduğu şekle getirilmiştir. Daha çok tabii birer destan gibi görünmelerine rağmen bu iki destanı ve benzerlerini de, Doktor Lönnrot ve Valmiki'nin toplama, değerlendirme ve bütünleştirme sıralarında kişisel duygu ve düşüncelerini, hiç değilse belli bir amaç uğruna bir yana bırakamayacakları fikri yüzünden yazılmış yapma destanlar arasında saymak gerektiğine inanıyoruz.

Bugün için, milletlerin bilinen yazılmış yapma destanlarının bir listesini vermek bu kitabın konusu içinde değildir. Pek ünlülerini bir örnek olsun düşüncesiyle anlatmağa çalışmakla yetineceğiz.

ÖRNEKLER:

YARATILIŞ VE TÜREYİŞ-TÜRK DESTANI

Bu kitabın birinci bölümünde bilgi verilen Türk tabii destanlarından yedisinin bir araya getirilerek tek ve bütün bir destan hâlinde yeniden yazılmıştır. Bu yedi destan: Yaradılış, Türeyiş, Göç, Bozkurt, Ergenekon, Oğuz ve Şu Destanlarıdır. Çekirdekleşmesi, gelişmesi ve olgunlaşması değişik zaman ve değişik yerlerde olmasına rağmen, ilk söylenişlerinden binlerce yıl sonra, bir Türk yazarı tarafından tek ve sürekli bir destan hâlinde bütünleştirilirken destanlar özlemini olduğu gibi korumuşlar, taşıdıkları değerleri ve sakladıkları hâzineleri, daha zenginleşmiş ve çağa uygun bir söylenişte daha işlenmiş bir akıcılıkla günümüze aktarılmışlardır.

Yaratılış ve Türeyiş adlı bu yazılmış Yapma Türk Destanının yazarı Mustafa Necati Sepetçioğlu'dur. Eser, ilk defa 1965 yılında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından Ankara'da 5000 adet bastırılmıştır. O tarihteki baskı anlayışına göre de büyük bir rakam olan bu sayı çok büyük bir ilgi görmüş, eser aynı yılın içinde İngilizceye çevrilerek Kan-

sas Devlet Öğretmen Kolejinde MASTERS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Eserin 1977 yılında Lehçe çevrisi Varşova'da üst üste iki baskı yapmış ve yirmibin adedin üstünde satmıştır. Yine bu eserden TANRI KARAHAN'ın DÜNYASI adıyla Polonyalı yazar ve rejisör M.T. Nowakowski'nin uyguladığı monodram Varşovada, STARA PROCHOWNIA Tiyatrosunda sahneye konmuş, eser, Polonya'nın öteki şehirlerinde de sahnelenmiştir.

Yaradılış ve Türeyiş'in ikinci baskısı 1969'da 1000 Temel Eser Dizisi'nin 12 nci kitabı olarak onbin adet basmış sonraki baskıları Akçağ ve Kültür Yayınları tarafından 1972 ve 1981 tarihlerinde yayınlanmıştır. Her iki yayınevinin baskı sayısı ve mikdarları kontrol altına alınmadığı için 1990 yılında AKRAN Yayınevi'nin gözetiminde ve düzenlenmesinde yeni baskısı yapılmıştır.

İLYADA VE ODİSE:

Eski İzmir'de, Meles Çayı kıyılarında doğduğu için Meleziten adıyla da çağrılan ve M.Ö. 9 veya 10 yüzyılda yaşadığı savunulan Omiros (Homeros) gelmiş geçmiş şairlerin en büyüklerinden biri olarak kabul edilir. Eolien ve İonien lehçeleri diye ikiye ayrılan Eski Yunan dili, asıl Yunanistan'da Eolien lehçesinde konuşuluyordu. Homeros, İlyada ve Odise'leri kendi lehçesi olan İonien lehçesinde yazdı. Eserlerde'ki nefis dil yüzünden İonien lehçesi tek dil oldu, asıl Yunanistan'ı da etkiledi.

Homeros'un, İlyada'dan sonra gözleri görmez olmuştu. Odise'yi gözleri görmezken, Sakız Adasında yazdı.

İki destandaki bölümler ayrı parçalar halinde söyleniyor, geziçi şarkıcılar, her gittikleri Yunan ilinde bu parçaları söyleyip okuyorlar idi. M.Ö. 6 ncı yüzyılda Pisistrate bu parçaları topladı. İlyada da Odise de böylece bütünlenmiş oldu. Daha sonra Aristarque eserleri bir sıraya soktu; 24 fasılda

sürekli bir destan ortaya çıktı.

İlyada'nın Konusu: Truva Savaşlarıdır. Truva'nın eski adı İllion olduğu için eser adını oradan alıyor.

On yıl süren savaş, Truva Kralı Priyyamın Oğullarından Parisin Elena'yı kaçırmayıyla başlar. Elena (Helen) Isparta Kralı Menelâsın karısıdır.

Öç almak isteyen Yunanlılar Truva'yı yakıp yıkmaya giderler. Başkumandan Menelas'ın kardeşi Agemennon'dur. Homerosun deyişi ile Akhale, yâni Yunanlı Aşil büyük bir yiğittir, Agemennonun kızı İfijeni'nin nişanlısıdır.

Aşil Agemennon'a gücendiği için bu savaşa katılmak istemez. Umutsuzluğa düşen Akhalılara ilâhların da kesin bir yardımı dokunmaz. Çünkü bu ilâhların kimi Akhalılardan yanadır kimi Truvalılardan.

Savaşta Priyyam'ın büyük oğlu Hektor Patrokl'ı öldürür. Patrokl, Aşilin en sevgili dostudur ve Hektor da büyük bir yiğittir. bunun üzerine arkadaşının öcünü almak isteyen Aşil savaşa katılır, Hektoru öldürür, ölüsünü Patrokl'un mezarının çevresine ve yerlerde sürür.

Priyyam kendinden geçer; döğüne döğüne ağlar. Hiç değilse oğlunun cesedini vermesi için Aşile yalvarır.

Aşil en büyük kahramandır, Priyyam'a acır, oğlunun cesedini teslim eder.

Odise'nin Konusu: Truva'yı yakıp yıkarak öç almaya gelen Akhalıların arasında bir hayli Kral bulunmaktadır. Ulis bunlardan birisidir. İtak kralıdır. Yiğittir, zekidir, beceriklidir; bir çok yetenekleri ile ünlüdür. Bu sebepten ilâhelerden Kalibsu Ulis'e âşık olur. Yurduna dönmeğe hazırlanan Ulis'i kaçıır, evlenmek ister; bilinmez derin ve karanlık mağaralarda saklar.

Savaştan bu yana on yıl geçtiği hâlde Ulis bu yüzden bir yere kıyılayamaz. Yurdu gözlerinde tütmektedir. Sarayını, ocağını, karısı Penelop'u özledikçe özler; kavuşmak için canını ver deseler hiç düşünmeden, hay hay, diyecektir.

Penelop da kocası Ulis'in özlemiyle paramparçadır, üstelik Ulis dönmez oldu düşüncesiyle ince soylu ve zengin kişi Penelop'le evlenmek istemektedir. Penelop bunun üzerine bir halı dokumaya başlar; bittiğinde, eğer Ulis görünmemiş ise ilk isteyene varacaktır. Ne var ki Penelop gündüz dokuduğu halıyı gece söker, ertesi gün yeniden dokumağa başlar.

İlâhe Kalibsu'nun Ulise yaptıkları başta Zeus olmak üzere öteki ilâhların canını sıkar ve Zeus Ulis'i serbest bırakmasını buyurur Kalibsu'ya. Fakat İlâhlardan Neptün de Ulis'i çekememektedir. Kalibsu serbest bıraktığı halde Neptün Ulis'in gemisini batırır. İlâhların kimi yardım eder kimi eziyet. Bir ara kurtulan Ulis'i bir deniz kıyısında, oranın kralının kızı yarı ölü bir halde bulur. Alır, saraya götürür, bakar, iyi eder.

Ulis, sarayda, başından geçenleri anlatır: Canavarlarla, sihirli sirenlerle, tepegöz sikloplarla nasıl uğraştığını; amansız anaforldan, uçurumlardan nasıl kurtulduğunu tath tatlı sösyedikçe herkesin hoşuna gider. Kral ve kral kızı hergün biraz daha severler Ulis'i.

Fakat ilâhe Minerva araya girer. Ulis'i korumak niyetiyle onu ihtiyarlatır.

Ulis saraydan ayrılır, yaşlı ve yalnız biri olan Öme'ye konuk olur. Öme, Ulis'in eski hizmetçisi olduğu için onu tanır.

Ulis'in oğlu Telemak, öte yandan büyümüştür. Babasının gelmeyeceğini anlamıştır. Anasının durumunu da görmüştür. Yola düşer, babasını aramağa kalkar. Telemak'ın da başından bir sürü macera geçer, hayli çile çeker. Sonunda eski hizmetçi Öme'nin evinde buluşurlar. Baba oğul ülkelere dönerler.

L'ÉNEÏDE: Virgilius (Roma-Lâtin)

M.Ö. 70-19. yılları arasında yaşamış, Lâtin şâirlerinin

en büyüğü Omiros'tan sonra adı hemen hatırlanmış bir şâirdir. Yoksul bir çömlekçinin oğludur. Babasının çiftçi olduğunu da söylerler. Lombardiya'da Mantu kentinde yaşadığı için ona Mantulu şâir de derler.

Milano'da ve Napoli'de okudu. Daha çok felsefe üzerinde durdu. Eflâtun üzerinde çalıştı. Roma İmparatoru Ogüst'e tanıtıldı. O günden sonra da Ogüst Virgil'i yanından ayırmadı.

Éneidi Napoli'de yazdı. 12 yılda tamamladı. Bitirdiğinde eserini Ogüst'e okudu. Ogüst'ün sevgilisi de eseri dinliyordu. Çok beğendiler ve her beyit için yüz gümüş kuruş ödemesini buyurdular.

Örnek olarak Omiros'u almıştı. İlyada ve Odise'nin şairinin yaşadığı ülkeyi görmek üzere Yunanistan'a gitti. Hastalandı ve öldü. Mezarı Napoli'dedir.

Éneide üzerinde çalışmalarının henüz bitmemiş olduğu inanıyordu. Bu yüzden vasiyetinde Éneide'nin müsveddelerinin yakılmasını istemişti. İmparator Ogüst vasiyetin yerine getirilmemesini buyurdu. Ogüst'e göre Éneide gibi bir eser Romanındır; Virgül yazardır ama sahibi değildir; öyle bir eserin sahibi millettir.

ÉNEÏDE'nin Konusu: 12 kitapta destanlaşmıştır. Truva teslim olmuştur. Truvahılar ne yapacağını bilemez durumlardadır. Kral Priyyamın damadı Ene bu şaşkın insanlarla birlikte yerleşecek yeni bir yurt aramak üzere denizlere açılmıştır. Venüs ile Anşiz'in oğludur Ene.

İlâhlar İtalyaya gitmesini söylerler. Sicilyadan İtalyaya gitmekte iken Ene, fırtınalardan kurtulamaz. Júnon (Hira) Truvahıları sevmediğinden Éneide'nin başı bir türlü dertten kurtulmaz. Afrika Kıyılarına kadar sürüklenir.

Kraliçe Didon o kıyıların hükümdarıdır. Éneide'i misafir eder, çok iyi davranır, çünkü ona âşık olmuştur. Éneide de

konuşkandır, başından geçenleri anlatır, durur. Fakat ilâhlar ve ilâheler İtalyaya gitmesini istedikleri için, Kraliçe Didon'un umutsuzluktan kendine kıyacak hâllere düşmesine rağmen Ene Kartaca'dan ayrılır.

Denizde yine fırtınalara tutulur. Birinden kurtulduğunu sanırken bir başkasının derdine düştüğü binbir belâlı macera geçirir. Babası Anşiz de İtalyadadır. Sonunda İtalyaya varır, babasıyla buluşur, İlâh ve İlâhelerin isteği de yerine gelmiş olur.

Babası Anşiz oğlunu İlâhlar dünyasının yer altı âlemine götürür, orası cehennem ülkesidir. İlâhlar burada Anşizin oğlunun falına bakarlar, geleceğini gösterip söylerler. Yine oradan Éneide Roma İmparatorluğunun gelecekteki pek ünlü yöneticilerini görür. Yeryüzüne çıktığı gün daha bir genç, daha bir dinç, sanki yenilenmiş kadar tâzedir. Lâtyom Krallığına gider.

Lâtyom Kralının bir kızı vardır, çok güzeldir, adı Lâvini'dir. Kral, kızını Éneide'e vermek istemektedir. Komşu ülkenin Kralı Örnüs de Lâvini'ye âşıktır. Ayrıca kız daha önce ona verilmek istenmiştir.

Komşu ülkenin Kralı Örnüs Lâvini'yi başkasına kaptırmamak için asker toplar, silâhlanır, Truvalılara savaş açar. Örnüsün Anası da durmadan bu savaşı körüklemektedir.

Örnüs'ün ordusu Éneide'nin ülkesini altüst ederken O, güçsüz ve çâresiz yardım aramaktadır. Umutsuzdur. Pek bir yardım bulamaz. Sonunda Kral Evandır'ın ülkesine gelmiştir, yardımcı olmasını isteyecektir.

Öte yandan Kral Örnüs Éneide'in İtalyadaki ülkesini elinden almıştır. Éneide'nin Anası, Venüs artık dayanamaz iki haberci periyi gönderip durumdan oğluna bilgi verir.

Kral Evandır en sonunda Éneide'e yardım edeceğini bildirir, ordusunu gönderir. Evandır'ın ortusuyla güçlenen Éneide Örnüs'ü yener, ülkesinde barışı sağlar.

ŞEHNÂME:

Firdevsî (İran)

934-1020 yılları arasında yaşadığı sanılan Ebu'l-Kasım Firdevsî, İranın milli şâiridir. Tus şehrinde doğmuştur. İranın milli destanı hâline gelmiş olan Şehnâme değerinde tarih, efsâne, gelenekler görenekler, masallar, kısacası, nesi var nesi yoksa bir milletin bütün varlığını milletin en mükemmel diliyle anlatan yazılmış bir başka destan düşünülemez.

Firdevsî, Şehnâmesini Gazneli Mahmud'un büyük yardımlarıyla tamamlamış ve bitirince de Sultana takdim etmiştir. 60.000 beyittir. Arûz vezninde, feûlun feûl kalıbıyla yazılmıştır. Firdevsî herşeyden önce büyük bir İran milliyetçisidir. Şehnâme, İran kültür ve medeniyetinin Arap kültür ve medeniyetine karşı bir direnişidir; o medeniyet ve kültürden üstünlüğünü göstermek niyetiyle yazılmıştır. "Bu farsça ile İran milletini dirilttim" derken Firdevsî Şehnâmesinde kullandığı dilin kudretini hem bilmekte hem de o kudretten ustaca yararlanmaktadır. Eserde, elden geldiğince Arapça söz kullanmaktan kaçınmış temiz, yalın, uydurmasız bir dil kullanmıştır. Ancak tasvirlerde hayli abartılmış fakat destanlarda yadırganmayan sıfatları özellikle seçmiştir.

ŞEHNÂME'nin Konusu: Yaradılan ilk insandan 3 ncü Yezdigerde kadar geçen zaman içinde insan tarihinin bütün bilinenleri; bazan bir aşkın gelişmesinde, bazan bir savaşın hızlı akışında devlerin canavarların ölüp dirilmelerin esrarlı hâvasıyla sarıp sarmalayıp bazan da, fakat daima olayları kaynaştırmasını bilen bir ustalıkla anlatır.

Dört ana bölümde dört devir Şehnâmeyi bütünlemektedir.

1) Pişdâdiler Devrinden onbeş hükümdar devri

2) Kayânî'lerden on hükümdar devri

3) Eşkânî'ler devri

4) Sâsânî'lerden dokuz hükümdar devri

Pişdâdiler Devrinin destanlaştırılan kahramanları Hintlilerle İranlıların ortak destan devirlerinin kahramanlarıdır. Daha çok Hint efsânelerinin kahramanlarını hatırlatırlar. İlk yaratılanlardan biri, azman bir dev olan Keyümer'tir. Gökler ve yerler bu devin bedeninden oluşmuştur. Keyümerdi, Hörmüz, Ehrimeni yok etsin diye göndermiş fakat Ehrimen Keyümerdi öldürmüştür. Bu devrin öteki kahramanları: Eski Saka (İskit) destanlarından alınmış olan yine bir Pişdâd=ilk yaradılan Huşeng ve Tahmurasp ile birlikte Cemşid, canavarları öldüren Feridun, Zâlim Dahhak ve Dahhak'a karşı ayaklanışın başı Demirci Kava (Gâve) gibi insanlaştırılmış efsâne kahramanlarıdır. Yine canavarları öldüren bir kahraman da Kereşaspa'dır ve ne kadar ölse kadar canlanacaktır; bir canlanışında, isyandan sonra sıkı sıkıya bağlanmış fakat bağlarından kurtulmuş olan Zâlim Dahhak öldürecektir. Şehnâmenin büyük ve pek ünlü kahramanı Zaloğlu Rüstem'in ilk atası da Kereşaspa'dır.

Eşkâniler devri üzerinde pek kendini yormayan Firdevsî Sâsânileri uzun uzadıya anlatır. Hüsrev Anûşirvan ve Vezir Buzurgmihir'in menkıbeleri de bu bölümdedir.

RAMAYANA:

Valmiki (HİNT)

Önceleri yol kesen bir eşkiya iken büyük çilelerden geçerek bilge kişi olan ve M.Ö. 5 nci yüzyılda yaşadığı bilinen Valmiki, Hint Destanı Ramaya'nın yazarı olarak bilinmektedir. Valmiki'nin önemli ve ünlü bir başka eseri de Yoga Vaşiştaha'dır.

RAMAYA'nın Konusu: Hint Destanlarına verilen genel bir addır. Bu destanların ortak konusu Rama'dır.

Rama Ayudha Kıraktır. İlah Vişnu ile kardeşleri Bhara-ta, Strughna ve Lakşmana'nın ruhlarının yedinci defa bir bedende yaşamışlığıdır. Rama'nın baş düşmanı Ravana'dır.

Ravana, Rama'nın Karısı Sita'yı baştan çıkarır. Sarayda

dönen dolaplar sonunda babası da Ramayı sürgüne yollamıştır; Roma'nın babası Dasaratha'dır.

Rama'ya ayıllarla, maymunlar Kralı Hanumant yardım ederler. Rama, Lanka Kralı ve düşmanı olan Ravanaya savaş açar ve onu ezer geçer. Toprak Tanrıçasının kızı olan karısı Sita'yı geri alır. Kardeşi Bharata tahtı korumuştur. Ramaya'ya geri verir.

KALEVALA:

Dr. Elias Lönnrot (FİN)

1802 yılında Karjalohja'da doğan, 1884 yılında 82 yaşında iken Sammatti'de olan Finlandiyalı yazar Dr. Elias Lönnrot bir köy terzisinin oğludur. Tıp doktoru idi. Bütün ülkeyi köy köy, kasaba kasaba dolaştı ve Fin halk şarkılarını toplayıp derledi. Bu şarkılardan bütün Fin edebiyatına yön verecek olan Kalevala Destanı meydana geldi.

1835 yılında ilk defa yayınlandığında 32 şarkıdan olma 12.000 mısralık bir destan idi. Bugünkü 50 şarkıdan olan 23.000 mısralık şekli 1849 yılı sonunda zenginleşmişti.

Destanın tek amacı var gibidir: Aç halkı doyurmak için Sampo Değirmenini ele geçirmek!

Olağan üstü güçlere sahip olan destan kahramanlarının atası Kaleva'dır. Yiğit bir genç olan Lemminkäinen, Pohjola Bâkiresi'nin gönlünü çekmek için türlü serüvenlere atılır; cehenneme iner, Tounela ırmağının kıyısında acılar çeker.

Demirci Ilmarinen büyülü eşyalar yapmaktadır. Bu büyülü eşyalara Sampo denilmektedir. Kimin eline geçerse Sampo'lar o kişiye mutluluk ve zenginlik getirmektedir. Sampo Değirmeni de bunlardan biridir. Fakat Sampolar eline geçirene mutluluk ve zenginlik getirdiği ölçüde savaş da getirir yanı sıra.

Yaşlı Ozan Väinämöinen ise bilge bir kişidir. İlahların dilinden konuşur ve sözleriyle çevresinde topladığı insanlar için bir güç kaynağı olur.

Ukko-Ylijumala destanda tek ilâhtır. Tek Tanrıya inanmış bir insan topluluğunun, tabiatla içli dışlı ve sıkı sıkıya bağlı bir Tanrı inancını, en eski Fin kökenlerinden beri sürükleyip getirmiştir.

Kalevala Destanı yazılmış yapma bir destandan çok tabii bir destan görünümündedir. Fakat Dr. Elias Lönnrot'un toplama, derleme ve sıralama sırasında destanın akışına bir yön vermiş olması bu destanı bu bölümde incelememize sebep olmuştur.

Fransızların 11 nci yüzyıl destanı olan Chanson de Roland'ı da bu tür bir destandır.

CHANSON DE ROLAND:

(Rolandın Şarkısı)

Tuoldus (Fransız)

Tuoldus'un bir papaz olduğu bilinmekte fakat daha fazla bir bilgi edinilmemektedir. Roland Destanının sonunda adı geçtiği için destanın yazarı sanılmaktadır. Belki de şarkıları toplayan, derleyen ve sıralayan kişidir.

Fransızların bu pek ünlü destanı 1100-1125 yıllarından kalma bir destandır. 4000 mısradır. Yazımı kâfiyeli mısralardan oluşmuştur. Konusunu tarihte var olduğu sanılan bir olay ve Roland adlı bir kişiden alır.

Roland, Charlemagne ordusunda bir artçı kuvvete komanda eden Bratagne Uç Eyâletleri Kontudur. İspanyadan dönerken Vaskonlar tarafından öldürülür. Olay 778 yılında olmuştur. Ve bu olaydan sonra Roland efsâne halini almış, Müslümanlarla çarpışan Charlemagne'in yeğeni diye kabul edilmiştir.

Destanın Konusu: Charlemagne'in yeğeni Roland ile danışmanı Ganelon arasında gizli bir kıskançlık vardır; Ganelon Rolandı çekemez, öç almak ister, Roland'ı zor durumda bırakır.

İspanyada Sarogosa kendi sarılmıştır, kent sıkışmakta

ve bunalmaktadır. Kentin Müslüman hükümdarı ile Ganelon ortaklaşa bir tuzak hazırlarlar. Müslüman hükümdar Hıristiyan olmak istediğini bu yüzden bağışlanmasını ister. Roland bu habere inanmaz. Ganelon Charlemagne'i kandırır ve görüşmelere kendisinin gönderilmesini ister. Charlemagne kabul eder ve kendisine gerek kalmadığı düşüncesiyle ordusunu toplar gider. Roland'ın buyruğunda 20.000 kişi kalmıştır. Bunu bekleyen Müslüman Hükümdar yüzbin kişilik ordusuyla Roland'ı bastırır.

Roland'ın yirmibin askeri direnir, gerilemez ve hepsi de ölür. Kala kala onbir kişi kalmışlardır. Başka çâre kalmayınca Roland borusunu çalar, 20 km. kadar uzaklaşmış olan İmparatorundan yardım ister.

Yirmi km. öteden bu boruyu duyan İmparator geri döner. Fakat Roland ölmüştür. Ganelon'un da başı kestirilir.

II. Henriade (Anriyad)

Yazılmış yapma Fransız Destanlarına en iyi örneklerden biri de Voltaire'nin (1694-1778) Henriade: Anriyad adlı destanıdır. Bu ünlü ve güzel destan da onaltıncı yüzyılın din ve mezhep savaşlarını konu edinmiştir.

NİBELUNGEN:

Alman

Alman efsânesinin cücelerinden soylanmış olanlar, cüceler kralı Nibelunge (Niflungen) in adı üzerine gelmiş ve M.S. 1200 yıllarına doğru yazılmış (Nibelungenlied) Alman Destanı iki bölümdür: 1) Siegfried'in Ölümü 2) Kriemhild'in Öcü.

Cüceler Soyunun Kralı Nibelung Yeraltı Dünyası Sis'in oğludur. Bundan olma Nibelungen'ların büyük ve zengin hazinelerini Siegfried, Schilbung ve Nibelung adlı iki kral öldürüp Alberich cücesini de ortadan kaldırdıktan sonra elde eder. Silgfried'in savaşçıları bundan sonra Nibelungen adını alırlar.

Siegfried Kriemhild'e âşık olur. Kriemhild bir Burgondur, Kral Gunther'in güzel kızkardeşidir, Worms'da oturur.

Fakat Kral Gunther de İzlanda Kraliçesi Brunhild ile evlenmek istemektedir. Siegfried bu evlenmeye yardımcı olursa Gunther de kızkardeşini ona verecektir.

Siegfried Kral Gunther'e yardım eder, savaşı kaybeden Kraliçe Brunhild Gunther'le evlenir fakat çok gururludur, Gunther'e teslim olmak istemez. Siegfried Brunhild'i kandırır ve Gunther'e teslim eder, kendi de Kriemhild ile evlenir.

Bir süre sonra iki Kraliçe arasında geçimsizlik başlar ve nefrete dönüşür. Kraliçe Brunhild'in sadık dostu Hagen, bedenine kılıç işlemez Siegfried'in can alıcı yerini Kraliçe Kriemhild'i kandırarak öğrenir. Avda Siegfried'i can alıcı yerinden vurup öldürür.

Bu sefer de Kriemhild öç almak derdine düşer. Bunun için Etzel ile evlenir Etzel, bizim Hun hakamı Atillâdır.

Atillâ'dan yardım ve güç alan Kriemhild Kocasının öcünü Burgontlardan alır, kimseyi sağ bırakmaz. Tek sağ kalan Brunhild'in sadık dostu Hagen'dir. Kriemhild, Siegfried'in kılıcıyla başını uçurur. Rahattır artık Kriemhild; güçlüdür. Fakat çok sürmez. Bir başkası, Hildebrand da Kriemhild'i öldürür.

(OS LUSIADAS)

LÜZİTANYALILAR:

Camoës (Portekiz)

Portekiz asıllı Luid de Camous (Camoens) 1524-1580 yılları arasında yaşamış bir şâirdir. Maceralı bir hayat yaşamıştır. Savaşa katılmış, sağ gözü kör kalmış, hapse atılmış, âşık olmuş, olaylar çıkarmış bir kişidir. Onaltı yıl boyunca Hindistan, Moluk Adaları, Kızıldeniz, Goa ve Makao arasın-

da dolaştı durdu. Bu arada da Os Lusiadas adlı destanını yazıyordu. Daha sonra Portekizin milli destanı olacak bu eser 1572 de Lizbon'a dönüşünde basıldı ve Kral Sebastiao'ya adandı.

LÜZİTANYALILAR da Portekiz'in şanlı devirleri işlenmiştir. Vaska dö Gama'nın Ümit Burnuna ve Hindistan'a yaptığı seferi çok güzel tasvirler ve akıcı bir söyleyişle anlatır. Arada, üçüncü ve dördüncü bölümlerde Portekiz'in Manuel Devrini de içine alan tarihi sıkıştırılır; o devrin tarihi anlatılır.

Son bölümünde ise onaltı yüzyıl Portekiz'inde olayların geçtiği üç kıt'a, Moluk Adalarından Brezilya'ya kadar olan toprakları tasvir edilir.

Destan on bölümdür.

ARAUKANA:

Ercilla (İspanyol)

Alonso da Ercilla Y. Zuniga, Madrid'te 1533 yılında doğdu. Vizcaya'nın sayılı ailelerinden birinin oğludur. İspanya'nın en büyük destan şairi olarak bilinir. İspanya kralı Don Felipe'nin gençliğinden beri yanında bulundu. Onunla birlikte İngiltere'ye gitti. Araukanalar Şili'de ayaklanınca açılan sefere katıldı.

Araukanalar Şili'de, Ant Dağları ile Pasifik arasında kalan bölgede yaşayan yerlilerdi.

Ercilla bu isyandan, sonradan İspanyol milli destanı sayılacak olan eserini yazdı. Destan, sekiz mısralı kıt'alardan (sekizerlikler) oluşma otuzyedi bölümdür. İspanyolların Şili'deki isyanı bastırmasını Şili'ye yeniden egemen oluşunu anlatır. Araya zamanının ünlü savaşları olan İnebahtı deniz savaşı ile Saint-Quentin'i de, İspanyol zafer ve haşmetini göstermek üzere sıkıştırır.

ORLANDO FURIOSO:
(ÇILGIN ORLANDO)
Ariosto (İtalyan)

Ludovico Ariosto, 1474-1533 yılları arasında yaşadı. Babası yargıçtı. Ariosto da hukuk okudu fakat şiirle uğraştı. Ferrara Kontu ve ünlü Lükres Borjiya'nın kocası Alfons d'Este bu şâirin her zaman koruyucusu oldu. Önce nesir sonra onbir heceli mısralarla manzum komediler de yazmıştır.

Ünlü eseri Çılgın Orlando Destanı 26 bölümden oluşur. Büyüklükler, olağanüstülükler, kanatlı otlar ve çok süslü bir hayal gücü Çılgın Orlando'nun güzellikleridir. Okuyucular ile senli benli fakat içli bir yaklaşımda bir dost yakınlığı kurması bu büyük şâiri hemen sevdiren. Olaylar dizisi usta geçişlerle birbirine bağlanmıştır.

ÇILGIN ORLANDO'nun konusu da din savaşlarıdır. Hristiyan Charlemange'in Müslümanlara karşı savaşı üzerine kurulan destanda, iki büyük aşk akıcılığı sağlar.

Hristiyanların putperest dediği Müslümanlardan Hattay (Çin) İmparatorunun kızı Anjelic çok güzel bir kızdır. Hem Orlando hem de onun yeğeni Rinaldo Anjelic'e âşık olurlar. Fakat kız istemez, bu aşktan kaçır. Kaçarken ardına düşen bir kötü kişiyi ak zırhlar içinde bir şövalye kurtarır. Bu, Bradamanta'dır.

Bradamanta da kızdır, Rinaldo'nun kız kardeşidir. Merlin adındaki büyücünün mağarasında geleceğini görmüş Roje isimli bir delikanlıyla evleneceğini öğrenmiş, Roje'ye âşık olmuştur.

Roje Büyücü Atlanto'nun elindedir. Bradamanta onu kurtarır.

Öte yandan Müslüman savaşçısı Medor ağır yaralanmıştır. Anjelic Medor'u iyileştirir, ona âşık olur, Orlando'dan ve Rinaldo'dan kaçtığı halde Medor ile evlenir; dağda, bir çobanın kulubesinde kalırlar. Sonra birlikte İspanya'ya

giderler.

Orlando olanları öğrenir. O da kulubeye gelir. Öfkesinden aklı başından gitmiştir. Karşı konulması imkânsız delilerin gücüne sahip olmuştur. Çevresini yakıp yıkmaktadır. Medor'la birlikte Afrikaya kaçtığı öğrendiği Anjelic'in ardı sıra Cebelitarık Boğazını yüzerek geçer ve onların izlerini sürer.

Orlando'ya acıyan Bradamanta, akrabası Astolfu yanına alarak Orlandonun aklını aramağa çıkarlar. Aradıkları akıl, bir kavanozun içinde, aydadır. Uçan atlarla gidip bulurlar aklı, getirirler.

Fakat Orlando'yu kimse durduramamaktadır. Büyülerle güçlenmiş ordularla Astolf Orlando'yu güçlkle durdurur, kavanozu burnuna dayar, Orlando'nun aklı başına gelir.

Roje de bir büyücünden atalarının eski bir Hristiyan olduğunu öğrenmiş ve Hristiyan olmuştur. Din değiştiren Anjelic ile evlenir. Fakat buna kızan bir Müslüman savaşçı tam düğün günü çıkagelir. Rojeyi öldürmek ister. Savaşır, Roje Müslümanı öldürür.

GERUSALEMME LIBERATA:

(Kurtulmuş Kudüs)

TASSO (İtalyan)

Turquato Il Tasso, Sorrento'da 1544 yılında doğdu ve Ramada 1595 yılında öldü. Pek mutlu sayılmayan, acılarla geçmiş bir çocukluk çağı yaşadı. Babası da şâir idi. Cizvitlerin yanında öğrenim gördü. Bolonya ve Padova Üniversitelerinde edebiyet ve felsefe okudu.

Dinsel bunalımlar geçiriyordu. Kuşkulu, Tedirgin, leblebiden nem kapan bir kişi olmuştu. Bu yüzden başıboş gezip durdu İtalya'yı. Hapis oldu. Sarayların korumacılığı altında yaşadı. Çok iyi bir şâir idi. Aşk şiirleri yazıyor ve seviliyordu. Bu yüzden iki defa Engizisyon tarafından sorguya çekildi.

Kurtulmuş Kudüs'ü 1575 yılında yazıp bitirmişti. Fakat

o günlerin koyu dinciliğine aykırı olmasından korkuyordu. Buhranları korkular hâlini aldı ve aklı karıştı. Eseri, daha sonra Gerasalemme Conquistata (Fethedilmiş Kudüs) adıyla yeniden yazdı ise de bu sonuncusu ilki kadar başarılı değildi. Nitekim unutulmuş o oldu. Bugüne kalan ise korktuğu Kurtulmuş Kudüs Destanı'dır.

KURTULMUŞ KUDÜS Destanı:

Kudüs kuşatılmıştır. Sultan Alaeddin'e İsmeno adlı bir büyücü kadın akıl verir. Bunun üzerine Büyük Kiliseden Meryem Taşviri alınır, Camiye getirilir. Fakat bir gece oradan yok olur. Sultan Kudüs'teki bütün Hristiyanları kestireceği sırada Sofranya hırsızın kendisi olduğunu söyler; kızın nişanlısı Olinde da onu kurtarmak için suçu üzerine alır. Yakılmalarına karar verilince, Klorinda ortaya çıkar.

Doğudan gelmiştir Klorinda; altın saçlı, ak zırlı çok güzel bir kızdır, Müslümandır ve savaşçıdır. Sultanın hizmetine gireceğini söyler, karşılıklı olarak da Sofranya ile Olinde'nin bağışlanmalarını ister.

Kuşatma ordusu kuşatılanlardan vuruşmak üzere erdiler. Kudüs'ten Klorinda, Haçlılardan şövalye Tankeredo vuruşurlarken bir ara kızın saçlarını gören şövalye ona âşık olur.

Kuşatanların Başkumandanı Godfruva bunun üzerine yaptıracağı mancınıklar için yakındaki ormandan ağaç kestirtmek ister. Fakat Orman Cehennem ilâhı Pluto'nundur, büyülerle korku verir. Bu sırada Armida gelmiştir. Çok güzeldir. Şam'dan kovulmuş bir prenses olduğunu söyler, Godfruva'dan yardım ister.

Yardım için yarış başlar. On şövalye ayrılır, Armida'ya koruyuculuk ederler. Halbuki Armida büyücüdür, şövalyeleri şatosunda tutsağı yapar. Şövalyelerden biri de Çılgın Orlandonun yeğeni olan Rinaldo'dur.

Şövalye Tankeredo, bu sefer de Müslüman Savaşçı Ar-

ganta ile vuruşmaktadır. Başabaşlırlar. Sultanın gözetimindeki Herminya yaralı Tankeredo'yu korumak niyetiyle, çünkü ona âşiktir, Klorinda'nın zırhını giyip atına binerek Haçlı Ordugâhına gidince ortalık karışmış at ürkmüş kızı alıp kaçmıştır. Herminya'yı Klorinda sanan herkes gibi Tankeredo da aldanıp kaçan atın peşisıra koşturmuştur. Yolunu şaşırır o da Büyücü Armida'nın şatosuna gider.

Öte yandan Arganta ile Klorinda Hristiyanların mancınıklarını yakarlar. Şövalyesiz ve mancınıksız kalan Godfruva ordusu perişan duruma düşmekte iken şatodan kurtulan Tankeredo Anganto ile Klorinda'ya saldırır. İki şövalyeden birini yaralar ve onun Klorinda olduğunu öğrenir. Kız, can çekişirken Hristiyan olur. Tankeredo ise yaptığı acısıyla bayılır. O baygın halinde Klorinda'nın Hristiyan azizleri arasına karıştığını görür.

Godfruva'ya mancınık yapabilmeleri için büyülü ormanın büyüsunün bozulması gerektiğini bunu da ancak Rinaldo'nun yapabileceğini söylerler. Rinaldo'ya haber ulaşır. Armida'nın büyülü bahçelerinde ve aşk sarayında her şeyi unutulmuş olan Rinaldo, haberi alınca, kendine gelir, bir so-lukta orduya ulaşır, ormanın büyüsunü bozar.

Armida ise Rinaldo'ya âşık olduğunu anlamıştır. Kanatlı atların uçurduğu arabasına biner, Mısır'a varır, Mısır ordusunu alır gelir. Kudüs artık Hristiyanların eline geçiyordur, Haçlılar her yandan zafer kazanıyordu. Armida kendini öldürmek ister. Fakat yetişen Rinaldo bunu önler. Hristiyanlığa dönerse Şam Kraliçesi, olacağı müjdesini verir.

Armida Hristiyan olur.

KAYBOLMUŞ CENNET:

(Paradise Lost)

Milton (İngiliz)

John Milton Londra'da 1608 yılında doğdu. Babası Londra'nın tanınmış noterlerindendi. Annesi tarafından

soylu ve köklü bir aileye bağlıydı. Koyu dindar bir çevrede büyüdü. Cambridge'e devam etti. Okulda, "Kolejin Hanımı" lakabını taktılar; çok utangaç idi.

Din adamı olmak istiyordu, vazgeçti. İtalya'ya gitti. Floransa'yı Roma'yı, Venediği gezdi. İngilterede Kromvel ihtilâli patlak verince ülkesine döndü, fakat iç savaşa katılmadı.

1652 yılında gittikçe zayıflayan gözleri büsbütün görmez oldu. O yıla kadar onu üne kavuşturan Pastoral şiirler, ağıtlar, siyasî yazılar yazmıştı. Gözleri görmez olunca, gençliğindenberi düşündüğü Paradise Lost'u yazmağa başladı. Daha sonra Yeniden Kazanılan Cennet (Paradise Regained) i yazdı ise de Kayıp Cennet'in yanında çok sönük kaldı.

Özellikle Kayıp Cennet'i ile Milton, I. Taine'nin dediği gibi, sâdece "Rönesansın parlaklığını Reformun ağırbaşlılığına katmakla" kalmamış, İngiltere'de ve bütün Avrupa'da çok derin etkileri olacak bir eser meydana getirmiştir.

KAYIP CENNET, sanki Hristiyanlık inancının destanıdır. On iki bölümden oluşma bir eserdir. Birinci bölümde Şeytanın Tanrıya karşı gelişi anlatılır. Cehennemde de tek yaratık olma sevdâsından kurtulmayan Şeytanın kendinden olanları toplayıp meclis kurduğu ve tuzaklar hazırlama çabasında kararlar aldığı görülür.

İkinci bölümde Şeytan yine Tanrıya başkaldırır. Ordu-suyla, yeni yaratılmış olan Dünyayı ele geçirmek üzere, Ölüm ve Günah adlı iki hayâletin beklediği Cehennemın son sınırına gelir. Oradan sonrası Kaos denilen bir boşluktur.

Üçüncü bölümde Kaostan sonraki ışıklar (nur) âlemi tasvir edilmekte ve böyle bir âlem var ettiği için insanoğlunun şükranları sunulmaktadır.

Dördüncü bölüm, Şeytanın ışıklar âleminden tedirgin olduğu bölümdür. Işıklar âleminde, kendi de ışıktan yaratıldığı halde yeteneklerini yitirmiş gibidir. Bunun üzerine yere iner. Yer Cenneti Eden'de Âdem ile Havva yaşamaktadır. Duâ hâlinedirler. Şeytan duâ ve şükran duygularıyla yaşayan Âdem ve Havva'yı kandırmak ister.

Beşince bölümde, Havva, Şeytanın hazırladığı korkunç bir düş görür. Korkular içinde ve titreyerek uyanan Havva gördüğü düşü Âdeme anlatırken Tanrı başhabercisi Rafael aracılığı ile Şeytanı koğar.

Altıncı bölümde Rafael Âdeme Şeytanın başkaldırırlarını anlatan ve İsa Peygamberin Şeytanı yenisi hakkında bilgi verir.

Yedinci bölümde de Rafael bilgi vermekte devam etmektedir. Kâinatın yaratılışını anlatır.

Sekizinci bölüm, Âdemin duygu ve düşünceleri bölümüdür. Havvaya karşı duyduğu hislerin nasıl bir sevgi hâline döndüğü anlatılır.

Dokuzuncu bölüm, yine Şeytanındır. Âdem'le Havva arasındaki mutluluğu kıskanan Şeytan yılan şekline girer. Güzel ve kandırıcı sözlerle onun aklını çeler ve Havva'yı Tanrıya karşı kıskırtır. Başarır. Âdem de Havvayı uyar.

Onuncu bölüm, cehennemdeki serüveni gösterir. Ölüm ve Günah adındaki iki hayâlet Âdem'le Havva'nın işledikleri suça pekçok sevinmişler ve geleceğin insanları ile cehennem arasındaki köprüyü yapmağa hemen başlamışlardır. Âdem'le Havva Cennetten koğulurlar, yeryüzüne sürgün edilirler. Havva çok, pekçok üzgün Âdem öfke içindedir. Fakat Havva'nın üzüntüsünü görünce dayanamaz, bağışlar.

Onbirinci bölüm, İsa Peygamberin babasına yalvarması, Âdem'le Havva'yı bağışlatması bölümüdür. Milton'un ve çağının (ve hâlâ değişmeyip devam etmekte olan Hristiyan Üçlü Anlayışının) Tanrı-oğul-kutsal Ruh anlatımındaki İsa üstünlüğü bütün büyüyle göz önüne serilir. Bunun üzerine Âdem'le Havva bağışlanırlar.

Onikinci ve son bölüm bir mutluluk müjdesi verir. Rafael, geleceği anlatır. Âdem ile Havva'ya ileride gelecek bir "Münci"nin (Kurtarıcı'nın) bu ilk günahını unutturup bağışlatacağı, o kişinin İsa Peygamber olduğunu müjdeler.

Âdem ile Havva bunun üzerine Cennetten ayrılırlar fakat artık üzgün değildirler.

III- MİLLİ DESTANLAR

Bundan önceki bölümde destanlar genel olarak ele alınmıştır. Hattâ efsâne ve Esâtir kelimeleriyle söylenen ve birbirinden ayrı diye bilinen türler de destan sözüyle açıklanan türden ayrı tutulmamıştır.

Batı dillerinde epepe kelimesinin ifâde ettiği tür, bizde Destan kelimesiyle karşılanmadan önce efsâne ve esâtir kelimeleri, destandan ayrı bir tür ve anlamın dışında pek düşünülmemiştir. Fehrengi Ziyâ, Türk Lugatı, Lugat-ı Nâci ve Büyük Türk Lugatı gibi belli başlı sözlükler destanı: Kıssa, hikâye, masal, sürgüzeşt olarak; esâtiri ise: masallar, hikâyeler, efsâneler şeklinde izah etmekte ve Türk Lugatı: «Eski zamanların ilah ve kahramanlarına ait efsâneler» açıklamasıyla ayrıca her üç kelimenin de aynı anlamlarda kullanılabileceğini göstermektedir.

Ancak, çağdaş edebiyat, -daha çok epepe kelimesinin Türkçe karşılığını verebilmek için olsa gerek- destanı, efsâne ve esâtirden ayrı tutmuştur. Mitoloji kelimesi de Türkçede yerleşmeğe başlayınca esâtir unutulmuştur. Manzum olarak yazılması dışında destanın, efsâne ve esâtirden hiçbir ayrıcalığı yoktur. Üstelik destanın işlediği konuların içinde ayrı gibi görünen efsâne ve esâtir de vardır. Esâtir, sadece ilahları ve onların hayatlarını değil kahramanları da konu olarak aldığı için daha geniş bir anlamda (Mitolojide olduğu gibi) kullanılabilirdiğinden, meseleye bu açıdan bakılmalıdır. Destan esâtirin bir parçasıdır. Daha çok bu düşünceler yarıdan yarıya zünden ve her üçünün de olağanüstü olayları anlatmış olma-

sından yararlanılarak, esâtir veya efsâne diye her hangi bir ayırımdan kaçınılmış ve genel olarak destan kelimesi benimsenmiştir.

Duygu ve düşüncelerin bir çok hallerde ihtiyaçlardan ve benzeri olayların yaşanılmasından meydana gelmiş olması ise, nice milletlerin destanlarında rastlanılan ortak ve benzer yönlerinin ortaya çıkma sebebidir. Ayrıca, kaçınılmaz kültür alışverişleri de benzer ve ortak yönlerin oluşma sebeplerinden biridir. Destanlarda sâdece kendine has bulunan hava ve süslemeler, hayal âlemi yâni hayal gücü ölçüsü, duygu ve düşüncelerin ifade ediliş tarzı, his coşkuluğu veya fakirliği gibi özellikler ise o destanın milli bir destan olup olmayacağını belirler.

Söz konusu ettiğimiz özelliklerin içinde bir tabiat tasvirinden tutun da kutsallaştırılan veya önemsenmeden adı, söylenen hayvanlara; insanların beden yapılarına, kullanılan eşyanın cinsine ve seçiliş sebebine kadar bütün maddî unsurlar ile maddî unsurların değerlendirildiği manevî düşünce ve değerler sistemine kadar bütün bir dünya görüşü mevcuttur.

Mısır ve Mezopotamya destanlarında ineğin, boğanın, kedinin ve bazı hallerde yılanın kutsallaştırıldığı görülürken İskandinav ve Cermen destanlarında köpeğin, maymunu andıran cücelerin olağan üstü değerler kazandığına tanık olunur. Yine Mısır destanlarında insan vücutlu öküz kafalı yaratıklar varken kuzey destanlarında akrep insanlara rastlanır. Türk destanlarının hayvanı ise at ve kurttur. At soylu, dost, yardımcı; kurt ise, göklerden gelmedir. Acayip yaratıklar yoktur. Yalnız bu noktadan düşünülecek olursa Mısır ve Mezopotamya; toprağa bağlı, belli bir toprakta yerleşmiş köylü ve çiftçi insanların yaşadığı bir ülke olarak görülür. Böyle bir ülkede insanların en çok yararlanabileceği ve pek sık göreceği bir hayvan olarak ineğin, boğanın ve yılanın olağan üstü değerler kazanmasına şaşılabilir. Kedi ise,

bu köylü ve çiftçi insanların belirli bir ev-ocak düzeni yaşamakta olduğunu gösterir. Daha başka bir görüşle, zenaat ve meslek sahibi Mısırlının, evinde beslediği kediyi, ev insanların yiyeceklerini kemiren fareye karşı davranışı yüzünden değerlendirdiği hükmüne varabiliriz.

Kuzey insanları ineği alışılmış değeriyle görürken; aksine, kendi fizik yapılarına benzemeyen daha az boylu veya iyice sıska ve çelimsiz insanları fazla önemsememek yüzünden gelişmiş bir küçümseme duygusu dolayısıyla, maymuna benzer cücelerin ve akrep adamların olağandışı yaradılışlar hâline getirilmesi dağlı insan gerçekçiliğinin ve kendini beğenmesinin bir tür açıklama biçimi olarak sayılabilir. Bu gurur, kendini üstün görme ve dağlı inat milli bir benlik halindedir. Ve destanları geliştiren o dağlı hayal gücünün soğuk karmaşıklığını gösterir.

Türk Destanlarındaki at, tam anlamıyla bir güven kaynağı, arkadaşlık duygusu ve harekettir. Fakat bu duyguların hiç biri aşağılanmış değildir, aksine soylu değerler olarak yüceltilmiştir. Kutsal da değildir; tapınılmaz, uğruna adaklar adanıp kurbanlar kesilmez. Sezgilerin de ötesinde bir bağlılık duygusu, sevgi hissinin simgesi olarak gerçeklik kazanır. At simgesi daha doğrusu at varlığı ile bu insanlar çok tabii hisleri olan, açık yürekli, yiğit, art düşünceleri olmayan insanlar olarak görünür. Kurt'un ilâhileşmesi değil semâvileşmesi (göklerden inmiş, göğün bir parçası olması) söz konusudur; bir yol göstericidir, Tanrının bir işareti gibidir.

Yunan destanlarında ise hayvanlar, olağan üstü değerler kazandığı zaman çoğunlukla cinsî bir gücün belirtisi olurlar. Yunan destanlarının boğası, Mısır boğasından bu bakımdan çok farklıdır. Zeus'un boğa kılığına girip güzel bir kıızı sırtına alması, çiftçinin kendine yardımcı olan bir hayvana duyduğu duygulardan çok uzaktır. Kuğudan kartala kadar bütün yunan destan hayvanları, özünde cinsî güç saklı bir kuvveti veya güzelliği belirginleştirir. Ama bu belirgin an-

latma güzel ve yüceltilmiş bir aşkla birlikte olan cinsî his değildir, daha çok hayvanlarda görülen bir cinsel iştahaya benzer. Şarap, eğlence, ahlakla bağdaşmayan bir aşk ve cinsî hayat, destan devri Yunanlısının olağan hayatı diye destanlarına aksetmiştir.

Bütün bunlar ve buna benzeyen özellikler destan çekirdeğinin oluşumundan, destanın gelişmesini tamamlayarak yazılı hâle geçmesine kadar geçirdiği çok uzun bir zaman bölümünde milletçe benimsenmesi ve benimsedikçe yeni değişimler, anlayış, görüş ve hissediş olarak yeni eklemelerle zenginleşmesi dolayısıyladır. Eğer milletçe benimsenmez daha doğrusu bütün bir milletin ortak hayatından alınma kesitler ve süsler taşımazsa bir destan hiç bir zaman milli bir destan olamaz. Yunan destanlarında Yunan toplumundan gelmiş süslemeler ve yaşama biçimi unsurlarını alıp Türk destanlarının herhangi birinin herhangi bir bölümüne eklemek mümkün değildir. Yapıldığı varsayılsa bile eklemeler derhal sırtacaktır. Yahut da, bir zorlama ile mesela yerine getirilmesi gereken bir emirle destanın gelişme devrinde bir yabancı destanın en uygun unsurları alınıp bir başka yabancı destana eklendiği düşünülse bile bir müddet sonra ekleme yapılan millet bu eklemeyi atacaktır. Tıpkı bünyenin yabancı cismi kabul etmeyişi gibi. Ancak ekleme milletin süzgecinden geçmiş, milletçe benimsenmiş ve kendine uygun görünmüş ise olağan karşılanacaktır.

Bu tabiat unsurları için de böyledir. Bir milletin destanı o milletin doğduğu yaşadığı tabiat bütünlüğü içinde gelişir yani coğrafya birliği ve bütünlüğünün dışında o milletin destanı da var olamaz. Tabiat unsurları, milletin ruh yapısına uymuyorsa milli bir destanın varlığından bahsedilemez. Mısır'ın ve Mezopotamya'nın dümdüz, nehirlerin beslediği tabiatını bir iklim veya coğrafya olarak İskandinav destanlarına yer seçimi olarak düşünmek mümkün olamaz. Yunanistanın üç yanı deniz ile çevrili çalkantılı coğrafyası Türklerin

dağlar ve ovalarla bölünen, tepelerle süslü sert topraklar coğrafyasının yerini alırsa Türk destanı bunalıverir. Hattâ bir ölçüde aynı yapılanmayı gösteren İran coğrafyası bile, destan devri Türk Coğrafyasından hayli değişikdir. İran, sanki Himayaların ve Pamir Yaylasının derin sessizliğinde düşünür ve Demirkapı Geçiti her iki coğrafyayı sessizlik ve ses zenginliği olarak birbirinden ayırır.

Bu bakımdan milletlerin yaşadığı coğrafya havası, millî destanların oluşmasında en önemli vasıflardan biridir. Fakat coğrafya da, bir destanın millîlik vasfını kazanmasında tek başına bir unsur olamaz, ama bir destanın milletçe benimsenebilmesi için millî bir tarihin tamamlayıcısı olarak millî bir coğrafyanın varlığı şarttır. Dağların, ovaların, ırmağın veya göl gibi, orman gibi büyük coğrafya parçalarının, destan bütünlüğü içine serpiştirilmiş söylentiler hâlindeki adlanma, övülme, güzelleşme alanları dağların, ovaların veya suların, dünyanın herhangi bir yerindeki benzerlerinden ayrılmasını sağlamakla kalmaz aynı zamanda milletin onlara karşı duyduğu sahip olma, sevmeye ve bağlanma duygularının gücünü şekillendirir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi destanın millî destan olabilmesi için coğrafyanın yanısıra millî bir tarihin de varlığı şarttır. Bir milletin destanı başka bir milletin tarih değeri taşıyan olayları üzerine kurulmamıştır, kurulamaz da. Mezopotamyada yaşamış olan Sümer, Asur, Babil, Akat ve Elam milletleri arasında en çok Sümerlerin millî bir destana sahip oluşu kendilerinin olan bir tarihi yaşamış olmalarındandır. Yine bu yüzden, bölgenin saydığımız öteki milletlerine etki edebilmişler ve o milletlerin destanlarına kendi tarih ve destan özelliklerini işleyebilmişlerdir. Cermenlerin bütün tarihi millî benlikler taşımasına rağmen Batı Hun Türk tarihinin ezici hareketinden ve akışından etkilenmek kaçınılmazlığını yaşamış bu da Cermen millî destanına yansımıştır. Aynı durum İran Destanı için de söz konusudur. Öyle

ki İran Destanı yer yer bir Türk kahramanını, dolayısıyla Türk tarihinin bir parçasını övmek zorunluluğunda kalır.

Fakat bu kitabın birinci bölümünde de belirtildiği gibi destan hiç bir zaman tarih değildir. Destanlar sızan tarihin hayal gücüyle süslenebilecek bölümüdür ve gerçekle ilgisi her zaman tartışılabilir. Burada, millî tarih deyimini kullanırken aslında millî tarihin millî bir hayal gücünde alabileceği şekilden söz ediyoruz. Millî bir hayal gücünün yabancı bir tarihi süslemesi çok zordur. Bu yüzden de millî destanlar, millî bir tarihin yanında millî bir hayal gücüne her zaman muhtaç olacaktır.

Bununla beraber, bütün unsur ve vasıflarıyla oluşmuş bir destana, eğer millî bir dille anlatılmamış ise, milletçe benimsenmesi imkânsız olacağından, tam anlamıyla millî bir destan demek zordur. Zira, bir destanın oluşumu ve varlığını koruyabilmesi için en başta millî bir dille anlatılmış olması lâzımdır. Milletin, kendi dilinden başka bir dille anlatılmış bir destanı benimsemesi imkânsızdır. Hattâ millet çoğunluğunun konuşmadığı kelimelerle yahut tamamen yapma ve yapmacık bir dille anlatılan destanı da millet benimseyemez. Bu bakımdan, dil, destanın gelişiminde iki devrede özellikle önem kazanır. Biri, destanın çekirdek dönemidir ki Ozan olgunlaştıracağı destanın dilinde yapma ve yapmacık bir dil uyduramaz. Çünkü bundan sonraki dönemde milletçe benimsenip geliştirilmesi gerekecektir. İkinci dönem ise, destanın sözlü dilden yazılı dile geçirilmesi yani tesbit dönemidir. Destanı sözden, yazıya geçiren uyduruk bir dili zorlarsa, destanı da öldürür, kendini de. Birgün destan, gücü sayesinde dirilir, fakat uyduruk dil ile yazanın dirilmesi imkânsızdır.

Dolayısıyla millî dilin zenginliğini gösteren en önemli belgelerden biri de destanlar olmak lâzım gelir. Büyük, zengin, sürekli ve olağanüstü olaylar, bu vasıfları; değişiklik ve dönemlerine göre başkalk gösteren özellikleri dolayısıyla anlatılırken de, zengin ve değişik kelimeler hazinesini gerektireceğinden dil kendiliğinden gelişip zenginleşecektir.

IV. TÜRK DESTANLARI

Türk Destanları da bundan önce anlatıldığı şekilde çerki ve gelişme devrelerini geçirmiştir. Yazılı dile geçişinin çok geç olması ve bu yüzden uzun bir gelişme dönemi geçirmesi, Türk Destanlarının yararına olmuş ve bu uzun dönem içinde devamlı değişik, zengin ve çok hareketli bir hayat yaşayan Türk milleti; olağanüstü olaylarını aralıksız işleme fırsatını da bol bol bulduğu için destanlarımız, diğer milletlerin destanlarından daha zengin, daha renkli ve hareketli unsur ve özelliklerle tesbit devrine ulaşmıştır.

Türk Destanlarının ikinci üstün vasfı da, yazılı dile geçirilirken olduğu gibi korunabilmiş olmasıdır. Yâni, yapma bir destan olma tehlikesinden kurtulmuştur; söylenirkenki bozulmamışlığında kalmıştır. Bu ise, tam anlamıyla milli şuurlu ve millî yapının toplum duygusu ve düşüncelerinin olduğu gibi bütün saflığıyla kalması demektir. Destanın tesbit devrinde, yazılı dile geçiren kimse bir sanat adamı ise, yazıya geçirdiği malzemeyi kendi eklemeleriyle ister istemez değiştirmek gibi bir kendiliğinden olma hayal gücü zorlamasından kurtulamayacaktır. Birçok milletlerin, daha çok Yunanlıların destanlarında bu tehlike söz konusudur. Şehnâme ne kadar İran destanı ise, ondan da çok Firdevsî'nin eseri olan bir destandır. Fin Destanı Kalâvela'da millet muhayyilesi ile birlikte toplayıcı Elias Lönnort'un hayal gücünü yan yana görmek mümkündür. Türk Destanlarının bu tehlikeden uzak kalışı destanlarımızın yararına olmuş ise de, yazılı dile geçirme sırasında bu işi yapanların çoğunun yabancı olmaları da o öl-

çüde zararlı olmuştur; Türkçeden, doğrudan yazıya alanın diline tercüme edilerek aktarılması, Türkçe söyleyişin o pek güzel anlatımından uzaklaşmasına ve asıl dil zenginliğini büyük çapta kaybetmesine sebep olmuştur. Buna rağmen Türk Destanları yine de diğer bütün milletlerin destanlarından her bakımdan değişik ve zengindir.

Zenginliğinin birinci vasfı çok çeşitli olmasındandır. İslâmiyetten önce de İslâmiyetten sonra da öz bakımından aynı yapılanmayı göstermeleri; İslâmiyetten sonraki Türk Destanlarının sâdece değişen bir medeniyet ve yeni bir kültür anlayışının gereği olan değişikliklerin dışında bir değişiklik getirmemesi, çeşitliliğine rağmen bir bütünlük taşıyan destanlarımızın bu özelliğini bozmamıştır. Yine aynı destanlar söylenegelmiş hattâ İslâmiyetten önceki destanlarımızın birkaç ana yapısı İslâmiyetten sonraki destanlarımıza temel olmuştur. Burada, söylemek istediklerimize daha çok açıklık vermek için Türk Destanlarını, İslâmiyet gibi büyük bir kültür ve medeniyet dönemi başlangıç olarak almak yoluyla:

1- İslâmiyetten önceki Türk Destanları,

2- İslâmiyetten sonraki Türk Destanları.

Diye iki bölüme ayırmamız gerekecektir.

Bir destanın zenginliğini belirten çeşitlilik, Türk milleti için iki büyük kültür ve medeniyet dönemi yaşamış olması her iki dönemde de destanlara has bir hareketlilik ve olağanüstülük bulunan bir hayat sürdürmüş bulunmasındadır. Nitekim, İslâmiyetten önceki Türk Destanları da, daha başka kültür ve alfabe değişmeleriyle birlikte ve değişik zamanlarda olduğu için birbirinden tamamen değişik ve ayrı kollarında olmak üzere değişik sayılara varabilmiştir. Bunlar:

1- Yaradılış Destanı,

2- Türeyiş Destanı,

3- Göç Destanı,

- 4- Bozkurt Destanı,
- 5- Oğuz Kağan Destanı,
- 6- Şu Destanı,
- 7- Ergenekon Destanı'dır.

Yukarıda sıraladığımız bu yedi destandan Bozkurt ve Ergenekon destanları Gök Türk destanlarıdır. Türeyiş ve Göç Destanları ise Uygur Türklerindedir. Oğuz-Kağan Destanı bir Hun-Oğuz Destanı, Şu destanı ise büyük bir ihtimalle Saka Destanıdır. Yaradılış Destanı bütün Türk boylarının ortak ve asıl destanıdır. Bunların dışında yine çok önemli bir Türk Destanı da Alp Ertunga Destanıdır. Kaynağı M.Ö. VII. yüzyıla, belki daha eski yüzyıllara kadar inen bu destanın konusu Alp Ertunga adlı hükümdarın olağanüstü yiğitliğiyle Firdevsi'nin Şehnâme'sini etkilemiş ve Şahnâme'de ayrıcalıklı geniş bir bölümde yer almıştır.

Bunların dışında daha başka, destan görünüşünde olup da tam bir destan havası taşımayan parçalar da vardır. Bu kadar çeşitli ve değişik dönemlerin olmasına rağmen Türk Destanları hiç bir zaman dağınık ve birbirinden uzak bir halde değildirler. Dikkâtlı bir göz, devir ayrılıklarına rağmen Türk Destanlarının, bir bütün hâline gelmek için hazırlanmış gibi olduğunu görebilir. Sanki tarihin her döneminde mükemmel devletler kurmuş olan bir millet, destanlarını da kurduğu devletler zincirinin birbirini tamamlayan bütünlük imparatorluğu gibi hazırlamıştır. Dünya yaratılmıştır; boş mu duracaktır?... O halde insanların da yaratılması ve türemesi gerekir. Çoğalan insanlar bir yere sığamaz olursa ne yapacaktır? Göç başlar. Her göç başarılı olabilir mi? Varılan yerde yerleşilir de yok da olunur. Yok olan bir milletin yeniden var olması, yeniden dirilmesi gerektiğinde Bozkurt Destanı çekirdekleniverir. Oğuz Kağan Destanı, bu yeniden dirilen milletin gelişmesi ve yayılışıdır. Ama her yayılan millet bir an gelir düşmanla karşılaşır, kabuğuna çekilip güç toplar. Şu Destanı ve Ergenekon işte bu güç toplayıştır.

Tarafımızdan yazılan Yaradılış ve Türeyiş Destanı, yukarıda anlattığımız özellikler gözönüne alınıp düşünülerek yedi destan, tek ve büyük bir destanda birleştirilerek yeniden yazılabilmektedir. Türk destanlarının en büyük özelliği işte bu bütünlüğündedir.

İslâmiyetten sonraki Türk Destanları olan Er Manas, Türklerin İslâmiyeti kabul ediş destanı (Satuk Buğra Han Destanı), Köroğlu, Battal Gâzi ve öteki İslâmiyetten sonraki destanlarda olduğu gibi Türk Destanlarının zenginliğini oluşturan ikinci büyük özelliği de güzel sanatların bütün unsurları ile millî unsurların kaynaşmış bir şekilde ve bir sanat değeri taşıyacak nitelikte içiçe bulunmasındadır.

Türk Destanlarında sanat değeri taşıyan bu tür unsurların başında ses ve ışık gelir.

Ses unsuru bütünüyle tabiattan alınmadır. Yaradılış Destanındaki Tanrı Kara Han'ın (Veya Kayra Han'ın) uçuşu, kanat sesleriyle sessizliği kıpırdatan bir hışırtıdır. Ak Ana'nın sudan çıkışı ve Kara Han'a, o sessizlik içinde; «Yarat...» diye fısıldaması başlı başına bir tablo değerindedir. Türeyiş Destanındaki Tanrıya yalvarış, doğan çocukların Bozkurt sesine benzeyen sesleri, Göç Destanında bütün yurdu doduran «Göç...» çığırışları tabiatın konuşması gibidir. Oğuz Kağan Destanındaki gök tüylü gök yeleli kurdun konuşması ise tabiat dışı fakat ilâhi bir güç kaynağı hâlinindedir.

Şu Destanındaki ses, mûsikîdir. Türk Destanlarındaki yerinde duramaz yiğitlere aykırı görünen destanın kahramanı olan Genç Hakan Şu, beden ve ruh yapısıyla Osmanlı Padişahlarından III. Selim'e benzer; içli, sanatkâr ve düşünmesini bilen, mantıklı bir insandır. Sarayının kapısında günde 360 nöbet çalınır. Ses insan sesi değil saz sesidir, fakat ses unsurunun insan sesi olarak mûsikîsi Göç Destanının başlangıcında görülür. Tuğla ile Selenge ırmaklarının arasındaki bir ağaca bir gece inen nur, ağacın gövdesini kabart-

tıkça türküler duyulmağa başlar.. Türkü sesleri, ışık ve ağaçla karışık bir ilâhi sestir.

Türk Destanlarının sanat değeri taşıyan unsurlarının ikincisi olan ışık da, ses unsuru gibi bütünüyle tabiattan gelme olup ses unsuru gibi yapmacıksız olmasına rağmen ilâhî bir değer kazanmaktadır. Yaradılış Destanında Tanrı Kara Han'ın (veya Kayra Han) yahut Ülgen'in yeryüzünden kesip olarak ayrıldıktan sonra kendisi için yarattığı gök âlemlerinden biri nur (ışık) âlemidir. Oğuz Kağan, birinci karısına ormanda birden beliren bir ışığın ortasında rastlar. Bu ışık güneşten ve aydan daha parlaktır. Oğuz'un, yine ormanda rastladığı ikinci karısı da parlaklık ve ışıltılar içindedir: gözü gökten daha ışıltılı, saç ırmak dalgası gibi yalabuklu ve dişleri inci parlaklığındadır. Oğuz'un birinci karısından doğan üç çocuğunun adı da doğrudan doğruya ışıkla ilgilidir: Gün, Ay, ve Yıldız'dır. İkinci karısından olan üç çocuğu ise dolaylı olarak ışıkla ilgilidir; ışıltılıdır, parıltılıdır: Gök, Dağ ve Deniz.

Göç Destanında gökten inen bir ışık, iki ırmak arasındaki bir ağacı gebe bırakır. Doğan çocuklar, bu ışığın çocuklarıdır. Ergenekon Destanında ise demir körüğün körüklediği alevler başlıbaşına bir donanma gecesini hatırlatır.

Ergenekon Destanının alevler hâlindeki ışığı ayrı tutulacak olursa Türk Destanlarındaki ışık unsurunun tek rengi mavi'dir; su üstüne vurduğu zaman parlak akisli olup güneşten daha parlaktır.

Işık her zaman hareket hâlinindedir.

Türk Destanlarında su unsuru da en az ses ve ışık unsuru kadar önemli bir yer tutar. Daha önce de belirttiğimiz gibi destanlarımız tabiatın bütün zenginliklerini yansıtacak nitelikte milli bir coğrafyayı da anlatır. Tabii olarak su unsuru da destanlarımızda yağmur hâlinde buğu hâline kadar; İncecik bir akarsu şeklinden göl, deniz, ırmak şekillerine kadar her biçiminde yer almıştır. Öyle ki Şu Destanının sanatkâr

yaradılışlı hükümdarı Şu, gümüş huzurunu yanında taşıyacak kadar su sevgisiyle doludur. Oğuz Han'ın, gölün ortasındaki bir odacıkta bulduğu ikinci karısı da, birinci karısı nasıl ışıktan gelmişse, öylece sudan gelmiş bir ilâhî varlık hissini vermektedir. Bu simge, Yaradılış Destanındaki sudan çıkan ve Kara Han'a (Kayra Han'a) yaratma gücünü veren Ak Ana simgesi ile birleştirilebilir. Bu iki simge, Türk Destanlarında kadının su unsuru ile olan ilişkisini açıklamaktadır. Güzellik, salınıp gezinme, arılık duruluk ve yaşama aracı olarak şiddetle duyulan gereksinim Türklerde suyu ve kadını aynı olarak görme anlayışını doğurmuş olabilir. Kadın da su da besleyen ve büyüten özellikleriyle bu düşünceyi güçlendirecek niteliktedir. Nitekim, Göç Destanımızın başlangıcındaki gökten inen nur iki büyük ırmak arasındaki, yani iki su arasındaki bir ağaca iner; iki su arasındaki bu ağaç, ışıktan gebe kalır; ağaçtan beş çocuk doğar.

Bugün için elimizde destanlarımızın tam ve asıl metinleri olmadığı, daha önce de yazdığımız gibi yabancıların derlemesi ve derlerken metinleri kendi dillerinde kısaltmak veya kendi dillerine göre çevirmek gibi kaçınılmazlıklar yüzünden Türk dilinin anlatım ahengini kaybetmesiyle ses, ışık ve su unsurlarının zenginliğini verecek olan sıfatların nasıl bir yoksullaşmaya uğradığını bilebilmemiz zorlaşmaktadır. Yalnız bu üç unsurun da ilâhi değerler taşıdığı, sıfatlardan çizdiği tablolardan ve sebep olduğu olayların sonucundan anlaşılmalıdır.

Bununla beraber, Türk Destanlarında ses, ışık ve su unsurlarından başka çoz zengin unsurlar da bulunmaktadır. Hayvanlarla, madenlerle; dağ, ağaç, bitki gibi tabiat parçalarıyla ve insanlarla ilgili unsurlar bütün zenginliğiyle destanlarımızda yer almaktadır. Yalnız bu unsurlardan ağaç, hayvanlardan ise kurt birer ilâhî varlık olarak belirir. Gök tüylü gök yeveli kurt, rengi bakımından; ağaç, birleşmesi bakımından mavi ışıkla beraberdir. Hayvanlardan kazın (bü-

yük bir ihtimalle beyaz bir kuğunun) Kara Han'ın simgesi olması da dikkâte değerdir. Yalnız burada, kazın yahut kuğunun beyazlığı ve bu beyazlığın açıklaması olan arınmışlık ve temizliğiyle Kara Han'ı simgeleştirmesini, Yunan mitolojisindeki Kuğunun cinsel isteği ifâde etmesi ile karşılaştırmak bile iki millet arasındaki değer yargılarını ve milli ruh örgülenmesini görebilmek bakımından önemlidir.

Hayvanlardan at da Türk Destanlarının vefâ, dostluk ve sevgi bakımından vazgeçilmez bir güzellik unsurudur ama hiç bir zaman ilahî sıfatları yoktur. Tıpkı destanlardaki kadınların vazgeçilmez değerleri gibi beşerî bir değer kazanırlar.

Kısaca söylemek lâzım gelirse Türk Destanları, ilâhî değer taşısın taşımamasın bütün unsurlarını tabiattan almış ve tabiatın da en güzel özelliklerini seçip güzel bir uyum içinde dile getirmiştir.

İSLÂMİYETTEN ÖNCEKİ TÜRK DESTANLARI: YARADILIŞ DESTANI

Destan Hakkında Bilgi:

Bütün Türk Destanlarının başlangıcı olan ve Türk Milletinin, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı hakkındaki duygu ve düşüncelerini yansıtan Yaradılış Destanında, aynı zamanda Şamanizmin izlerini ve inanışlarını da görmek mümkündür. Bir Göktürk şâheseri olan Orhun Âbidelerinde, Bilge Kağanın ağzından söylenen: «Üstte mavi gök, altta yağız yer var edildiği zaman ikisinin arasında insan oğlu yaratıldı» cümlesi ile, Yaradılış Destanından çok sonra gelişen Er Manas Destanının «Yer yer olduğunda, su su olduğunda» mısraları, Yaradılış Destanının etkisini gösteren çok açık belgelerdir.

Bu destan, hemen hemen millet olma yolunda ilk adımlarını atan Türklerin, o günlerine ait bir dstandır. Orta Asya'da yaşamış olan bütün Türk Boyları arasında söylenmiş ve yıllarca söylenegelmiş olması yüzünden, değişen kültür ve medeniyet anlayışları sonucunda bir çok yerli ve yabancı eklemelerle genişlemiştir. İlk çağlardaki Türk adları bile zamanla değişmiş ve ekserisi Çinlileşmiştir.

Tarafımızdan yazılan Yaradılış ve Türeyiş (Türk Destanı) adlı eserimizde, rahmetli hocam Reşit Rahmeti Arat'ın işâreti ile bu Çinlileşen isimler Türk adlarıyla değiştirilmiş olduğu için, buraya aldığımız özetlerde de aynı yolu tâkip edeceğiz. Gerçi, Çin, Hint, İran ve hattâ Yahûdi masal ve efsânelerinden, kendine uygun gelen eklerin girmiş olduğu da

düşünülebilir ise de bu eklemeler asıl destanın içinde yama gibi kalmamış belli bir güzellik içinde destanın ayrılmaz bir örgüsü olmuş destan ile bütünleşmiştir. Yama gibi duran, Çinleşen isimlerdir.

Yaradılış Destanı, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, Orta Asya Türkleri, daha çok altaylı ve Yeniseyli Türk Boyları arasında, söylene gelmiştir. Bugün bile, bu bölgede dolaşanlar tek tük de olsa bu destanın söylendiğine tanık olabilirler. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, Orta Asya'da değişik geziler yapmış olan Radloff ve Verbitski iki ayrı söylemiş şekliyle yazıya geçirmişlerdir.

Dr. Wilhelm Radloff tarafından tertip edilen Yerin Yaradılış (Yeriding Pütkeni) Destanı:

(Bu destan kitabımızın 17-25 sahifelerinde özetlenmiştir.)

VERBİTSKİ tarafından tesbit edilen Yaradılış Destanı:

Gök yoktu, yer yoktu. Sâdece sonu olmayan bir deniz vardı. İlah Ülgen bu denizin üstünde uçuyordu. Konacak sert bir yer arıyordu, bulamıyordu. Böyle uçarken gönlüne doğdu, bir ses: «Önündeki nesneyi yakala.» diye fısıldadı.

Ülgen bu fısıltıyı tekrarladı. Bir yandan da ellerini öne doğru uzattı. O sırada suyun üstüne bir taş çıkmıştı. Ülgen taşı yakaladı, üzerine kondu.

Taşın üstünde ne yapacağını düşündü. Düşünürken, o uçsuz bucaksız suyun içinden Ak Ana süzülüp Ülgen'in karşısına çıktı ve: «Yarat..» dedi, üç defa tekrarladı. Ülgen: «Nasıl?» diye sordu Ak Ana da: «Yaptım, oldu de; yaptım olmadı, deme» diye akıl verdi.

Ak Ana bunları söyledikten sonra kayboldu. Bir daha da kimseye görünmedi. Ak Ana'nın bu buyruğu üzerine Ülgen, insanlara şu emri verdi: «Var olana yok demeyin; vara yok diyen de yok olur...»

Bunun üzerine Ülgen: «Yer yaradılınsın!» dedi, yer yaratıldı; «Gökler yaratılınsın!» diye buyurdu, gökler yaratıldı. Ve böylece dünya yaratılmış oldu.

Bundan sonra üç büyük balık yaratıp onların üzerine yeri yerleştirdi. Balıklardan ikisini yerin kenarlarına, üçüncüsünü tam ortasına temel yaptı. Ortada bulunan balığın başı kuzey yönündedir. Bu balık başını aşağı eğerse dünyayı seller götürür. Eğer başını daha aşağı eğerse dünyada su bismadık bir avuç yer kalmaz. Bunun için bu balık kocaman bir zincirle bir direğe bağlanmıştır. Onu Ulu Kişi yönetir.

Dünyayı meydana getirirken Ülgen Ay ışığı ile güneş ışığının dokunduğu altın dağda oturdu. Bu dağ, gökyüzü ile yeryüzünün arasında idi.

Bizim ay ve güneşimizin dünyasından başka doksan dokuz dünya daha yaratılmıştır. Bunların hepsinde birer Uçmak, birer Tamu vardır. Her birinde insanlar da bulunur. En büyük dünya Han Kurbanistan Tengere'dir. Bu âlemin yönetimini Ülgen kendi yardımcılarından Burkan adındaki ruha vermiştir. Bu âlemin bulunduğu dünyanın adı Altın Telegey'dir. Cehennemi Toçiri Tamu'dur. Bu Tamuyu Kara adlı bir zebanî idare eder.

Doksan dokuz âlemin ortancası olan Ezre Tengere'dir. Ezre Tengere'yi Belgin Keratlu Türün adlı melek yönetir; bulunduğu dünyanın adı Altın Şarka'dır, cehennemi Kara Tamu'dur. Kara Tamu'nun başındaki zebanînin adı Karakçı'dır.

İnsan oğullarının yaşadığı bizim dünyamız en küçük âlemdir, adına Kara Tengere Dünyası denilir. Bu dünyayı Ulu Kişi yönetir. Cehenneminin adı Kara Teş'dir ve bu cehennem zebânisi de Kerey Han adında bir ruhtur. Bizim dünyamızın üstünde otuz üç kat gök vardır.

Günlerden bir gün Ülgen denize bakıp seyrederken suyun üstünde bir toprak parçasının yüzdüğünü gördü. Toprağın üzeri insan bedenine benzeyen bir kil tabakası ile kap-

lanmıştı. Ülgen: «Bu cansız toprak kişi olsun!» diye buyurdu. Toprak hemen kişi oldu. Ülgen bu kişiye Erlik adını verdi; olduğu yere bıraktı. Fakat Erlik giderek Ülgen'i buldu. Ülgen de yanına aldı, benimsedi. Bir hayli zaman geçtikten sonra Erlik Ülgen'i kıskandı. Ondan daha güçlü olmak istedi, Ülgen'e imrenerek: «Ben de onun gibi olmalıyım» diye düşünmeğe başladı. Düşüne düşünce Ülgen'e düşman oldu. Bunu anlayan Ülgen de Gök Oğulu yarattı. Daha sonra da bizim dünyamızda yaşayan insanları şekillendirdi. Bunların kemikleri kamıştan, etleri topraktan oldu.

En sonra da yine bir kişi olan Ulu Kişi'yi canlandırdı, Ona: «Bu insanları sen yönet!» diye buyurdu. (*)

(*) Geniş bilgi isteyenler, Yaradılış Destanı için, Tarihte ve Bugün Şamanizm -A. İnan, T.T. Kurumu yayınlarından- adlı esere bakabilir.

ALP ER TUNGA DESTANI

Destan Hakkında Kısa Bilgi:

Yaradılış Destanından sonra bilinen ilk büyük ve milli Türk Destanı Alp Er Tunga Destanıdır. Fakat bu destanın, hattâ özeti hakkında dahî kesin bilgiler edinilmiş değildir; çok eski çağlarda ve Türk Boyları arasında böyle bir destanın söylenmiş olduğu, bilinmeyen sebeplerden, belki de bu destanlardan sonra çekirdeklenmeye başlayan ve daha etkili bir şekilde, Türk Boylarını coşturan destanlar, özellikle Oğuz Kağan Destanının etkisiyle unutulmağa başlamış olabileceği varsayımını kabul etmek zorundayız.

Alp Er Tunga Destanı hakkındaki bilgilerin en önemli kaynağı Divan-ı Lugat-it Türk'tür. Milâttan sonra onbirinci yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından yazılan bu eserde, Destanın, büyük bir ihtimâle son kısımlarına aid bir ağıt (sagu) yazılı olarak verilmektedir.

Bu Türk Beğlerinde atı belgölük
Tunga Alp Er idi katı belgölük
Bedük bilgi birle öküş erdemi
Biliglig ukuşlug budun ködremi
Tacikler ayur ânı Afrasyab
Bu Afrasyap tutdı iller talab

Bugünkü Türkçemizle: «Alp Er Tunga, Türk Beyleri içinde adı ve kutsallığı bilinen ve tanınan bir yiğit idi; geniş bilgisinin yanında sayılamayacak kadar çok erdemi vardı;

bilgiliydi, anlayışlıydı, meziyetleri çoktu. İranlılar ona, Afrasyab adını vermişlerdi. Afrasyab dünyaya hükmetti» anlamına gelen bu ağıttan, Alp Er Tunga'nın, İranlılar arasında da çok iyi bilindiği anlaşılmaktadır. Nitekim, İran Destanı olan Şehnâme'nin yazarı Firdevsî de, destanının büyük bir kısmında Afrasyab'ın kahramanlıklarından söz etmek zorunda kalmıştır. Başka bir milletin kahramanından, kendi destanlarında söz edilebilmesi için o kahramanların gerçekten çok büyük değer taşımaları gerekmektedir. Alp Er Tunga'da bu değerler fazlasıyla vardır. Şehnâme'ye göre, önce Turan ülkesinin şehzâdesi sonra da hakânı olarak adı geçen Alp Er Tunga İran-Turan savaşlarının çok ünlü Turan kahramanıdır. Babasının öğüdünü tutmuş ve o zaman güçlü bir ülke olan İran'a savaş açmıştır. Selvi gibi uzun boylu, kolları ve göğsü aslana eş güçte ve fil kadar güçlü bir yiğitti. İranlıları yendi. İran hükümdarını esir aldı.

İran ülkesinde bir çok padişahlıklar bulunuyordu. Bunlardan biri de Kâbil Padişahlığı idi ve başında da Zal adlı biri vardı. Kâbil Padişahı Zal, Alp Er Tunga'nın elinde esir olan İran Hükümdarını kurtarmak için Turan ülkesine yürüdü. Alp Er Tunga'yı yendi ama hükümdarını kurtaramadı. Zaman geçti. İran ülkesine hükümdar olan Zev de öldü. Bunu fırsat bilen Alp Er Tunga İran'a bir daha savaş açtı. O zamana kadar Zal da yaşlanmıştı. Kendi yerine, Alp Er Tunga'ya karşı oğlu Rüstem'i yolladı. Halen Anadolu'da Zaloğlu Rüstem adıyla meşhur olan halk kitaplarında Zaloğlu Rüstem ile Arap Üzengi cengi diye hikâyeleri anlatılan bu ünlü İran kahramanı ile Alp Er Tunga arasında sayısız savaşlar oldu. Savaşların çoğunu Rüstem kazandı bir kısmını Alp Er Tunga kazandı. (Şahnâme İran destanı olduğu için bunu olağan saymak gerekir.)

Bu savaşlar sürüp giderken, İran'ın hükümdarı bulunan Keykâvüs, oğlu Siyavüş'ü ve Zaloğlu Rüstem'i gücendirmişti. Gücenmenin sonucu olarak şehzade Siyavüş kaçıp Alp

Er Tunga'ya sığındı. Orada uzun zaman kaldı, hattâ Türk yiğitlerinden birinin kızıyla evlendi, Keyhüsrev adında da bir oğlu oldu.

Keyhüsrev büyüyünce, İranlılar onu kaçırıp hükümdar yaptılar. Keyhüsrev Zaloğlu Rüstem'i hoş tutup, gönlünü aldı ve Alp Er Tunga'nın üzerine gönderdi. Yine bir çok savaşlar oldu. Çoğunda Alp Er Tunga yenildi. Ve en sonunda Alp Er Tunga iyice yoruldu, ordusu dağıldı, askeri kalmadı. Tek başına dağlara çekildi. Orada, bir mağarada tek başına yaşadı. Fakat günün birinde izini keşfedip yerini buldular. Alp Er Tunga suya atlayıp kurtulmak istedi; fakat daha önce davranan İran askerleri yetişip saldırdılar. Yiğitçe döğüştü ama ihtiyardı, yorgundu, tek başınaydı. Öldürdüler.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, çok şuurlu bir İran milliyetçisi olan Firdevsî'nin Zal Oğlu Rüstem'i ve diğer İran asker ve hükümdarlarını üstün görmesi, savaşların çoğunda Alp Er Tunga'yı yenik durumlara düşürmesi olağan karşılanmalıdır. Alp Er Tunga'nın çok büyük bir yiğit, üstün değerlere sahip bir Hâkan olduğunu anlamak için bir İran Destanında ne kadar değerli bir yer kapladığı düşünülmelidir. Firdevsî, kendi milletinin kahramanlarını değerlendirebilmek için ancak bir Türk Hâkanını ölçü olarak aldıysa bu bile, Alp Er Tunga'nın nasıl bir destan yiğidi olduğunu gösterir. Gerçi İran ve Turan savaşlarının önde gelen bir yiğidi olarak Alp Er Tunga gerçek kişiliğe de sahiptir; Firdevsî'nin Alp Er Tunga'yı seçişinde bu gerçek payı da muhakkak vardır ama aslında Alp Er Tunga, destanlara has kişiliği ile Firdevsî'yi etkisi altına almıştır.

Prof. Zeki Velidi Togan'a göre M.Ö. dördüncü yüzyıla kadar yaşamış olan ve M.Ö. yedinci yüzyılda Orta Tıyanşan çevresinin en güçlü devleti olarak gelişmiş bulunan, Hunlardan önceki büyük Türk Devleti Şu veya Saka adını taşımaktadır. Bu Türk İmparatorluğu, birçok kavimler üzerinde egemenlik kurmuş olup Güney Rusya'yı da içine almak üzere

Doğu Avrupaya kadar yayılmıştır. Bir kısım tarihçiler Doğu Avrupa bölümündeki sakalara İskit, Ortaasya ve Azerbaycan çevresindekilere Saka adını vermektedir. M.Ö. yedinci yüzyılda en güçlü ve en parlak devrini yaşamış olan bu Türk İmparatorluğunun Hâkanı ise alp Er Tunga'dır.

Divan-ı Lugat-it Türk'te, Alp Er Tunga için söylenen ağıtlardan (Sagu) bazı parçalar kaydedilmiştir. Bu parçalar, o günkü ve bugünkü Türkçe söyleyişle aşağıya alınmıştır:

Alp Er Tunga öldi mü?
 Isız ajun kaldı mu?
 Ödlek öçin aldı mu?
 Emdi yürek yırtılır.
 Ödlek yarağ közetti
 Oğrun tuzağ uzattı
 Begler begin azıttı
 Kaçsa kalı kurtulur?
 Begler atın urgurup
 Kadgu anı turgurup
 Mengzi yüzi sargarup
 Körküm angar türkülür.
 Uluşıp eren börleyü
 Yırtıp yaka urlayu
 Sıkırıp üni yırlayu
 Sığtap közi örtülür.
 Könglüm için ötedi
 Yitmiş yaşığ kartadı
 Kiçmiş ödig irtedi
 Tün kün kiçip irtelür

Alp Er Tunga öldü mü?
 Kötü dünya kaldı mı?
 Felek öcünü aldı mı?
 Şimdi yürek yırtılır.
 Feleğin silahı hazır

Gizli tuzak kurdurur
 Beyler beyini vurdurur
 Kaçsa nasıl kurtulur?
 Beyler atlarını yorup
 Kayğıdan çâresiz durup
 Beti benzi sararıp
 Sarı safrana döndüler.
 Erler kurt gibi hıçkırdı
 Yaka bağır yırtıp durdu
 Acı ağıtlar çığırdı
 Yaş akar gözler kurur.
 Gönlüm içinden yandı
 Geçmiş zamanı andı
 Geçen günler nerdedir?

ŞU DESTANI

Destan hakkında bilgi:

Destana kahraman olarak adını veren Şu, sanıldığına göre M.Ö. dördüncü yüzyılda yaşamıştır. Bir Türk Hâkanıdır.

Destanda Makedonyalı İskender'in, İran üzerinden Asya'ya doğru yürürken yapılan savaşları ve bu savaşların Türklerle ilgili bölümü anlatılmaktadır. Türk boylarının oluşumu, Türklerin şehir hayatı yaşamağa başlamaları, aynı zamanda milletini geçici bir işgâlden mümkün olduğu kadar can ve mal kaybına uğratmadan kurtarmak için düşünen bir Hâkanın kaygıları da anlatılan destanın en büyük özelliği, daha sonraki Türk destanlarında gelişecek olan ana çizgi ve süslemeleri önceden işlemedir.

Zeki Velidî Togan'a göre, destanda önemli bir yer tutan ve destanın geçiş dengesi olan İskender'in istilâsının aslında İskender'le ilgisi yoktur; daha önceki yüzyıllardan bir Aryânî istilâ ile ilgilidir.

Destanın kısa da olsa bir özeti Divan-ı Lügat-it Türk'de kayıtlıdır.

Destanın Özeti:

Şu Kalesi, Balasagun yakınlarında, genç bir Hâkan olan Şu tarafından yapılmış bir kaleydi, fakat Hâkanın sarayı Balasagun'da idi. Kalede ve Balasagun'da, o çağların en güçlü, en büyük ordusu bulunuyordu. Şehir zengindi. Öyle ki, her gün, Şu Hâkanın sarayının önünde, ordu beğleri için 365 nö-

bet vurulurdu.

Bu sıralarda, bir adına da Zülkarneyn denilen Makedonya Kralı İskender ünlü Doğu seferine çıkmış, Ön Asya'dan İran içlerine doğru önüne neresi gelmişse ordusunu yenmiş ülkesini ellerinden almıştı. İskender Semerkand'e kadar gelmiş burayı da geçip Türklerin yaşadığı ülkelere doğru ilerlemişti.

İskender'in, Balasagun'a ve Şu Kalesine doğru yaklaşmakta olduğunu, genç Hâkan Şu'nun gözcüleri gelip haber verdiler. Dediler ki:

«İskender denilen, gün batısından kopup gelen bir kral ordusuyla bize yaklaşmaktadır. Önüne gelen ülkeleri dize getirmiş yerle bir etmiştir. Bize ne buyurursun? Savaşalım mı?»

Genç Hâkan, ordu habercilerini dinlemez gibi göründü. Çünkü çok daha önce, en güvendiği yiğitlerden kırk kişiyi seçmiş, Hucend Irmağı kıyılarına gözcülük etsin diye göndermişti. Yiğitler kimseye görünmeden, gizlice gidip Hucend Irmağının kıyılarına yerleştikleri için ordu habercileri durumu bilmiyorlardı. Getirdikleri haberden, Hâkanlarının telâş edip yerinden kıvıldamadığını gördükleri için de şaşmışlardı. Hakanın gönlü rahattı.

Hâkan Şu'nun bir havuzu vardı; gümüşlendi. Bu işten çok iyi anlayan ustalara yaptırmıştı. Her yere taşınabilecek şekildeydi. Bunun için Hâkan da gümüş havuzunu, sefere bile çıksa yanına alır, konakladıkları yerlerde içine su doldurur, kazlar ve ördekleri su dolu gümüş havuza salar, onlarla oyalanırdı, eğlenirdi. Kazların ve ördeklerin gümüş havuzda yüzüşlerini seyretmek Hâkan'ı dinlendirir, dinlenir iken seferle, milletinin geleceği ile ilgili tasarıları hazırlardı.

Haberciler geldikleri zaman yine gümüş havuzunda yüzen ördeklerle kazları seyredip dinleniyordu. Habercilerin:

- Nasıl buyurursunuz? İskenderle savaşalım mı?. diye sorup buyruk beklemeleri üzerine onlara havuzu, havuzda

yüzen kazlarla ördekleri gösterdi:

- Görüyor musunuz,. Kazlarla ördekler suda ne güzel yü-züyor, nasıl dalıp dalıp çıkıyorlar? dedi.

Haberciler, Hâkanlarının bu sözünü garip karşıladılar; Ona kuşku ile baktılar. «Herhalde Hâkanımızın hiç bir ha-zırlığı yok ne yapacağımı bilemiyor.» diye düşündüler.

Ama o sırada, İskender, Hucend Irmağını geçmişti.

Vakit gece yarısına geliyordu. Hucend Irmağının kıyıla-rında gözcülük yapıp devriye gezen Genç Hakanın en güven-diği kırk yiğit yıldırım hızıyla atlanıp Şu kalesine geldiler ve gece vakti, İskender'in Hucend suyunu geçip Balasagun yo-lunda ilerlemekte olduğunu Şu'ya haber verdiler.

Daha önceki habercilerin haberlerini dinlerken kılı bile kıpırdamayan Hakan Şu, yiğitlerin sözü üzerine derhal ve gece yarısı göç davulunun çalınmasını emretti. Davulun ça-lınmasıyla birlikte, Doğuya doğru hızla yola çıktı.

Bu durum halkı şaşırttı. Hakanın, gündüzün hiç bir ha-zırlıkta bulunmadan böyle gece vakti göçü başlatması üzeri-ne korktular. Ellerine ne geçtiyse toplayıp, buldukları ata at-layan millet Hâkanla birlikte yola düştü. Sabah olurken, şe-hirde hemen hemen hiç kimse kalmamıştı; bomboş ve düm-düz bir ova görünüyordu.

Bütün milletin, Hâkan Şunun ardından gitmiş olmasına rağmen, gece vakti binecek hiçbir şey bulamayan yirmi iki kişi, ne yapacağını bilemeden Şu Kalesinde kalmışlardı.

Bu yirmi iki kişi, ne yapacaklarını düşünürken yanları-na iki kişi daha geldi. Kap kacaklarını toplamışlar sırtlarına yüklenmişler, öyle taşıyorlardı. Yorgundular. Fakat pek du-racağa benzemiyorlardı. Önceki yirmi kişi, bu yeni gelenlere bir yere gitmemelerini, kendileri gibi burada kalıp bekleme-lerini söylediler. Ayrıca:

- İskender dedikleri her kim ise, burada uzun müddet kalamaz: geldiği gibi geri dönüp gider. Burası bizim yurdu-muz, yine bize kalır, diye ısrar ettiler.

Bu yüzden bu iki kişinin adı (Kalaç) oldu kaldı; bu iki ki-şiden olan çocuklar ve torunları (Kalacı) adıyla anıldılar. Fa-kat bu iki kişi, öteki yirmi iki kişinin sözlerini dinlemedikle-ri, bırakıp gittikleri için İskenderin geldiğini görmediler.

İskender gelip de, uzun saçlı yirmi iki kişiyi görünce: «Türk mânend» dedi. «Bunlar Türke benziyorlar» demişti. Bu yüzden yirmi iki kişinin soylarının adı Türkmen olarak kaldı. Giden iki kişi gittikleri için tamı tamına Türkmen sa-yılmadılar. Yirmi dört boydan yirmi ikisi Türkmen, kalan ikisi Kalaç diye bilindi.

Bu olaylar gelişedursun, öte yandan Şu Hâkan ordusu ve yanında gidenlerle birlikte Çin sınırına kadar yürümüş-lerdi. Çin'e yakın Uygur İline vardıklarında Şu, İskender'i artık karşılayabilecek durumda olduğunu, onu asıl merke-zinden çok uzaklara çektiğini, kendi ırkdaşları arasında bu-lunduğu için İskender'den daha güçlü bir duruma geldiğini düşündü. Ve bir kısım askerini ayırarak, içlerinden en genç-lerini seçerek İskender'in üstüne yolladı. Veziri, gidenlerin hepsinin genç olduğunu, tecrübelerinin olmadığını ileri sür-dü. Başaramazlarsa sonucun kötüye varacağını söyledi. Şu Hâkan vezirine hak verdi ve yaşlı, tecrübeli bir Subaşını as-kerleriyle birlikte gönderdi.

Bunlar, bir zaman sonra İskender'in gönderdiği öncü birliklerle karşılaştılar. Türk erleri, İskender'in öncü birlik-lerine bir gece baskını yaptı. Çok kanlı bir baskındı bu, ölüm kalım meselesiydi. İskender'in öncü birlikleri bozguna uğra-dı. Türk erlerinden biri, İskender'in askerlerinden birini bir kılıçta ikiye bölmüş, askerinin kemerine bağladığı altın dolu bir kemer parçalanarak içindeki altınlar yere saçılmış ve İs-kender'in askerinin kanıyla bulanmıştı. Ertesi sabah güneş ışıkları bu kanlı altınları parıltıdı. Bunu gören Türk erleri birbirlerine bakıp «Altın Kan!. Altın kan!» diye bağırıştılar. O günden bu yana, bu baskının yapıldığı yere yakın bulunan bir dağın adı Altın Han Dağı oldu ve öyle söylenip geldi.

Baskından sonra Şu Hakan ile İskender bir daha savaşmadılar, barış yaptılar. Barışın sonu her iki taraf için de iyi sonuçlar verdi. Birbiri ardınca şehirler yapılmaya başlandı. Uygurlar ile öteki Türk kavimleri şehirlere yerleştiler. Şu Hakan da Balasagun'a döndü. Şu Kalesini sağlamlaştırdı; şehri geliştirdi. Bütün bunları yaptıktan sonra bir de tılsım koydu. Bu tılsım öyle bir tılsımdı ki her yanda duyuldu. Leylekler bu şehre kadar geldikleri zaman tılsım yüzünden daha öteye geçemediler, şehri aşamadılar.

OĞUZ KAĞAN DESTANI

Destan Hakkında Bilgi:

Milli Türk Destanlarının en önemlilerinden ve en ünlülerinden biri olan Oğuz Kağan Destanı, eski kaynaklarda, Oğuznâme adı verilen bir eserde kayıtlı olarak gösterilmektedir. Fakat Oğuznâme'yi bugüne kadar gören olmamıştır.

Oğuz Kağan Destanının bugün bilinen söylenişi iki ayrı ve değişik şekilde yazılıdır. Birincisi İslâmiyetten önceki döneme ait söyleniş şeklidir. Bu şeklin yazılısı Uygur Harfleriyle yazılmıştır. Bu yazılı metin Paris'te, Milli Kütüphanededir.

Oğuz Kağan Destanının ikinci söyleniş şekli, İslamiyetten sonraki söyleniş şeklidir. Bu şekil Tarihçi Reşidüddin'in Câmî-üt Tevârih adlı eseriyle Ebülğâzi Bahadır Han'ın «Şecere-i Terâkime» adlı eserinde kayıtlıdır. Ayrıca üçüncü bir nüsha daha vardır ve bu nüsha da İslâmi inanışlarına göre tesbit edilmiş olan Oğuz Kağan Destanının bir İslâmî söyleniş şeklidir; fakat bu nüsha baş ve son taraflarından hayli noksandır.

Bu destanda, destan kahramanı olarak adı geçen Oğuz Kağan, Milattan önce ikinci yüz yılda büyük bir Türk İmparatorluğu kurmağa başaran gerçek bir tarihi şahsiyettir. Asıl adı Motun veya Mete olan ve Tümen Yabgu'nun oğlu olarak

bilinen Oğuz Han M.Ö. 209 ile 174 yılları arasında Kuzeydoğu Asyada kurulmuş olan Türk Devletini, Çin'den Hazar Denizine kadar bütün Kuzey Asya'ya yayılmış ve Çin'i hükmü altına almış bir büyük İmparatorluk hâline getirmiştir.

Bir Hun-Oğuz Destanı olan Oğuz Kağan Destanında, bir devletin bir İmparatorluk hâline gelişindeki o baş döndürücü gelişme, millî bir coğrafyanın millî bir ruh yapılanması içinde işleniş ve Oğuz Han'ın, kendisine inanmış bir milletle beraber çığ gibi büyüüşü anlatılmaktadır. Millî Türk Destanlarının bütün süsleri, ruh yapılanması ve özelliklerinin çok güzel bir diziliş içinde işlenip geliştirildiği bu destan Tümen Yabgu oğlu Mete'nin, Oğuz Han adı altında kutsallaştırıldığı bir destandır.

İSLÂMİYETTEN ÖNCEKİ SÖYLENİŞİ:

(Destanın İslâmiyetten önceki söyleniş şekli için bu kitabın 42 nci sahifesine bakınız)

b) İSLÂMİYETTEN SONRAKİ SÖYLENİŞİ:

Türklerin İslâm Dinini kabul etmelerinden sonra, daha önceki sahifelerde ana çizgileri kısaca anlatılan Oğuz Kağan Destanı yeni baştan ve bütünüyle İslâm inanışlarına ve süslemeleri üzerine işlenmiştir. Gerek öz ve gerekse konu bakımından, her iki söyleyiş arasında büyük farklar bulunmaktadır. İslâmî inanışlarına göre yeniden düzenlenen bu ikinci destan, birincisinden sonra geçen zamanın bir kısım olaylarını da işlediği ve Oğuzun doğumundan öncesine bir başlangıç olduğu için ilgi çekici bir kimliğe bürünmüştür. Bu söyleyişte yeni bir dine ve bu dinin kültürünün etkisine giren bir milletin, daha önceki yaşayış tarzından, duyuş ve düşünüş sisteminden ayrılamaması, büsbütün kopmak istemesi veya kopamaması açıkça belli olmakta, eski günlerini yeni düşünüş sistemine göre ayarlamak isteği görülmektedir. Nitekim, bu söyleyişe milletin, kendini Türk adıyla Haz-

reti Nuh'un oğullarından Yâfese bağlayışı, İslâm düşüncesinin kutsal gelişmesinde kendisine bir yer bulma çabasıdır.

Oğuz Kağan Destanının İslâmî söylenişi on üçüncü yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Bu yüzyıl tarihçilerinden Moğol Tarihçisi Reşidüddin Câmî üt-Tevarih adlı eserinde fars dilyle; Ebul Gazi Bahadır Han ise, Şecere-i Terâkime adlı eserinde Türkçe olarak destanı kaydetmiştir.

Destan:

Peygamberlerden Hazreti Nuh'un oğlu Yâfes'in Türk adında bir oğlu vardır. Türk Milletinin ilk atası bu ulu kişidir.

Babası Yâfes ölünce Türk, Isık Göl çevresinde yerleşir, ilk çadırı yapar. Türkler ondan, Onun çocuklarından tüner.

Fakat Türkler önceleri Hak dinini bilmezler, puta tapmaktadırlar; Hak dininden çıkmış, sapıtmışlardır. Kara Han Türklere Hâkan olduğu çağda ise büsbütün azıtmışlar, toptan kâfir olmuşlardır.

Hal böyle iken Kara Hanın bir oğlu olur; aydan da güneşten de güzeldir. Üç gün üç gece ana sütü emmez. Üç gün üç gece anasının düşüne girer. Düşlerinde anasına:

- Hak dinine gir; Hak dinine girmezsen ben senin sütünü emmem, der.

Oğul bu, anası oğluna dayanamaz, müslüman olur. Hiç kimseye hiç bir söz söylemez, Müslüman olduğunu sezdirmez.

Kara Han, oğlu bir yaşına basınca, o zamanki Türk göreneği üzere, bütün ülkeye haber salıp şölenler verir. Şölenlerde bir ara:

- Oğluna bir ad komam gerek, ne desek? diye sorar.

Beyler ve şölen halkı düşünüp bir ad ararken çocuk dile gelir:

- Benim adım Oğuzdur!. diye bağırır. Herkes şaşırır.

Oğuzun kendi kendine verdiği adı herkes kabul eder.

- Bundan daha güzeli olmazdı, derler.

Oğuzun falına bakılır, çok uzun ömürlü olacağı, şanlar şerifler kazanacağı anlaşılır. Şölen biter, herkes evine, yurduna, yuvasına dağılacığı sırada çocuk Oğuz:

- Allah! diye bağırır.

Duyanların hepsi şaşırır, çocuğun ne dediğini anlayamazlar. Çocuğun konuştuğu dili bilemezler.

Oğuz büyür. Evlenecek çağa geldiğinde babası Kara Han, oğluna, kendi küçük kardeşinin kızı Özhanı almak ister. Oğuz buna razıdır ama, amcasının kızını bir köşeye çekip, eğer Hak dinini kabul ederse kendisiyle evlenebileceğini yoksa evlenmeyeceğini söyler. Oğuz'un amcasının kızı Özhan bunu kabul etmez. Oğuz da onunla evlenmez, ondan ayrı yaşar.

Bir gün ava çıkar. Dönerken bir su kenarında en küçük amcası olan Gürhan'ın kızını görür, kızı sever, kanı kaynar. Onu da bir köşeye çekip Hak dinini kabul etmesini Ulu Tanrıya iman eylemesini ister; dediklerini yaparsa kendisiyle evleneceğini de söyler. Kız:

- Senin yolun kötü yol değildir, kabul ediyorum; deyince Oğuz dönüp babasına gelir, en küçük amcası Gürhanın kızıyla evlenmek istediğini anlatır. Büyük bir şölen sonunda evlenirler. Oğuz, karısını pek çok sever.

Ama bir gün Oğuz'un Müslüman olduğu, doğarken Müslüman doğduğu anlaşılır. Oğuz'un avda olduğu bir gün, babası Kara Han, ülkesinin bütün ileri gelenlerini çağırıp meşveret kurar. Durumu anlatır. herkes öfkelenir, kimse bu işi kabul etmez. Sonunda, Oğuz'un ardından adam gönderip o avda iken öldürtmeğe karar verilir. Fakat karısı kararı öğrenmiştir. Oğuzu çok seven bir yiğidi haberci salar, Oğuz'a durumu bildirir.

Haberi alan Oğuz, kendisine bağlı kalan, kendisini sevenleri toplar. Babasının üstüne yürür. Savaş olur. Oğuz yener. Bu sırada nereden geldiği bilinmeyen bir ok Kara Hanın

yüreğine saplanır, Onu öldürür. Kara Hanın ölümü üzerine Oğuz, Hân olur. Milletini Hak dinine çağırır, kabul edenler ülkede kalır, kabul etmeyenler ülkeden sürülür. Birliği kurar. Herkesi kendi bayrağının çevresinde toplar. Çürçitlerin üstüne yürür; Tatarları buyruğu altına alır. Çine doğru yürür. Çok kanlı savaşlar olur. Sonunda taşınamayacak kadar ganimet elde edilir. Ordunun içinde Kanglı adında biri çıkıp kağnyı yapar, ganimeti onunla taşır. Bu yüzden Oğuz onun adını ondan gelen soya verir.

Savaşlar birbirini kovalar; savaşlara ulaşmak için yollar, dağlar, akar sular geçilir. Bu sıralarda ortaya çıkan her zorluğu akıllı bir kişi ortadan kaldırır ve duruma göre ad verilir, bu adlardan yeni soylar başlar.

Sonunda Oğuz Moğollarla savaşım onlara da Hak dinini kabul ettirir. Daha bir çok ülkeler fethettikten sonra öz yurduna döner. Yaşlı danışmanı Irkıl Atanın tavsiyesine uyar, zaferlerinden dolayı Tanrıya şükretmek için sayısız hayırlar yapar, ülkeleri şenlendirir, bağışlarda bulunur. 116 yıl hâkanlık yapar. Sonunda Kurultayı toplayıp oğullarına öğütlerde bulunur ve ülkesini altı oğul arasında paylaşır. Ondan sonra da ruhunu teslim eder.

BOZKURD DESTANI

Destan Hakkında bilgi:

Bilinen en önemli iki Göktürk Destanından birisidir. Bir bakıma, M.S. altıncı yüzyıldan sekizinci yüzyıl ortalarına kadar egemen olmuş bu Türk Devletinin Göktürklerin soy kütüğü ve var olma hikâyesidir. Ayrıca, Türk ırkının yeni bir dal hâlinde dirilişi de diyebileceğimiz Bozkurt Destanı, Bilge Kağan'ın Orhun Âbidelerindeki ünlü vasiyetinin ilk cümlesi olan: «Ben Tanrıya benzer, Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan, Tanrı irade ettiği için, kağanlık tahtına oturdum» cüm-

lesi ile birlikte düşünülecek olursa soyun ve ırkın nasıl bir şekilde ilahileştirilmek istenildiğini de anlatmaktadırlar. Destan Çin kaynaklarında kayıtlıdır. Değişik söyleyişler durumunda ise de, çizgileri aynı fakat isimler üzerinde, anlatıştan doğma veya Çinlilerce yazılırken isimlerin Çince söylenmesinden meydana gelme değişiklikler yüzünden ayrı görünen belli üç söylenti şeklinde yazılmıştır.

Birinci söyleyiş:

Hun Ülkesinin kuzeyinde So adı verilen bir ülke vardı. Burada, Hunlarla aynı soydan olan Göktürkler otururdu. Bir gün Göktürkler So Ülkesinden ayrıldılar. Bu sırada başlarında Kağan Pu adlı bir yiğit vardı. Kağan Pu'nun on altı kardeşi bulunuyordu. On altı kardeşten birinin annesi bir kurttu.

Annesi Göktürklerce en kutsal yaratıklardan biri olarak bilinen ve böyle kabul edilen bir kurt olduğu için delikanlı, rüzgârlara ve yağmura söz geçirir, bu iki kuvveti buyruğu altında tutardı.

Bununla beraber, So Ülkesindeki yurdlarından ayrılan Göktürkler düşmanlarının baskınına uğradılar. Bu baskında düşmanlar bütün Göktürkler'i yok ettikleri gibi on altı kardeşten sadece birisi kurtulabildi. Kurtulan delikanlı annesi kurt olan idi.

Bu delikanlının da, birisi yaz diğeri de kış ilâhının kızı olan iki karısı vardı. Baskından sonra her ikisinden ikiyeşer oğlu oldu. Zamanla kalabalıklaşıp çoğalan halk, çocuklardan en büyüğünü kendilerine Hâkan seçtiler; o zamanki adı Göktürk dilinde değildi. Hâkan seçilir seçilmez Göktürkçe olmayan bu adını bıraktı ve Türk adını aldı.

Ondan sonra Türk on kadınla evlendi, bir çok çocukları oldu. İçlerinden Asena adını taşıyan biri hâkanlık tahtına geçince boy'un adı da Aşine oldu.

İkinci söyleyiş:

Hunların bir boyu olan ve adına Aşine denilen Türk boyu Hazar Denizinin batı taraflarında yerleşmişti. Türklerin ilk atası olarak biliniyordu. Rahat ve huzur içinde otururlarken bir gün ansızın düşmanların baskınına uğradılar. Baskının sonunda kimse sağ kalmadı.

Her nasılsa küçücük bir çocuk bu baskından sağ kalmış bir köşeye sığınmıştı. Düşmanlar onu da gördüler. Fakat, cı-lız ve küçük bir çocuk olduğu için kimse ondan korkmadı ve ona aldırmadı. Hattâ içlerinden acıyanlar bile çıktı. Ama düşman yine de her ihtimali düşünüp, çocuğu öldürmekten-se kolunu bacağına kesip orada öylece bırakmağı uygun gör-dü; düşündükleri gibi yaptılar.

Kolunu bacağına kesip, yarı ölü hâle getirdikleri çocuğu alıp bataklıkta bir sazlığa attılar; bırakıp gittiler.

O sırada, nereden çıktığı bilinmeyen bir dişi Bozkurt gör-ründü, geldi, çocuğu emzirdi. Yaralarını yalayıp iyi etti. O günden sonra da, avlanıp getirdiği yiyeceklerle çocuğu besle-yip büyüttü, gücünü kuvvetini arttırdı.

Zamanla Bozkurd'un beslediği çocuk gürbüzleşti.

Günlerden sonra bir gün, baskın yapıp Aşine soyunu yok eden düşman başbuğı, kolunu bacağına keserek sazlığa at-tıkları çocuğun yaşadığını öğrendi. Adamlar gönderip duru-mu öğrenmek, sağ kaldı ise öldürtmek istedi.

Düşman başbuğunun gönderdiği asker geldiğinde, kolu bacağı kesik gencin yanında bir dişi Bozkurt gördü. Dişi Boz-kurt tehlikeyi sezmişti, dişleriyle genci yakaladığı gibi deni-zin öte yanına geçirdi; orada da durmayıp Altay Dağlarına doğru götürdü. Orada, her tarafı yüksek dağlarla çevrili bir yaylada bir mağaraya yerleştirdi, onunla evlendi; on oğlan doğurdu:

Mağaranın bulunduğu yayla yeşillikti; serin gür suları, meyve ağaçları, av hayvanları vardı. Oğlanlar orada büyü-

düler, orada evlendiler. Her birinden bir boy türedi. Bunlar-dan birinin adı da Aşine boyu idi.

Aşine, kardeşlerinin içinde en akıllı, en gözü pek, en yi-ğit olanı idi. Bu yüzden Türk Hâkâmı o oldu. Soyunu unutma-dı. Çadırının önüne her zaman, tepesinde bir kurt başı bulu-nan bir tuğ dikti.

Aradan çok yıllar geçti. Aşine boyuna Asençe adlı bir başka yiğit hâkân oldu. Bunun zamanında ise Aşine boyu, buldukları yerden çıkıp daha güzel yurdlara yerleştiler.

Üçüncü söyleyiş:

Bir not hâlinindedir. Çin devlet adamlarından Çjan-Ken'in, Milattan önce 119 yılında, Çine göre batı ülkelerin-de yaptığı gezi sonunda gördüklerini ve duyduklarını yazıp o zamanki Çin İmparatoruna sunduğu notları arasında kayıtlıdır. Notu, Abdülkadir İnan'ın, Türk Dili Araştırmaları Yıl-lığı (1954) ndaki Türk Destanlarına Genel bir bakış adlı yazı-sından olduğu gibi ahyorum:

«Hun Ülkesinde bulunduğum zaman duydum ki Usun Hanı, Gunmo ünvanını taşıyor. Gunmo'nun babası, Hunlar-ın batısındaki bir ülkeye sahipti. Gunmo'nun babası bir sa-vaşta Hunlar tarafından öldürüldü. Yeni doğmuş olan Gun-mo'yu kırlara attılar. Kuşlar çocuğu sineklerden koruyor; bir dişi kurt sütüyle besliyordu. Hun Hakanı buna şaştı. Bu ço-cuğu saydı. Onu kendi terbiyesine aldı, büyüttü. Babasının ülkesini ona geri verdi.»

ERGENEKON DESTANI

Destan hakkında kısa bilgi:

Göktürkler'in en büyük destanıdır. Türk Destanlarının arasında çok ayrı ve çok önemli bir yeri vardır. en büyük des-tanlarımızdan biridir. Yıllarca Türk toplum hayatında etki-

leri olduğu gibi bu gün bile Anadolunun dağlık köylerinde, bir takım gelenek ve göreneklerde Ergenekon Destanının izlerini görebiliriz.

Bir bakıma Bozkurt Destanının ana çizgileri üzerine kurulmuş ve hayat da bu destanın çok serbest bir şekilde genişlemiş hâlidir diyebiliriz. Daha doğrusu Bozkurt Destanı ile kaynağını belirleyen Göktürk soyu, Ergenekon Destanı ile yeni bir atılım yaparak gelişmesini, durgunluk çağında güçlenmesini, ondan sonraki yayılış ve büyüüş dönemlerini anlatmıştır.

Ergenekon Destanı, On üçüncü yüzyılda yaşamış olan Moğol tarihçisi Reşidüddin tarafından ilk defa tesbit edilip yazılı hâle getirilmiştir. Daha sonra, on yedinci yüzyılda, Hıyve Hanı Ebulgâzi Bahadır Han tarafından yazılmış olan Şecere-i Türk (Seçere-i Terâkime=Türklerin soy kütüğü) adlı eserde de kaydedilmiştir.

DESTAN:

Türk İllerinde Göktürk oku ötmeyen Göktürk kolu yetmeyen bir yer yoktur; bütün ülkeye Göktürkler egemen idi. Bu durum ise, diğer öteki kavimlere acı geliyordu. Üstelik Göktürkleri de kıskanıyorlardı. Bir araya gelip birleştiler; Türklerden öğ almağa karar verdiler, onların üzerlerine yürüdüler.

Bunun üzerine Göktürkler çadırlarını ve sürülerini bir yere topladılar. Çevresine hendek kazıp beklediler. Düşman gelince savaşa başladılar. Savaş, on gün sürdü. Sonunda Göktürkler üstün geldi.

Bu yenilgi üzerine Göktürlere düşman olan kavimler büsbütün öfkelenediler, av yerine toplandılar ve bir arada konuştular. Dediler ki: «Göktürlere hile yapmazsak işimiz sonunda pek yaman olacak.»

Bu konuşmadan sonra, tan ağarnca, sanki baskına u-

ramışlar gibi, işe yaramayan mallarını bırakıp kaçtılar. Bunu gören Göktürkler: «Düşmanlarımızda savaşıcak hâl kalmadı, kaçıyorlar» diye düşünerek, kaçanların arkasına düştüler. Düşmanlar, Göktürkleri görünce hemen geri döndüler, Göktürkleri gevşek bir durumda yakaladılar, vuruşmağa başladılar. Göktürkler yenildi. Düşman, Göktürkleri vura öldüre çadırlarına kadar geldi. Çadırlarını ve mallarını öyle bir yakıp yağmaladılar ki bir tek kara kıl çadır bile kalmadı. Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler, küçükleri kul edindiler, her birini alıp kendi evlerine götürdüler.

O zaman Göktürklerin başında İl Han hâkan olarak bulunuyordu. İl Han'ın da bir çok oğlu vardı. Çocukların hepsi bu savaşta öldü. Yalnız Kayan adındaki en küçük oğlu sağ kaldı. Kayan (Kayı Han) o yıl evlenmişti. İl Hanın Tukuz (Dokuz Oğuz) adında bir de yeğeni vardı. Kayan ile Tukuz (Kayı Han ile Dokuz Oğuz) her ikisi de düşmana esir olmuşlardı. Fakat on gün geçmeden kaçtılar, esirlikten kurtuldular. Göktürk yurduna geldiler. Burada düşmandan kaçıp gelen birçok deve, at öküz ve koyun buldular. Oturup düşündüler: «Dört bir yanımız düşman dolu bizi yaşatmazlar» dediler; «En iyisi dağların içinde insan yolu düşmez sapa bir yer bulup orada yerleşelim» diye karar verip, sürülerini de alarak dağa doğru varıp göçtüler.

Gide gide, geldikleri yoldan başka geçilecek bir yolu olmayan bir ülkeye vardılar. Bu yol öyle bir sarp ve sapa yoldu ki deve olsun at olsun bin güçlkle yürürdü, yanlış bir yere ayağını bassa paramparça olurdu.

Göktürklerin vardıkları ülkede akar sular, büngüldekler, türlü bitkiler, meyve ağaçları ve av vardı. Böyle bir yeri görünce Tanrıya şükrettiler. Kışın hayvanlarının etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler. Ülkenin adına Ergenekon dediler.

Kayan'ın ve Tukuz'un (Kayı Hanın ve Dokuz Oğuz'un) burada zaman geçti, bir çok çocukları oldu. Kayan'ın çocuğu

daha çok, Tukuz'un çocuğu ise daha az oldu. Kayan'dan olma çocuklara Kayat dediler; Tukuzdan olma çocuklara iki ayrı ad verdiler: Bir kısmına Tukuzlar dendi, bir kısmına da Türülken dendi. Yıllar yılı bu iki yiğidin çocukları Ergenekonda kaldılar. Çoğaldılar, çoğaldılar, çoğaldılar.

Aradan dört yüz yıl geçti.

Dört yüz yıl sonra Ergenekonda hem kendileri hem de sürüleri o kadar arttı ki ülkeye sığmaz oldular. Bu yüzden toplanıp konuştular, çâre bulmak istediler. Dediler ki: «Atalarımızdan duyardık, Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurdlar olurmuş. Eskiden oraları bizim öz yurdumuzmuş. Dağların arasından bir çıkılacak yol arayıp bulalım, çıkıp burdan göçelim. Ergenekon'un dışında kim bizimle dost olursa dost olalım, düşman olursa vurşalım.»

Böyle konuşup karar verilince Ergenekondan çıkmak için bir yol aramağa başladılar, bulamadılar.

O zaman bir demirci dedi ki: «Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kata benzer. Madenin demirini eritsek bir yol olurdu.»

Hep birlikte gidip demir madenini gördüler. Demircinin sözlerini de beğendiler. Dağın geniş yerine bir kat odun bir kat kömür dizdiler. Daha sonra dağın üstünü, arka yanını, öte yanını beri yanını bir sıra odun bir sıra kömürle doldurduktan sonra yetmiş deriden yetmiş körük yapıp yetmiş yerde kurdular; odunlarla kömürleri ateşleyip körüklediler.

Tanrının yardımı ve izniyle ateş kızdı. Kızdıka demir dağın demiri erimeğe başladı, eriyip akıverdi. Dağ delindi; yüklü bir deve geçebilecek kadar yol oldu. O kutsal yılın, kutsal ayının kutsal gününün kutsal saatinde Göktürkler, Ergenekon'dan çıktılar. O günü, o ayı ve o saati iyi bellediler. Bu kutsal gün, o günden sonra Göktürkler için bayram oldu. Her yıl, o gün gelince büyük törenler yapıldı. Bu törenlerde, bir parça demir alınıp ateşte kızdırılıyordu sonra da kızdırılan demiri önce Göktürk Hâkanını kısıkaçla tutup örs koyu-

yor, çekiçle dövüyordu. Ondan sonra diğer Türk beğleri aynı hareketi yaparak bayramı başlatıyorlardı.

Ergenekon'dan çıktıkları sırada Göktürklerin hâkanı Kayan (Kayı Han) soyundan gelme Börteçine idi. Börteçine bütün illere elçilerini gönderdi, Ergenekon'dan çıkıp geldiklerini bildirdi.

Bunu kimi iyi karşıladı, boyun eğdi, Börteçine'yi kendi hâkanları bildi kimi de iyi görmedi, karşı çıktı; Onlarla savaşıldı, Göktürkler hepsini yendiler.

TÜREYİŞ DESTANI

Destan hakkında kısa bilgi:

Bir Uygur destanıdır. Büyük Türk İmparatorluğunun Göktürkler'den sonraki halkası olan Uygur Türkleri, Türeyiş Destanı ile soylarının yeryüzünde ilk görünüşlerini anlatırken aynı zamanda da, bütün Türk boylarında yaygın bir inanış olarak beliren, soyun ilâhî bir kaynağa bağlanması fikrini bir kere daha belirtmiş olmaktadır.

Uygur Türeyiş Destanının, Göktürk-Bozkurt Destanı ile olan çok yakın benzerlikleri, ilk okuyuşta anlaşılacak kadar açıktır. Hemen bütün Türk Destanlarının birinci derecedeki unsuru olan kurt süsü, gerek Türeyiş ve gerekse Bozkurt Destanlarında özellikle ilâhileştirilmekte, neslin başlangıcı ve sürekliliği bu ilâhî süse bağlanmaktadır.

Türeyiş Destanı, aslında bir büyük destanın başlangıç kısmına benzemektedir. Büyük bir ihtimâle, Göktürk-Bozkurt destanı gibi Uygur Türeyiş Destanı da, ilk büyük Türk Destanı olan Yaradılış Destanının etkisi altında gelişip meydana getirilmiş, daha dar bir çevrenin küçük çapta bir yaradılış destanıdır. Nitekim, bundan sonra göreceğimiz, yine bir Uygur Destanı olan Göç Destanı, Türeyiş Destanının uzantısı gibi görünmektedir.

Destan:

Büyük Hun Hâkanlarından birinin iki kızı vardı. Kızlarının ikisi de bir birinden güzeldi. Öyle güzeldi ki, Hunlar, bu iki kızın da, ancak ilahlarla evlenebileceğine inanıyor ve bu kızların insanlar için yaratılmadığını söylüyorlardı.

Hâkan da aynı şekilde düşündüğü için kızlarını insanlardan uzak tutmanın yollarını aradı. Ülkesinin en kuzey ucunda, insan ayağı az basan veya insan ayağı hiç görmeyen bir yerinde, çok yüksek bir kule yaptırdı. Kızların ikisini de bu kuleye kapattı. Ondan sonra da aklınca inandığı ilaha yalvarmağa, gelip kızlarıyla evlenmesi için yakarmağa başladı. Öyle yalvarıyor, öyle yakarıyordu ki sonunda bir gün, Hâkanın kendi aklınca inandığı İlâh dayanamadı ve bir Bozkurt şekline girip geldi. Hun Hâkanının kızlarıyla evlendi.

Bu evlenmeden bir çok çocuklar doğdu; bunlara Dokuz Oğuz-On Uygur denildi. Çocukların hepsinin sesi Bozkurt sesine benzedi. Yine bu çocuklar, birer Bozkurt ruhu taşıyarak çoğaldılar.

GÖÇ DESTANI**Destan hakkında bilgi:**

Bu destan da bir Uygur destanıdır ve daha önce belirtilmediği üzere, Türeyiş Destanının bir uzantısı gibidir. Bugün, Orhun nehri kıyısında bir şehir kalıntısı ile bir saray yıkıntısı vardır ki çok eskiden bu şehire Ordu -Balık denildiği sanılmaktadır. Büyük Uygur Destanı'nın son bölümü diye kabul edebileceğimiz Göç Destanı, işte bu şehrin saray yıkıntısının önünde bugün görülebilecek şekilde duran yazıtlarda yazılı olduğunu Hüseyin Namık Orkun ileri sürmektedir. Yine Hüseyin Namık Orkun'un belirttiğine göre bu yazıtlar, Moğol Hâmi Öğüdey zamanında Çin'den getirilen uzmanlara okutturulup tercüme ettirilmiştir.

Göç Destanının Çin ve İran kaynaklarındaki kayıtlarına göre iki ayrı söyleyiş hâlinde olduğu bilinmekte ise de aslında birbirinin tamamlayıcısı gibidir. İran kaynaklarındaki söyleyiş, daha çok tarih bilgilerine yakındır. Aynı zamanda İran söyleyişi, Türklerin Maniheizm'i kabulünü anlatan bir menkıbe görünümündedir. Aşağıda özetlenmiş olan söyleyiş Cüveynî'nin Tarih-i Cihanküşa adlı eserinde yazılıdır, bu söyleyişe göre, destanda sözü geçen iki ağacın, Maniheizm'in kurucusu Mani'nin «İki Esas» adlı eserindeki iki ağacı temsil ve taklid ettiğini Prof. Fuad Köprülü ileri sürmektedir.

Çin Kaynaklarına Göre Göç Destanı:

Uygur Ülkesinde, Tuğla ve Selenge ırmaklarının birleştiği yerde Kumlançu denilen bir tepe vardır. Adına Hulin Dağı derlerdi.

Hulin Dağlarında da, birbirine çok yakın iki ağaç büyü-müştü. Biri kayın ağacıydı. Bir gece, kayın ağacının üzerine gökyüzünden bir mâvi ışık düştü. İki ırmak arasında yaşayan insanlar bu ışığı gördü ve ürpererek izledi. Kutsal bir ışıktı. Kayın ağacının üzerinde aylar ayı kaldı. Kutsal ışık, kayın ağacının üstünde kaldığı süre içinde kayın ağacının gövdesi büyüdükçe büyüdü, kabardı. Oradan çok güzel türküler gelmeğe başladı. Gece oldu mu, ağacın otuz adım ötesinden bütün çevre ışıklar içinde kahyordu.

Bir gün ağacın gövdesi ansızın yarıldı. İçinden beş küçük çadır, beş küçük odacık görünümünde ortaya çıktı. Her odacığın içinde bir çocuk bulunmaktaydı. Çocukların ağızlarının üstünde asılı birer emzik vardı, onlar bu emziklerden süt emiyorlardı. Işıktan doğmuş olan bu kutsal çocuklara halk ve halkın ileri gelenleri çok büyük saygı gösterdiler.

Çocukların en küçüğünün adı Sungur Tekin'di, ondan sonrakinin adı Kutur Tiğin, üçüncüsünün ki Türek Tekin, dördüncüsünün Us Tekin, beşincisinin adı Buğu Tekin'di. Beş çocuğun beşinin de Tanrı tarafından gönderildiğine ina-

nan insanlar, içlerinden birini hâkan yapmak istediler. Buğu Han en büyükleri idi; ötekilerden daha güzel, daha zeki, daha yiğit görünüyordu. Buğu Tekin'in hepsinden üstün olduğunu anlayan halk onu hâkan olarak seçtiler. Büyük bir törenle Buğu Hanı tahta oturtular.

Böylece yıllar yılı kovalamış, bir gün gelmiş Uygurlara bir başkası hâkan olmuş.

Bu hâkanın da Galı Tekin adında bir oğlu varmış.

Hâkan oğlu, Galı Tekin'e, Çin prenseslerinden birini, Kiu-Lien'i almağı uygun görmüş.

Evlendikten sonra Prenses Kiu-Lien, sarayını Hatun Dağında kurdu. Hatun Dağının çevre yanı dağlıktı; bu dağlardan birinin adı Tanrı Dağıydı, Tanrı Dağının güneyinde Kutlu Dağ derler bir başka dağ vardı, kocaman bir kaya parçası.

Bir gün Çin Elçisi, falcılarıyla birlikte Kiu-Lien'in sarayına geldiler. Kendi aralarında konuşup dediler ki:

- Hatun Dağının varı yoğu, bütün bahtiyarlığı Kutlu Dağ denilen bu kaya parçasına bağlıdır. Türkleri yıkmak istiyor-sak bu kayayı onların elinden almalyız.

Bu konuşmadan sonra varılan karar üzerine Çinliler, Kui-Lien'e karşılık olarak o kayanın kendilerine verilmesini istediler. Yeni Hâkan, isteğın nereye varacağını düşünmeden ve umursamadan Çinlilerin arzusunu kabul etti, yurdunun bir parçası olan bu kayayı onlara verdi. Halbuki Kutlu Dağ bir kutsal kayaydı; bütün Uygur Ülkesinin mutluluğu bu kayaya bağlıydı. Bu tılsımlı taş Türk Yurdunun bölünmez bütünlüğünü temsil ediyordu; düşmana verilirse bu bütünlük parçalanacak Türklerin bütün saadeti yok olacaktı.

Hâkan kayayı vermesine verdi ama kaya öyle kolay kolay sökülüp götürülecek türden değildi. Bunu anlayan Çinliler, kayanın çevresine odun kömür yığıp ateşlediler. Kaya iyice kızınca üzerine sirke döküp paramparça ettiler. Her bir parçayı aldılar, ülkelerine taşıdılar.

Olan o zaman oldu işte. Türkelinin bütün kurdu kuşu, bütün hayvanları dile geldi, kendi dillerince kayanın düşmana verilmesine ağladılar. Yedi gün sonra günahı bağışlanmaz olan bu düşüncesiz hâkan öldü. Ne var ki Onun ölümüyle ülke felâketten kurtulamadı. Bir Çin prensesi uğruna çekinmeden bağışlanmış olan yurdun bir kayası, Türkelinin felâketine sebep oldu. Halk rahat huzur yüzü görmedi. Irmaklar birbiri ardınca kurudu. Göllerin suyu buhar olup uçtu. Topraklar yarıldı, ürün yeşermez oldu.

Günlerden sonra Türk tahtına Buğu Han'ın torunlarından biri hâkan olarak oturdu. O zaman canlı cansız, evcil yaban, çoluk çocuk bütün yurdda soluk alan almayan ne varsa hepsi birden:

- Göç!. Göç!. diye çığırışmağa başladı. Derinden, iniltili, hüznü dolu, eli böğründe kalmış bir çığırışmaydı bu. Yüreklere dayanmazdı.

Uygurlar bunu bir ilahî emir diye bildiler. Toparlandılar, yollara düzuldüler; yurdlarını yuvalarını bırakıp bilinmedik ülkelere doğru göç etmeğe başladılar. Sonunda bir yere gelip durdular, orada sesler de kesildi. Uygurlar, seslerin kesilip duyulmaz olduğu bu yerde kondular, beş mahalle kurup yerleştiler; bunun için bu yerin adını da Beş-balıg koydular. Burada yaşayıp çoğaldılar.

İran kaynaklarına göre Göç Destanı:

Destanın Buğu Tekin'in Uygurlara hâkan oluncaya kadar geçen bölümü aynıdır. Buğu Tekin hâkan olduktan sonra, İran söyleyişine göre, ülkeyi adâlet üzere ve yıllarca yönetir. Bu süre içinde kendisine üç karga yardım etmekte, kargalar dünyanın bütün dillerini bilmektedir. Nerede bir olay olursa hemen Buğu Han'a haber vermektedirler.

Bir gün Buğu Han bir düş görür. Düşünde kendisine bir peri kızı gözük müştür. Bu düşü Buğu Han hemen her gece, yedi yıl, altı ay ve yirmi iki gün üst üste görür, Ve her gece Perikızı, Buğu Han'ın düşünde onunla konuşur, danışır; son gece, ayrılacağı vakit Buğu Han'a, dünyanın efendisi olacağı

haberini verir.

Han uyanınca ordusunu toplar, her ordunun başına bir kardeşini tayin eder, Moğallar'ın Kırgızlar'ın, Tangutlar'ın ve Çinlilerin üzerine seferlere yollar.

Dört kardeşin dördü de seferden zaferle döner ve Orhun vâdisini zengin ganimetlerle doldurur, bu arada Ordu-Bahg şehri de kurulmuş olur.

Bir müddet sonra Buğu Han bir düş daha görür. Düşünde, beyazlara bürünmüş, başında beyaz şerit, elinde Yada Taşı olan bir erkek gözükmüş, Buğu Han'a demiştir ki:

- Eğer bu taşı saklarsan dünyanın dört bucağında milletleri buyruğunun altına alabilirsin.

O gece Buğu Han'ın başveziri de tıpkı böyle bir düş görmüştür. Bunun üzerine Buğu Han ordusunu yeniden toplamış, bu sefer Batıya doğru sefere çıkmıştır. Türkistan'a geldiği vakit geniş bozkırları, çayırları ve gürül gürül akan çayları görünce burada oturmağa karar vererek Balasagun şehrini kurmuştur. Buğu Han'ın orduları dört bir yana yayılmış, bütün milletleri buyruğu altına almıştır.

Fakat o zaman Uygurların dindar olmadıkları söylenirdi. Rahipleri vardı ama Kam deniliyordu. Bu Kamlar, tıpkı Moğollardaki gibi, cinlere söz geçirdiklerini ileri sürerler. Onlara her istediklerini yaptıрмаğa güçlerinin yettiğini söylerlerdi. Moğollar bu Kamlara çok önem verirlerdi. Ne zaman bir işe başlayacak olurlar ise bu Kamlara sorarlardı ve ona göre davranırlardı. Hastalarına bile Kamlar bakardı.

Uygurlar, Buğu Han zamanında Çin hükümdârına elçiler gönderdi, kendilerine Nom Kitaplarını anlayan adamlar göndermesi için rica etti. Çinlerin din kitapları Nom'dur. Bugün yaşayan bir adamın bin yıl önce de yaşadığına inanırlar.

Çinden Nom yöntemlerini anlayan adamlar gelince Kamlarla oturup konuştular, din kitaplarını gösterdiler; tartışmayı Kamlar kaybetti. Bu tartışmadan sonra Uygurlar Çin'den gelen yeni dini kabul ettiler. (Bu din Maniheizm'dir.)

V. İSLÂMİYETTEN SONRAKİ TÜRK DESTANLARI:

SATUK BUĞRA HAN DESTANI

Destan hakkında kısa bilgi:

Büyük Türk İmparatorluğunun temsilciliğini 840 yılında hak etmeğe başlayan Karahanlıların 1212 (1240) yıllarına kadar süren hükümdârlık nöbetleri sırasında en önemli ve gerçekten dünya tarihinin akışını değiştiren büyük olay Türklerin İslâm dinini kabul etmiş olmasıdır. 940 yılı civarında Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han zamanında gelişiveren bu dünya çapındaki olay, dünya üzerindeki büyük etkisi ölçüsünde Karahanlılar arasında da bir destan havasına bürünmüş, Satuk Buğra Hânı anlatan ve yüceleştiren bir destan oluşmuştur.

Türklerin İslâm Dinini kabul edişlerini ilahî bir ilhama bağlamağa çalışan Satuk Buğra Han Destanının, çok kısa bir zamanda geliştiği, İslâmiyetten önceki Türk Destanlarından da aldığı ana süslemelerle daha çok zenginleşerek yazılı şekle geldiği söylenebilir.

Aynı zamanda bu gün bile Kâşgar yakınlarındaki Artuç kasabasında bulunan mezarı kutsal bir ziyaret yeri olan Satuk Buğra Hânın hayatını, destânî bir hava içinde anlatan Satuk Buğra Han Destanı, Tezkire-i Buğra Han adlı bir eser-de kayıtlıdır. Bu eserin değişik el yazmaları vardır.

Destan:

Peygamberimiz Hazreti Muhammed, Mîrâç esnasında,

diğer bütün peygamberleri de görür. Aralarından birini tanıyamaz, Cebrail Aleyhisselâma o ulu kişinin kim olduğunu sorar. Cebrail de:

- Bu ulu kişi peygamber değildir, der. Sizin yüce ruhunuza Ulu Tanrıya emânet ettiğiniz günden üç yüz yıl sonra yer yüzüne inecek İslâm Dinini Türkistanda yayacaktır.

Cebraïl Aleyhisselâmın bu cevabı üzerine Hazreti Muhammed çok sevinmiş, Mirâçtan sonra, gece gündüz bu kutsal ruh için duâ etmeğe başlamıştı. Bu arada, bu yücelmiş kişiden Sahabelerine de söz etmiş, Sahabelerinin bu Onu görmeği istemeleri üzerine Hazreti Muhammed de duâ ederek Mirâç sırasında gördüğü kişinin görünmesini dilemiş idi.

Hazreti Muhammed'in duâsı üzerine birden karşılarda kırk silahlı atlı belirdi. Selâm verip yaklaştılar. Bu atlılar, başlarında Satuk Buğra Han'ın bulunduğu kırk arkadaşının ruhu idi.

Yıllar geçtikten sonra, Kâşgar Hükümdârının bir oğlu dünyaya geldi. Adını Buğra Han koydular. Buğra Han'ın doğduğu gün büyük depremler oldu. Su kaynakları kurudu. Buğra Han'ın büyüdüğü zaman Müslüman olacağını falcılar anladılar. Onun öldürülmesini sağlık verdiler. Fakat annesi oğluna kol kanat gerdi; falcıların yalan söylediğini söyledi. Eğer bir gün gelir falcıların dediği çıkar ve Buğra Han büyüdüğü zaman Müslüman olursa, o gün öldürülmesini istedi. Böylece oğlunun öldürülmesini önlemiş oldu.

Satuk Buğra Han, on iki yaşına gelince kırk arkadaşı ile birlikte ava çıktı. Bir tavşanı kovalamağa başladı. Tavşanı kovalamağa o kadar dalmıştı ki arkadaşlarından ayrıldığını farketmedi.

Tavşanı bir süre kovalayan Satuk Buğra Han, hayvanın şekil değiştirdiğini şaşkınlıkla gördü. Gerçekten de kovaladığı tavşan bir ihtiyar adam kılığına girmişti. Satuk Buğra Han bu ihtiyar adamın Hızır Aleyhisselâm olduğunu anladı, Onun verdiği öğütleri can kulağı ile dinledi.

Zamanı gelince Satuk Buğra Han'ın babası öldü. O zamanki Türk Töresine uyarak annesi, Satuk Buğra Hanın amcası ile evlendi. Fakat bir gece Buğra Han, amcasını İslâm dinine davet etti. amcası kabul etmedi. Bunun üzerine yer yarıldı ve yarılan yere Buğra Han'ın amcası gömülüp kayboldu. Amcasının bu şekilde ölmesi Satuk Buğra Han'ın hükümdâr olması demekti çünkü tahta geçecek başka bir kimsesi yoktu. Ve Satuk Buğra Han hükümdâr oldu.

Hükümdâr olur olmaz Türk Ülkesinde İslâmiyeti yaymağa başladı. Bütün savaşları kazanıyordu. Savaşlarda ağzından çıkan ateşler bütün inanmayanları yakıyordu. Kılıcını düşmana çevirince kılıcı kırk adım birden uzuyordu. Bu yüzden bu kılıcın korkusu dört bir yanı doldurmuş, düşmanlarını sindirmişti. Satuk Buğra Han doksan yaşına geldiği zaman ülkedeki bütün Türkler müslüman olmuştu. Amuderya kıyılarından güneyde Kış Kezek taraflarına; kuzeyde Karakurum'a kadar yayılan alanda herkes İslâm dinine girmişti. Bu da yetmeyince Çin ile savaşıp İslâmiyeti oraya kadar yaydı.

Ondan sonra Satuk Buğra Han ilâhî bir emir aldı. Bu emre uyarak Kâşgara döndü, orada öldü. Dört kızı vardı. Bunlardan ikincisinin adı Alanur idi. Alanur bir gün evinin önünde gördüğü bir arslandan korkarak bayıldı. Ayıldığı zaman bir çocuğu olduğunu anladı. Doğan çocuğa Ali adını verdiler. Hazreti Ali gibi Allah'ın arslanı olduğundan bu adı verdiler.

(Satuk Buğra Han destanının, Buğra Han'ın kızı Alanur'un gebe kalması, değişik bir elyazmasına göre de: Cebrail'in getirdiği bir ışığın Alanur'un ağzına akması sonucudur. Bu bir damla ışıktan doğan Alanur'un oğlu, Hazreti Ali gibi bir Allah'ın Arslanı olduğundan, Seyyid Ali Arslan Han adını alır.)

Anahatlarını verdiğimiz Satuk Buğra Han Destanında, hassa Alanurun gebe kalması olayı, gerek ışıktan gerekse

Arslandan, o zamanlar Uygur Türeyiş destanının unutulmadığını, hâlâ anlatılmakta olduğunu ve çok ustaca Satuk Buğra Han destanına yerleştirildiğini göstermektedir.

ER MANAS DESTANI

Destan hakkında kısa bilgi:

Bu muhteşem Türk Destanının tamamı 400.000 mısradır. Bir Kırgız destanıdır. Müslüman Kırgızlarla Putperest Kalmuklar arasında mücadeleleri anlatır. Bununla beraber Manas Destanının dokuzuncu yüzyılda, Kırgızların Yenisey Kıyılarında devlet kurmağa başladıkları sırada oluşmuş olduğunu ileri süren ilim adamları da vardır.

Manas'ın, tarihte gerçekten var olduğunu gösterir izler görülememiş ise de, Kırgız-Kalmuk mücadelelerinde göz doldurmuş bir Kırgız yiğidinin, belki de bir Kırgız Beğinin adı ve yiğitliği ile bu destana konu olduğunu düşünebiliriz.

Manas Destanı, Kırgızların bir bakıma ansiklopedisi gibidir. Manas Destanında Kırgızların bütün gelenek ve göreneklerini, törelerini, inanışlarını, görüşlerini, başka milletlerle olan ilişkilerini, masallarını ve ahlak anlayışlarını bulmak mümkündür.

Manas Destanının bütününü söyleyenlere Manasçı, bir kısmını söyleyenlere İrci denilir. Manasçılar, destanı anlatırken kendi zamanlarının etkisi altında kaldıkları olaylar ile kendi duygu ve düşüncelerini de ustaca katmışlardır.

Manas Destanına ilk defa, Kazak-Kırgız yöneticisi olan Rus aslından Franel tesâdüf etmiştir. Daha sonra Çokan Velihanof 1856 yılında destanı dinlemiş fakat destanın en uzun parçasını Radloff yazıya geçirerek 1885 te yayınlamıştır.

Destanın en önemli bölümlerini Manas, Manas'ın oğlu Semetay, Manas'ın torunu Seytek, Colay ve Töştük'ün hikâ-

yeleri teşkil etmektedir. Colay ve Er Toştuk hikayeleri ile ilgili bölümlerin Colay adında bir Manasçıdan derlendiği sanılmaktadır.

Destanın bölümlerine göre özeti:

1) Yeditör adını taşıyan yerde Böyün Han oturmaktadır. Böyün Hanın oğlu Kara Han ve onun oğlu Cakıp Han (Yakûp Han) adıyla anılır. Cakıp Han, Alma Ata ırmağının gözesinde, Sungur Yuvası denilen yerde yerleşmiştir; Cakıp Han'ın hiç çocuğu yoktur. Bir gün Tanrıdan bir oğlan çocuk ister, onun yiğitler yiğidi olmasını diler. Tanrının izni ile bir oğlu olur. Oğlu olduğu için de Tanrıya güzel bir kısrağ kurban eder. Dört Peygamber gelip çocuğa ad kor, adına Manas, der.

Manas dile gelir, babasına: «Ben İslâm yolunu açacağım, inanmayanların malını yağmalayacağım» deyince Cakıp Han, çok eski arkadaşı olan Baka'ya haber gönderir çağırır. Baka gelince Manas'ın söylediklerini Ona nakleder. bu söz üzerine Baka: «Pek güzel söz» der: «Hemen atlanalım, Çin'e akın edelim, Pekin yolunu bozalım!»

Dediği gibi yaptılar.

Cakıp Han'ın oğlu genç Manas ise on yaşına gelince ok attı, on dört yaşına basınca Hân Evini basıp yıktı, Hân oldu. Kâşgar'dan bütün Çinlileri sürüp Turfana tıktı, Turfandaki Çinlileri sürdü, Aksu'ya attı.

2) Kalmuk Han'ın oğlu Almambet'in Müslüman oluşu, Er Kökçe'ye sığınaşı, Er Kökçe'den de ayrılp Manas'a gelişini anlatır:

Yerin yer suyun su olduğu çağda... altı atanın oğlu gavur, üç atanın oğlu Müslüman idi. O zaman Kara Han'ın oğlu Amambet doğdu, hemen büyüdü ve Müslüman oldu. Babasını Müslüman olmadığı için öldürdü, kaçıp geldi müslüman beylerinden Er Kökçe'ye sığındı. Er Kökçe'nin kırk yiğidi vardı. Bu kırk yiğit, Beylerinin bu Kalmuklu'ya, Almambet'e çok iltifatlar edip onu yanından ayırmadığını görünce kıs-

kandılar, kıskarcınca da Almambet hakkında dedikodular çıkarıp yaydılar. Bu yüzden Almambet ile er Kökçe Bey'in arası bozuldu. Almambet kalkıp Manas'ın Bey evine geldi.

Manas da Almambet'i büyük iltifatlarla karşıladı. Manas, Almambet'i çok sevdi.

3) Manas ile Er Kökçe'nin savaşmasını anlatır:

Manas'ın çerileri Er Kökçe'nin ilini yağma ederler. Savaşta Er Kökçe yenilir. Ardından Cakıp Han, oğlu Manas'ı evlendirmek ister. Kız aramağa başlar. Temir Hanın kızı olan Kanıkey'in, Manas'a uygun bir evdeş olduğunu sağlık verirler. Temir Han da kızını Manas'a vermek istemektedir. Fakat Temir Hanın baş danışmanı bu evlenmeye engel olmağa çalışır. Bu yüzden düğün esnasında kavgalar olur, ucu savaşa ve yağmaya varır. Sonunda baş danışman Mendibay Manas'ı zehirler Manas ölür. Manas'ın ölümü ailesini yoksulluğa, sıkıntıya ve felâkete düşürür. Atı, doğanı ve köpeği mezarının başında ağlarlar; Manas'ın canını bağışlaması için Tanrıya yalvarıp yakarır. Manas'ın kırk yiğidi vardır ama hepsi de beğlerini unuturlar. Tanrı, Manas'ın hayvanlarının bu bağlılığı karşısında onların duasını kabul eder; Manas dirilir. Eskisi gibi, eskişinden daha güçlü bir şekilde iline ve töresine hizmet eder.

4) Kökütey Han'ın yas törenini anlatır:

Kökütey Han hastalanır. Son nefesini vermeden önce vasiyetini yapar. Ardından da ölür. Kökütey Han'ın ölümü üzerine komşu milletlerden yas töreni için çağırılanlar olur; herkes gelir. Büyük bir yuğ töreni yapılır. Törenin biteceğine yakın konuklar arasında bir kavga başlar, sonu savaşa varır. Manas ile Müslüman olmayan Colay Han arasında süren savaş uzayıp gider.

5) Göz Kaman'ı anlatır:

Cakıp Han'ın, küçükken Kalmuklara esir düşen ve Moğolistan'a götürülüp orada büyütülen Göz Kaman adlı bir kardeşi vardır. Göz Kaman Moğolistan'da, Kalmuklar ara-

sında büyütülüp orada bir Kalmuk kızıyla evlendirilir; beş oğlu olur; bir gün oğulları ile birlikte asıl yurduna döner. Kalmukça konuşmaktadır.

Manas, hem amcasını hiç görmediği ve o güne kadar tanımadığı, hem de amcası Kalmukça konuştuğu için onu casus zanneder: yakalayıp zincire vurur. Bunları yaptıktan sonra böyle bir amcası olup olmadığını anlamak için babasına haber gönderir. Colay Han haberi alınca sevinir ve kardeşini hoş tutması için oğluna emir verir. Fakat Manas'ın anesi ile karısı da Göz Kaman'dan hoşlanmamışlar hele Kalmukça konuşmasını büsbütün yadırgamışlardır. Bu yüzden birlik olup hep beraber Cakıp Han'ın buyruğunu hiçe sayarlar. Yalnız Manas babasının buyruğunu dinleyip amcasına iyi davranır, hatta amcası ve oğulları için büyük bir şölen verir. Fakat Göz Kaman'ın oğulları bu şölende bir kavga çıkarp Manas'ı döverler.

Manas, Kalmuklara karşı sefere çıktığında amcasının oğulları Kalmukça bildiği için onlardan yararlanmak ister. Gökçegöz'ü Kalmuklara casus olarak gönderir. Gökçegöz Kalmuklar tarafına geçer geçmez Manas'a ihânet eder. Manas bunun üzerine Almambet'i gönderir. Almambet'in yardımıyla Manas savaşı kazanır. Bir çok ganimetler alır, dönerken yarı yolda Gökçegöz ile karşılaşır. Gökçegöz Manas'ı, kırk yiğidi ile birlikte zehirler. Kırk yiğit ölür. Manas'ı, karısı Kanıkey kurtarır. Mekke'den erenler gelir, Kanıkey'e yardım ederler.

Manas iyi olur olmaz Mekke'ye gider; duâ edip Tanrıya yalvararak kırk yiğidinin dirilmesini sağlar.

6) Semetey'in doğumunu anlatır.

Manas artık ihtiyarlamıştır.

Ak atı halsiz düşmüş zayıflamıştır.

Manas kırk yiğidini yanına çağırır. Ölümünden sonra doğacak olan oğluna iyi bakmaları için vasiyet eder.

Ve Manas ölür.

Manas için büyük bir yağ töreni yapılır, yas tutulur.

Cakıp Han Kanıkey'e haber göndererek Manas'ın kırk yiğidinden biri olan Abeke'ye Onu beğenmezse Köbeş'e varıp evlenmesini buyurur. Kanıkey'in doğumu yakındır:

- Kızım olursa dediğini tutar evlenirim, gel gelelim oğlum olursa evlenmek şöyle dursun ne Abeke'nin suratına ne de Köbeş'in yüzüne bakarım, diye cevabını gönderir.

Kanıkey'in bir oğlu olur. Dediğini yapıp kimseyle evlenmez. Ötekiler Kanıkey'in oğlunu öldürmek isterler. Bunu öğrenen Kanıkey oğlunu alıp babası Temir Han'ın ülkesine çıkar. Yolda türlü sıkıntılar çeker, başına gelmedik kalmaz. Sonunda Temir Hanın ülkesine varır, Bey Evine ulaşır.

Temir Han kızına ve torununa kavuşunca pek çok şölenler verir. Torununa ad konulması için bütün il halkını toplar fakat çocuğa kimse bir ad bulup da koyamaz. Ansızın, nerden geldiği bilinmeyen aksakallı bir ihtiyar görünür, uzun uzun duâlar eder; Temir Han'ın torununa Semetey adını verir.

Semetey büyür. Baba yurduna dönmek ister. Yola çıkacağı sırada annesi Kanıkey:

-Baka'ya selam söyle, ne söylerse sözünü tut, dışına çıkma, diye tenbih eder.

Semetey, baba ocağına döner. Cakıp Han sağdır; torunu Semetey'in, annesine yapılan eziyetlerin acısını çıkaracağını, oç alacağını sanarak korkar. Bu yüzden Semetey'i zehirlemeğe karar verir. Kararını uygulayacağı sırada durumu öğrenen Semetey hem Cakıp Hanı, hem de Abeke ve Köbeş'i öldürür.

7) Semetey'in baba ocağına yerleştikten sonrasını anlatır:

Semetey, baba ocağına dönüp öz yurduna yerleştikten sonra, Kalmuklar üstüne akınlar yapmak için hazırlıklara başlar. Babasının, hayatta kalan kırk yiğidini çağırıp toplar.

Der ki:

- Akın yapmamız gerek; at sürüleri ve ganimet almamız

gerek!

Bu sözden sonra sefere çıkar.

Fakat kırk yiğit, kendi aralarında toplanıp konuşurlar:

- Bizden öncekiler yetmiş yaşına vardı; bizden sonrakilere altmışına ulaştı. Biz, bu Semetey'in babasına hizmet ettik, şimdi de oğluna hizmet edeceğiz. İhtiyarladık artık. Semetey, bizi bu ihtiyar hâlimizde yüce dağ başlarından aşırarak diler, çağlayanlı suların geçirmek diler; bizi öldürmeğe kastetmiştir, dönelim! dediler.

Semetey'in buyruğunu dinlemediler, geri döndüler, kaçtılar.

Semetey, babasından kalma kırk yiğidin ardından yetişip onlara tatlı söz söyledi, alttan alıp yalvardı.

Semetey, onca sözden sonra babasından kalma kırk yiğide söz geçiremeyince onları öldürür.

Bu arada, Acubey ile Almambet'in birer oğulları olmuştur. Semetey, bu çocukları kendisine kardeş edinir. Birinin adını Kañçura ötekinin adını Külçura koyup öyle çağırır.

Kañçura ile Külçura da büyürler. Büyüyünce Semetey'e hizmet etmeğe başlarlar. Bir gün gelir, Semetey, Kañçura ile Külçura'ya, Akın Han'ın kızı Ay Çürek'i evlenmek üzere kaçırmak istediğini söyler ve onlardan bu iş için hizmet ister. Bunun için de Akın Han'ın ülkesine sefere çıkılması gerektiğini anlatır. Dediklerini yaparlar, Ay Çürek'i kaçırlar. Gel gelelim Ay Çürek'in bir de nişanlısı vardır ki Kökçe oğlu Ümetey diye bilinmiştir. Bu Kökçe oğlu Ümetey, Ay Çürek'in kaçırlışını kendisine yediremez. O da karşılık olarak Semetey'in sürülerini yağmalar. Bunun üzerine aralarında bir savaş başlar. Birbirlerini karşılıklı olarak yağmalayıp dururlar. Sonunda Semetey, Kökçe oğlu Ümetey'e barış teklif eder. Savaştan yorulan Ümetey de bunu kabul eder.

Ümetey'le yaptığı barıştan biraz rahatlayan Semetey, başka bir sefere çıkmak için hazırlandığı sırada bir düş gö-

rür. Düşünü karısı Ay Çürek'e anlatır. Ay Çürek düşü yorumlayıp:

- Sen bu sefere çıkma, der. Çıkarsan başına bir felâket gelecek.

Fakat Semetey inatçıdır. Boş sözlere kulak asacak türden değildir. Karısının düşünü yorumlamasına karşılık:

- Düş dediğin şey saçmalıktır!.. diye karşılık verdi.

Böyle demesine rağmen, düşünün hayra yorulması için de babasının ruhuna en iyi kısıraklarından birini kurban eder. Arkasından Er Kıyas'ın ülkesine akın başlar.

Akının en kızışmış zamanında Almambet'in oğlu Kançura, Semetey'e ihânet eder ve onu yakalayıp Er Kıyas'a götürür. Semetey'e ihânet etmeyen Külçura'yı da köle olarak kullanırlar.

Bu sırada Ay Çürek bir oğlan çocuk doğurmuştur. Ay Çüreğin bir oğlan çocuğu doğurduğunu duyan Er Kıyas, çocuğu yaşatmak istemez. Öldürtmeğe çalışır. Oğlunu kurtarmak isteyen Ay Çürek Er Kıyası korkutur:

- Eğer sen benim oğlumu öldürtürsen ben de seni babam Akın Han'a şikâyet ederim, ülkeni alt üst ettirir öcümü alırım, der.

Er Kıyas korktuğu için çocuğu öldürtmeyip kendine evlât edinerek yanında alıkoyar. Halkını toplayıp çocuğa ad koymak ister. Fakat kimse bir ad bulamaz. Aksakallı Aykoca derler bir ihtiyar vardır, sonunda o gelir, Ay Çürek'in oğluna Seytek adını verir.

Seytek de büyür, delikanlı olur, yiğit olur. Külçura'yı koruyup kölelikten kurtarır. Er Kıyas öldürülür. Bunlardan sonra Seytek baba yurduna, öz ocağına döner. Babasına ihânet eden Almambet'in oğlu Kançura, Seytek'in baba yurduna Bey olmuştur. Üstelik Seytek'in babaannesi Kanıkey'e koyun güttürüp çobanlık yaptırmış, işkence etmiştir.

Durumu görüp öğrenen Külçura, Kançura'yı yakalar ve Kanıkey de onu öldürür. Baba yurduna yerleşen Semetey

ise, Taşkent'ten Talas'a kadar yayılan geniş ülkeleri yönetimi altına alıp oraların Hânı olur.

CENGİZ HAN DESTANI

(Dâstân-ı Nesl-i Cengiz Han)

Destan hakkında kısa bilgi:

On üçüncü yüz yıl ortalarına doğru çekirdeklenmeğe başlamıştır. En eski Oğuz-Uygur soyuna ait kısım, destanımsı söylentilerin, daha sonra öteki Türk Boyları arasında anlatılıp genişlemesi ve bunlara yapılan eklemeler, bilinen Cengiz Han Destanının temelini biçimlendirmektedir. Daha doğrusu Cengiz Han Destanı, aslı bu söylentiler olan ve sonradan Cengiz Hân'ın kişiliği ile adı üzerinde toplanıp geliştirilen yakıştırma bir destan görünüşündedir.

Cengiz Han Destanını anlatan eserler, Cengiznâme adının taşır. Tıpkı Oğuz Han Destanını anlatan eserlere Oğuznâme denildiği gibi. Moğol, Türk ve İslâm süslerini işleyişleri bakımından Cengiz Han Destanı üç ayrı söyleyiş hâlinindedir. Türk söyleyişlerinin işlediği bütün süslemeler, daha önce de belirttiğimiz gibi eski Türk Destanlarının süslemelerine benzer. İslâm söyleyişiyle Cengiz Han Destanı, bir İslâm savaçısının destanını andırır. Moğol söyleyişinde ise Cengiz Han'ı Moğol bahadırı olarak görürüz.

Destan:

Cengiz Han, baba tarafından Oğuz Han'a dayanmaktadır; ana soyundan da Altın Han'a varmaktadır. Altın Han Akdeniz'de, Malta'da hükümü sürmektedir. Çok güzel bir kızı vardır. Altın Han, dillere destan olan bu çok güzel kızını, güneş yüzü görmeyen, hiç bir yanından iç tarafına hiç bir ışık sızdırmayan bir saraya kapatıp gözlerden irak tutmaktadır. Günlerden bir gün, bütün dikkatlere rağmen gün ışığı Altın Han'ın güzel kızını bulur. Kızın, bu gün ışığından bir çocuğu

olacağını anlayan Altın Han utancını ve yüz karasını kimseye göstermemek için kızını, kırk cariye ile birlikte bir gemiye koyar denize salar.

Gemiye, denizde bir kahraman rastlar. Bu kahramanın adı Tumavl Mergendir. Altın Han'ın kızını görür görmez beğenir, alır. Kızın bir oğlu olur. Adını Dobun Bayan koyarlar.

Altın Han'ın kızının, Tumavl Mergen'den de çocukları olur. Bunları da, Bilgüdey ve Büdenedey diye çağırırlar.

Dobun Bayan büyür, evlenecek çağa gelir; evlendirirler. Alanguva adında bir güzel kız alırlar. Dobun Bayan'ın, Alanguva'dan üç oğlu olur. Bundan sonra Dobun Bayan ölür.

Dobun Bayan'ın ölümünden bir süre sonra, Onun bir nur hâlinde yeniden dünyaya döndüğü anlaşılır. Bu dönüşten sonra, yine Alanguvan'ın kocası olmuştur ve Alanguva bir erkek çocuk daha doğurmuştur. Bu çocuğun adını Cengiz koyarlar.

Cengiz doğunca, ruhu nur hâlinde dünyaya dönmüş olan Dobun Bayan, kurda dönüşerek dünyayı bir kere daha terkeder.

Fakat, en çok kardeşleri, Cengiz'in hem nurdan doğmuş olduğuna hem de kendi kardeşleri olduğuna bir türlü inanamak istemezler. Kardeşlerine türlü eziyetler ederler. Fakat halk ötekilerden çok Cengiz'i sevmektedir.

Bir gün Cengiz kardeşlerinden kurtulmak için kaçar, dağda yaşamağa başlar. Türk Boyları, aralarında temsilciler seçerek Cengiz'e gönderirler; yaşamakta olduğu dağda Cengizi bulup kendilerine Han seçerler.

Cengiz Han, bütün ömrünü yurduna ve milletine verir; çalışıp didinir, dünyanın en büyük, en sağlam devletlerinden birini kurar. Sonunda bu devleti çocukları arasında bölüştürerek ölür.

Cengiz Han Destanının İslâm söyleyişi:

Bu söyleyişe göre Cengiz'in bir adı da Timuçin'dir. Doğa-

cağını çok önceden kâhinler haber vermişlerdir. Doğduğu zaman, babası, Tatar Hanlarından Çimuçin'i mağlup etmiştir. Bu yüzden doğan oğlunun adını Çimuçin (Timuçin) koyar.

Tıpkı Davut Peygamber gibi Timuçin de on yedi yaşına kadar çobanlık yaparak dağda bayırda sürüsünü otlatır. Babası ölünce halk, Timuçin'in kendilerine Han olması isterler. Zâten Timuçin'in Han olarak seçilmesini Tanrı da buyurmuştur.

Evliyalardan Abız gelerek Timuçin'e Cengiz adını vermiş ve bütün dünyayı fethedip efendisi olacağını muştulamıştır. Bu sırada bir kuş ötmeğe başlamış, öterken «Cengiz!..Cengiz!..» diye haykırmıştır.

Bunun üzerine Hanlığı kabul eden Cengiz evliyanın dediklerini doğrulamıştır.

KÖROĞLU DESTANI

Destan hakkında kısa bilgi:

Türk Destanları içinde en geç çekirdeklenen, ötekilerine göre çok yeni bir destandır. Türklerin, bugünkü büyük ve kutsal yurdumuz olan ve sâdece bu sebepten bile her birimiz için olağanüstü bir değeri olması ve öylesine değer taşıması gereken Anadolu ve Rumeli Topraklarımıza yerleşmelerinden sonra çekirdeklenmiş ve gelişmiş olması Köroğlu Destanının bugüne kadar aynı etkili gücüyle yaşamasına sebep olmuştur. Hâlâ Anadolu ve Rumeli topraklarımızda Köroğlu Destanı söylenilir; coşkuyla anlatılır, dinleyenler de öyle dinlerler.

Bununla beraber Köroğlu Destanının da kaynağı, bütün öteki destanlarımızda olduğu gibi asıl büyük Türk destanla-

rıdır. Süslemeler, hayeller, çevre ve gelenekler görenekler bütünüyle bu destanlarımızdan alınmış o destanlarımızın üzerine kurularak geliştirilmiştir.

Bugüne kadar duyulan Köroğlu Destanı söylenişleri, Azerbaycandan Rumeline kadar uzanan çok yaygın ve geniş bir alanda yirmi dört çeşitleme hâlinindedir. Bunlar, birbirinden farklı gibi görünse de aslında tek bir çekirdeğin çevresinde gelişen parçalar gibidir. Nitekim, hâlâ halk arasında söylenen Köroğlu şiirleri de ya birer olayı anlatmakta, ya bir güzelleme ile destandaki olayların çevre olarak yerini yurdunu belirtmekte; ya bir koçaklama ile destan kahramanlarından birini çizmekte veya birinin mâcerâsını vermekte; yahut bir türkü ile olayları birbirine bağlamaktadır.

Bunlardan da anlaşılacağı üzere Köroğlu Destanımız olanca güzelliğine ve bir bütün gibi görünmesine rağmen, destan olarak gelişim dönemini tamamlamamıştır. Çekirdeği vardır ve olağan gelişmesini göstermiştir; değişik zamanlarda, değişik ozanların eliyle ve diliyle ayrımları yapıp eklemeler eklenmiş; bunlar bir halk süzgecinden geçerek halkın o güzel hayal gücünden de alacağını alıp şekillenmiştir. Fakat, yazılı şekli, bütünü üzerinden ve nazım hâlinde bir tek ozanın işlemeden geçmemiştir. Bu işlem de yapıldıktan sonra elimizde tam ve mükemmel bir Köroğlu Destanı var diyebileceğiz. 1978 yılında Sovyet Rusyaya yaptığım bir gezide Köroğlu Destanının Azerbaycanda, Özbekistanda ve Kazakistanda da, yalnız yer adları değişmiş olarak söylenmekte olduğunu duydum ve dinlemiş idim. Belirtmekte yarar görüyorum.

Bugün hâlâ değişik söyleyişlerde anlatılan destanın, ana çizgileriyle özeti şu şekildedir:

Köroğlu'nun babasının adı Yusuf'tur. Bir Beyin yanında çalışmaktadır ve özellikle atlardan çok iyi anlamaktadır. Yusuf'un Ali adında yiğit bir oğlu vardır. Günlerden bir gün

Bey Yusuf'tan kendisi için güzel bir at seçip getirmesini ister. Yusuf da, gösterişsiz, uyuz bir tayı beğenir, alır gelir.

Fakat Bey çok kibirli, gösterişi seven, burnundan kıl aldırmayan, acımasız bir Beydir. Böyle bir atı kendisine seçip getirdiği için Yusuf'a fena hâlde öfkelenir.

Halbuki Yusuf'un getirdiği tay sıradan bir tay değildir. Sulardan çıkan bir aygırın dölünden gelme bir taydır. Kanatlanıp uçma yeteneği vardır. Bakılır, terbiye edilirse eşi benzeri bulunmayacak soydandır. Ama Bey, bunların hiçbirini anlamaz, zâlimliği üstün gelir, Yusuf'un gözlerine mil çekilip kör edilmesi buyruğunu verir. Buyruğu kendisi gibi zâlim olan adamları düşünmeden yerine getirirler.

İki gözü kör edilen Yusuf köyüne döner. O uyuzumsu tayı, hiç ışık görmeyen bir yerde besleyip terbiye eder ve eşi benzeri bulunmayan bir kır at hâline getirir. Oğlu Ali o zamana kadar daha yiğit daha gürbüz bir delikanlı olmuştur. Baba-oğul bir arada karar verirler, Beyden oç almağa yemin ederler. Bunun üzerine, kır atla birlikte Bingöl Dağlarına varıp hayat suyunu ararlar; bulurlar ve içerler. Sudan ancak Ali ile kır at içmiştir. Yusuf içememiştir.

Bundan sonra dönüp, Beyin konağına yakın bir dağ yurd edinirler. (Genellikle bu dağ Çamlıbel'dir.) Yusuf, oğlu Ali'ye, burada yerleşmesini sağlık verir:

Bir yiğit haykırp meydana girse
Arka verip sığınacak yer gerek
Çamlıbel'de metin kale yapmaya
Kendi yiğit, özü metin er gerek.

Yusuf der ki, oğlum Ali n'olanda
Zor düşmanı bölük bölük bölende
Padişahın divanına varanda
Dil tutulur, dili tutan er gerek.

Sıra sıra koç yiğitler dizersin
Alayları bozuk bozuk bozarsın
Berhaneyi Çamlıbel'e çözersin
Burda sana barınacak yer gerek.

Gögüs gerek, arka vererek dağlara
Hizmet edek bahçelere bağlara
Şöhret vermek için nice illere
Burda sana devlet gerek sur gerek

Eyvan gerek oturmaya naz ile
Bir de sâki mey doldura naz ile
Yiğitlerin kumandasın saz ile
Vermek için yakışacak dil gerek

Deli Yusuf, tamamladı öğüdü
Sen tamam et yirmibir bin yiğidi
Gözlerim görmüyor suçum ne idi
Koyma kıyâmete burda al gerek

Babasının bu öğüdünü tutan Ali (Koroğlu) orayı yurd edinerek gelip geçenden baş almağa, haksızlıkların üstüne üstüne varmağa başlar. Bir zaman sonra babası Yusuf ölür. Koroğlu, yine babasının öğüdüne uyararak kendisine çok bağlı kırk yiğit toplar çevresine. Akıllı, bilgin, görgülü ve bir sohbet adamı olduğunu duyup işittiği İstanbul'dan, Kasapbaşının oğlu yakışıklı Han Ayvaz'ı da kaçırp kırk yiğidinin arasına katar:

Yol verin dumanlı dağlar
Aşmağa Ayvaz geliyor
Çoğalsın soğuk pınarlar
İçmeğe Ayvaz geliyor

Bu dağlarda biten güller
Kokusu lâl eder diller

Dalından cüdâ bülbüller
Ötüşün Ayvaz geliyor

Bizim yaylanın yiğidi
Belinde gümüş dividi
Yaylanın servi söğüdü
Gölge edin Ayvaz geliyor.

Bizim yaylalar oluklu
Akan suları balıklı
Al valalı mor belikli
Kız gerek, Ayvaz geliyor

Koroğlu der ki kayalar
Atlımız düşman kovalar
Sarptaki yüce kayalar
Yassılın oğlum geliyor.

Artık Çamlıbel, Çamlıbel'deki Koroğlu'nun dünyası tamam olmuştur. Koroğlu'nun çevresinde insanlar toplanmağa başlar; Koroğlu'nun çevresinde halk küme küme ve sevgi doludur. Babasının öcünü Beyden almak için Koroğlu türlü oyunlar hazırlar, yiğitlik gösterir; Koroğlu nasıl halkın adamı, iyi ve namuslu insanların sevgilisi hâline gelmişse zâlim Beyin de, baş düşmanı baş korkusu hâline gelir. Bütün zâlim Beyler Koroğlu'ndan korkmaktadır.

Babasının öcünü almak için Beyin üstüne üstüne vardığı akınlardan birinde Koroğlu, Beyin güzel kızkardeşi Döne'yi görür. Gördüğü gibi de vurulur; Koroğlu, Döne'ye âşık olur. Çamlıbel Koroğlu için aşkının alev alev yandığı bir yer olmuştur artık. Böyle günlerinden birinde alır sazı eline başlar çalıp söylemeğe:

Bugün bir keyfiyetim var
Ayvaz mey doldur mey doldur.

Arada bir işâretim var
Ayvaz mey doldur mey doldur

Kolunda kolbağı mercan
Sana kurban olsun bu can
Elinde fağfûri fincan
Ayvaz mey doldur mey doldur

Kır at görünmez haşadan
Ben korkmam beyden paşadan
Altın yaldızlı şişeden
Ayvaz mey doldur mey doldur

Köroğlu çıktı köşküne
Çok yardım eder düşküne
Şirin Döne'nin aşkına
Ayvaz mey doldur mey doldur

Birgün bu aşka dayanamaz Köroğlu, atına atladığı gibi varır, Döne'yi Bey Konağından çıkarır, evlenir. Bu evlilikten oğlu Hasan doğar.

Akınlar akınları kovalar; Köroğlu nice zâlimlerin hakından gelir. Akınlarının birinde tutsak olur Köroğlu. Yiğitlerinden Güdemen, Köroğlu'nu kaçırmak için görevlendirilir. Güdemen varıp Köroğlu'nu bulur:

Köroğlu:

Karşıdan gelen piyâde
Bizim iller yerinde mi?
Etekleri çimen olmuş
Karlı dağlar yerinde mi?

Güdemen:

Beyim ili ne sorarsın
Güzel ama soğuk soğuk

Karlı dağlar eteğinde
Çimenleri soluk soluk

Köroğlu:

Çamlıbel'in koyağında
Sular akar ayağında
Şirin Döne yanağında
Ürşen benler yerinde mi?

Güdemen:

Çamlıbel'in koyağında
Sular akmaz ayağında
Güzel Döne yanağında
Ürşen benler donuk donuk

Köroğlu:

Köroğlu der öğündüm
Taşlar alıp doğündüm
Arka verip sığındım
Koca çamlar yerinde mi?

Güdemen:

Güdemen der karlı dağlar
Dağda çamlar kara bağlar
Döne söyler Ayvaz ağlar
Ağlaşırlar soluk soluk.

Köroğlu bu konuşmadan sonra tutsaklıktan kurtulur; kaçar. Kır atına atlar, kır at surların üstünden kanatlanıp uçarak geçer, Köroğlu'nu kurtarır. Bunun üzerine aşka gelen Köroğlu kır atı öğmeğe başlar:

Canım Kır at gözüm Kır at
Kaçıp çekilip gidelim
Her yanında çifte kanat
Uçup çekilip gidelim

Budur Kır atın durağı
Bilmez yakını ırağı

Ab-ı Kevserdir sulağı
İçip çekilip gidelim

Köroğlu söyler ezeli
Bağlar döküyor gazeli
Silistireden güzeli
Alıp çekilip gidelim.

Çamlıbel'i özlemiş, Döne'sini özlemiş; yiğitlerini özlemiş. Uzaktan Çamlıbel'i görünce dayanamaz yine söyler:

Hemen Mevlâ ile sana dayandım
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey,
Yoktur senden özge kolum kanadım
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey,

Sana derim sana hey ulu yaylam
Meğer başım alam ilinden gidem
Okum senden, yayım sendendir cıdam
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey

Yüce yüce tepesinden yol aşan
Gitmez oldu gönlümüzden endişen
Mürüvetsiz Beyden yeğdir dört köşen
Arkam sensin, kalem sensin dağlar hey

Köroğlu der tepelerden bakarım
Gözlerimden kanlı yaşlar dökerim
Bunca yıldır hasretini çekerim
Arkam sensin kalem sensin dağlar hey.

Yiğitlerine, Çamlıbel'ine, Döne'sine kavuşturduğu için de atını bir güzelleme ile bir kere daha över:

İnişe aşağı keklik sekişli
Yokuşa yukarı tavşan büküşlü
Tavus kuşu gibi üstü nakışlı
Alma gözlü kız perçemli kır atım

Kır atı sorarsan yedidir yaşı
İridir göğdesi ufaktır başı
Dizgini çekende un eder taşı
Alma gözlü kız perçemli Kır atım

Atlaslarla donataydım yolunu
Altınlardan çaktıraydım nalını
Üç güzele dokutaydım çulunu
Alma gözlü kız perçemli Kır atım

Haykırır köpüğü başından atar
Başını başımdan yukarı tutar
Kaçarsa kurtulur kovarsa tutar
Alma gözlü kız perçemli Kır atım.

Bundan sonra Çamlıbel'e daha iyice yerleşen Köroğlu'nun ünü bütün yurdu, dört bir yandan tutar. Mertliği, mertçe kavgaları, düşkünlerin elinden tutuşu, düşkünü zâlime karşı koruyuşu, hakkı ve adâleti sevişi Köroğlu'nu dillere destan eder. Her zaman haksızlığın karşısındadır ama adâletli Devlet gücüne karşı boynunun kıldan ince olduğunu da bilir. Din ve devlet uğrunadır yaptıkları biraz da. Urus üstüne, Acem üstüne de savaflara katılır; bu savaflarda yiğitlerine Mevlâ, şehitlik, kâfire karşı üstünlük uğruna saf bağlatır:

Ay yansın ağalar güneş tutulsun
Parladı parladı çalın kılıcı
Oklar gıcirtısı ayyuka çıksın
Mevlânın aşkına çalın kılıcı

Durmayın orada kargı kucakta
Dolaşsın yiğitler köşe bucakta
Bir savaşı edelim kelle kucakta
Şehitler aşkına çalın kılıcı

Koç yiğitler melemeli dev gibi
Düşman boyu devrilmeli dağ gibi
Avına dest vurmuş koca bey gibi
Haykırı haykırı çalın kılıcı

Koç yiğitler bu kış burda kışlasın
Yılan dilli eğri hançer işlesin
Kâfir düşman el-amana başlasın
Korkağı kaçırmayın çalın kılıcı

Koç Köroğlu girdi meydan almağa
Nâra vurup düşmanına dalmağa
Yemin ettim yedi derya dolmağa
Doldurun denize çalın kılıcı

Fakat sonunda Köroğlu da bir insandır. Gerçi bildiğimiz insanlardan birçok ayrıcalığı olan bir yigittir, insan üstü nice güce sahiptir ama yine de insanoğludur. Sonunda kendi de, yigitleri de; atı da yorulur. Köroğlu artık ihtiyarlamıştır.

Bizim illerin beyleri
Yakar kandili kandili
İçip arslana dönerler
Kadeh döndürü döndürü

Hem içerler hem kanarlar
Meydanda düşman ararlar
Arap atlara binerler
Boynun sündürü sündürü

Çürüdü gönlüm çürüdü
İçerde yürek eridi
Beylerin kolu yoruldu
Kılıncı döndürü döndürü

Beyler neyleyip nidelim
Güzellerle göç edelim
Meydanda at oynatalım
Boynun döndürü döndürü

Köroğlu der ki karıdım
İhtiyar oldum çürüdüm
At yoruldu ben yoruldum
Güzel bindiri bindiri.

Üstelik devir de değişmeğe başlamıştır. «Delikli demir» dediği tüfenk icad olmuş, artık yigitlik başka türlü anlaşılmağa başlamıştır. Göğüs göğüse, erkekçe, düşmanı yüzünden ve gözünden göre göre döğüşmenin yerini bir yerlere saklanıp arkadan ve uzaktan vurmalar almıştır. Köroğlu'na göre kahpeliktir bu ve kahpelik almış yürümüştür, alıp yürümektedir. Dünya sevilmeyen bir dünya olmuştur artık. Dünyayı terketmek vakti gelmiştir. Köroğlu da öyle yapar, dünyayı terkedip, alacağını almış vereceğini vermiş bir insanoğlunun huzuru içinde Kırklara karışıp gider.

Köroğlu Destanını veren bir halk söyleyişi:

Daha önce, Köroğlu Destanının 24 söyleyişi olduğundan söz etmiştik. Bu, bu gün için bilinebilendir. Belki de ilerde, muhtelif bölgelerde yapılacak tesbitlere daha da değişik söyleyişler elde edilebilecektir. Bu söyleyişlere örnek olmak üzere, Pertev Naili Boratav'ın Köroğlu Destanından bir Elazığ söyleyişi vermekle yetineceğiz:

«Köroğlu'nun babası Bolu Beyinin yanında dururmuş.

Bey, yanındaki kâhyalara emretmiş:

-Gidip gezerek nerde namlı, şöhret kazanmış hayvan bulursanız bana getiriniz.

Köroğlu'nun babası Türkiyenin en ünlü at yetiştireni Sultan Hani'na gidiyor. Orada bir çeşme başında bekliyor. Bir beygir hergelesi gelip su içiyorlar. Köroğlu'nun babası hiç birini beğenmiyor. Arkadan bir zayıf kır tay geliyor. Çeşmenin başına varınca yalağın içindeki suyu kafasıyla bir o yana bir bu yana çarpıyor. Ondan sonra akara ağzına vererek içiyor. Kahya bu ata göz koyuyor. Sonra gelip hergelenin sahibini buluyor. Diyor ki:

-Şu tuz gölüne ben bu hayvanları süreceğim. İçlerinden telef olanların parasını vereceğim. Yüzüp dışarı çıkabilenlerden de beğendiğimi alacağım.

Hergelenin sahibi razı oluyor. Hayvanları göle sürüyorlar. Karşıya yalnız bir hayvan, çeşmedeki suyu kafasıyla bir o yana bir bu yana çarptıktan sonra ağzını akara verip su içen zayıf kır tay çıkıyor. Geri kalanı ölüyor. Köroğlunun babası atı alıp Bolu'ya geliyor.

Bolu Beyi'nin öteki adamları, hepsi arap atları ile ünlü hayvanları toplayıp getiriyorlar. Bu sefer Bey, Köroğlu'nun babasına:

-Hani getirdiğin atlar?. Diyor. O da:

-İşte!. diyerek zayıf tayı gösteriyor. Bunun üzerine Bey öfkeleniyor.

-Demek sen benimle eğleniyorsun!.

Diyerek Köroğlu'nun babasının iki gözünü kör ediyor, getirdiği hayvana bindiriyor, koyverip gönderiyor. O da doğru köyüne geliyor. Oğlu o zaman on beş yaşında kadarmış. Oğluna, hayvanlara nasıl bakmak gerektiği hakkında bilgi veriyor. Bir yıl sonra kır tay öyle meşhur oluyor ki nam kazanıyor. Kör de oğluna tarlayı sulatıyor. Tarla üç karış çamur. Hayvanı koşturuyor arkasından da, hayvanın koştığı üç karış çamur tarlada, bastığı yerden toprak çıkıyor.

Bu arada Bolu Beyi de kır tayın namını duymağa başlıyor. Zorla almak istiyor. Baba oğul, bunun üzerine, Bolu Beyi'ne karşı dağlara çıkıp sığınmak gerektiğini düşünüyorlar. Atı alıp kaçıyorlar. Yakınında ırmak akan Çamlıbelde oturuyorlar.

Bir gün Köroğlu ava giderek ok ile iki güvercin vurur. Bunların tüylerini yolar. Çamlıbel'den akan suyun kaynağına götürüp yıkar. Köroğlu'nun hayvanı da bu sudan içer. Kuşların yıkanması sona erer ermez güvercinler canlanıp uçarlar. Ve orası hikmet-i ilâhiden kırk parça (bin parça) ya bölünür. Bu suretle o su kırk yerden çıkmağa başlar. Bu âbıhayat (sonsuzluk suyu), Muş vilayetinin Bingöl yaylasında imiş.

Köroğlu bu durumu babasına anlatır. O da:

-Oğlum sen o sudan içmedinse iç... Çünkü o su âbıhayattır... der.

Köroğlu da o sudan içer. Bunun için Köroğlu ile kır atı sağdır, derler. Atı her yıl bir kere satılırmış, derler.

Köroğlu'nun Ayvazı kaçırması:

(Yine Elâzığ söyleyişi)

Köroğlu'nun babası öldükten sonra, çok korkulan bir isyancı olup çıkar. Emrindeki 330 Bey ile Çamlıbel'in kralı olur. Bolu Beyi'ne büyük zararlar vermeğe başlar. Nitekim bir davar sürüsüne el koymuştur.

Bolu beylerinden aldığı bir davar sürüsünü İstanbul'a sürmüş. Maksudı, İstanbul'da Kasapbaşının yanında bulunan Ayvaz'ı almakmış. Ayvaz'ın pek yiğit bir delikanlı olduğunu kendisine katırcılardan biri söylemiş. Onu da yanına arkadaş alırsa, dünyada üzerine gelecek başka kimse olmadığını söylemiş. Daha Ayvaz, on yaşlarında kadarmış. Köroğlu bunu fikrine koymuş.

Kasapbaşını bulmuş, dükkânda Ayvaz'ı da görmüş. Bakmış ki Ayvaz gerçekten anlatılan kadar var. Kasapbaşı-

na, davalarını görmesini söylemiş ve Ayvaz'ın kulağına yavaşça:

-Sana da dört boynuzlu bir koç getirdim. Sen de gel onu all demiş.

Ayvaz, ustaya yalvarmış. Üçü birden davarın yanına gelmişler. Köroğlu atına binmiş. Ayvaz'ın kolundan yapıştığı gibi:

Kasap başı kasap başı
Sürü senin Ayvaz benim
Söyle, Ayvaz, senin neyin
Adını duyduğun Köroğlu benim!.

deyip atına bir kamçı vurduğu gibi Bolu'ya gelmiş.

İlk zamanlar, Ayvaz'ın canı sıkılır, ağlarmış. Onu kadınlar filan bulup eğlendirmiş ve kendine alıştırmış. Bu suretle Ayvaz'ı kendine evlat edinmiş.

Köroğlu, kış zamanı Bolu Çamlıbel'inde, yaz mevsimi Tokat Çamlıbel'inde vakit geçirirmiş. Bazan Konya'ya bazan Karaman'a gelirmiş.

Dağstanda bir köyde, çeşmeden su dolduran bir kız görmüş. Bunu babasından istemiş almış. Bir gece güveği girmiş ertesi gün yola düzölmüş. Karaman Beyi'nin kızını, bahçesinde gezerken görmüş. Aldığı kadına demiş ki:

-Ben artık gelmem. Eğer senden doğacak çocuk erkek olursa, beni sorduğu zaman şu kolbağını koluna bağla; şu kılıcı da beline kuşat. Gönder gelsin beni bulsun. Eğer benim çocuğum kız olursa şu para ile onun çeyizini hazırlarsın.

Köroğlu'nun maksadı Karaman Beyinin kızını almakmış. Lâkin Karaman Beyi'nin bahçesi kol kol askerle dolu, kuş bile giremiyor. Köroğlu, bir gece yarısı Telli Hanımın (Karaman Beyi'nin kızı) penceresi dibine varmış, yalvarmış yakarmış ama bakmış ki yolu yok. En sonunda onun bir resmini almış. Doğruca Çamlıbel'e gelmiş.

Ayvaz, onun, kızın resmine bakıp bakıp ağladığını görünce:

-Ağam neden hayıflanırsın?. Bir gece baskın verir kızı kaçırmız!. demiş. Fakat Köroğlu:

-Kaçırmız kaçırmız ama ben onu gönülden olmadan çebren kaçırmak istemem, demiş.

O sırada tekrar Bolu'ya gelmişler. Köroğlu gibi bir hayır sahibinin geldiğini duyan köylüler yanına varıp elini öpmüşler. Hayır duâ etmişler. Köroğlu her zamanki gibi köylünün ihtiyaçlarını sormuş. Çifti hayvanı olmayanlara para verip hayvan almalarını söylemiş. Zâten nerde bir yoksul varsa gelir, Köroğlu'nun verdiği para ile geçimini sağlarmış. Kendilerinin bir müşkülleri olsa:

-Köroğlu'nun verdiği hüküm hükümdür, der ve iki köy yahut iki kişi arasında görülecek muhakeme Köroğlu'nun huzurunda görülürmüş.

VI-BÖLGE DESTANLARI

ZOYA TÜLEK

Destan hakkında kısa bilgi:

Zoya Tülek bir Başkırd destanıdır. Hüseyin Namık Orkun, «Türk Efsâneleri» adlı eserinde, bu destanın ilk defa Macar bilginlerinden Prof. Prhöl Vilmos tarafından Selim Giray Sultan'dan derlendiğini kaydetmektedir.

Destanda, insanın elde edebileceği her şeyin uğruna düşünülmeden feda edilebileceği anlatılmaktadır.

Zoya Tülek adlı destanı, Hüseyin Namık Orkun'un yukarıda adı geçen eserinden alıyoruz:

Belebeyden, Kuzey doğuya doğru iki günlük uzaklıkta Balkan Dağı denilen Baş göğe yükselmiş çıplak bir dağ vardır. Bugün çıplaktır ama bir zamanlar yemyeşil ormanlarla kaplı idi:

O zaman bu ormanlarda kuş sesleri, Başkırd çobanlarının türkülerine ve kaval seslerine karışırdı. Balkan Dağından pek uzak olmayan başka bir ülkede de, kıyı boyu kamışlarla süslü Aslı Göl denilen bir göl vardı.

Bugün bile bu gölün bu kıyılarına doğanın alanlar ördük avına gelirler.

Balkan Dağının çevresinde çok eski zamanlarda Harimarkas adlı çok zengin bir Başkırd oturuyordu. Harimarkas o kadar zengindi ki sürülerinin sayısını, topraklarının sınırlarını kendisi bile bilmezdi.

Harimarkas'ın iki karısı vardı: Birinin adı Bânû'ydu.

Harimarkas'ın Banu'dan iki oğlu olmuş birinin adını Ebütâlip ötekinin adını Malik koymuştu.

Harimarkas'ın ikinci karısının adı ise Gulzurg idi. Bundan da bir oğlu olmuş idi ki yiğit mi yiğit idi; adı, Zoya Tülek idi. Üveyannesi Bânû ile iki üvey kardeşi Zoya Tülek'i hiç sevmeylerdi; çekemeylerdi, kıskanırlardı.

Zoya Tülek ve Ebütâlip ve Malik de büyüüp delikanlılık çağına girdikleri zaman babaları Harimarkas her üçüne de birer güzel at, süslü koşumlar ve çok güzel eğitilmiş, doğan kuşları hediye ediyor. Gençler, atlarına binerler, doğanlarını ahırlar ve Balkan Dağına ava çıkarlar. Zoya Tülek, öteki kardeşlerinden her zaman fazla av avlardı. Bu yüzden de kardeşleri kıskançlıklarından çatırlardı. Fakat Zoya Tülek'in annesi Gulzurg'u babaları çok sevdiği, Gulzurg da hayatta olduğu için ona dokunmazlardı.

Bir gün Zoya Tülek'in annesi öldü; Zoya Tülek öksüz kaldı. O günden sonra her şey değişti. Evde tek sözü geçen Bânû oldu. Her istediğini yaptırıyordu. Aradan az bir zaman geçince Zoya Tülek'in eyerini Ebütâlib'e atını Malik'e vermesi için kocası Harimarkas'ı sıkıştırmaya başladı, başardı. Ertesi gün tavlaya indiği zaman şaşırıp kaldı. Ebütâlib'in atında kendi eyeri vardı; atına Mâlik binmişti. Zoya Tülek şaşkınlıkla:

-Bu ne hâl? diye sordu.

-Biz böyle arzu ediyoruz, dediler.

-Fakat eyer benim; Mâlik de benim atıma binmiş.

-Boşuna çene çalıyoruz; doğanlarımız da sabırsızlanıyor. Eğer bizimle ava çıkmak istiyorsan şu ihtiyar ata binebilirsin, deyip Zoya Tülek'in sözlerine aldırmadan sürüp atlarını gittiler.

Zoya Tülek arkalarından bakıp kaldı.

Üzüntüsünü uzun zaman gideremedi. Bu sırada dişi dökmüş ihtiyar uyuz at Zoya Tülek'in yanına gelerek:

-Üzülme, dedi; vur şu eğeri sırtıma, ava çık!

Zoya Tülek büsbütün şaşırıldı. Bir süre bu uyuz ata baktı. Sonunda Ebütâlib'in eyerini alıp atın sırtına vurdu. Bindi. Biner binmez uyuz at şahlandı. Silkindi, şâhâne bir at oldu.

Zoya Tülek'in sevinci ölçüsüzdü. Sağ koluna doğanını kondurdu, sürdü atını.

Bu uyuz atın adı Aktulpar idi. Aktulpar tavladan öyle bir fırlayış fırladı ki sanki uçtu. Bir iki dakika sonra kardeşlerinin yanına vardılar. Kardeşleri görünce şaşılar. Fakat bir şey diyemediler. Yanlarında yabancı avcılar olduğu için sustular. Öğle vakti yaklaşınca hep beraber gidip bir su kıyısında ağaç altında oturdular. Zoya Tülek de atından indi. Yemyeşil çimenlerin üstüne yattı. Yorgunluktan uyuyup kaldı. Aktulpar yanı başında duruyordu. Eyerinin üzerine doğanı konmuştu.

İki kardeş kıskançlıklarından bir türlü uyuyamıyorlardı. Usulca kalktılar. Aktulpar'ın nalının arasına sivri bir çivi sokup uzaklaştılar.

Zoya Tülek uyandığı zaman baş ucunda ak saçlı ak sakallı güler yüzlü bir ihtiyar gördü. Ayağa kalktı. İhtiyar:

-Benim kim olduğumu biliyor musun? diye sordu.

Zoya Tülek:

-Hayır efendim; dedi. Bilemeyeceğim.

-Ben Hızır'ım. Ulu Tanrı'nın izniyle ölmezlik suyundan içen Hızır'ım. Oğlum! Kardeşlerin seni çok kıskanıyor. Az önce, sen uyurken atının nalına sivri bir çivi çaktılar fakat ben sana yardım edeceğim Sana bir dua öğreteceğim. Ne vakit başın darda kalırsa bu duâyı oku, seni selâmete çıkarır. Şimdi bu duâyı okuyup atının ayağına doğru üfle.

Bunu dedikten sonra Hızır duâyı bir kaç defa tekrarladı. Zoya Tülek'in iyice öğrendiğini anlayınca birdenbire ortadan koybuldu.

Zoya Tülek duâyı okudu. Atının ayağına doğru üfledi. Çivi naldan çıktı, izi bile kalmadı. Zoya Tülek Tanrıya şük-

retti. Atına atlayarak kardeşlerinin yanına gitti. Onu gören kardeşleri hayretler içinde kaldılar. Kıskançlıkları kin kaskatı oldu. Hemen üç genç buldular. Bu gençler Zoya Tülek'in yanına geldiler, birdenbire atını tuttular, Aktulpar'ı kırbaçlamağa başladılar.

Bunun üzerine Aktulpar ok gibi fırlayıp can acısı ile göle doğru koşmağa başladı. Az sonra tozu bile görünmez oldu. At, havada uçuyordu sanki, ayağı yere değmiyordu. Böylece Aslı Göl sahiline vardı.

Zoya Tülek sahilde atından indiği vakit sanki birisi:

-Sahilin sağ tarafında kim var başını çevir de bak! der gibiydi.

Zoya Tülek o yana baktı. Kalbi heyecanla çarpmağa başladı. Gölün kıyısında beyaz ayaklarıyla köpükler saçan genç ve güzel bir kız oturuyordu. Bir yandan da altın ışıltılarında ki saçını tanyordu. Aslı Göl'ün kralı Yaydar Hanının biricik kızı Susulu idi. Zoya Tülek put gibi durdu şaşkınlığından; baktı baktı, sonunda kendini tutamadı. Kıza doğru yürüdü:

-Buraya nasıl geldiğimi ben de bilmiyorum. Ey güzel kız, ey Cennet Bağının gülü! Ben kimim söyleyebilir misin? Nereden geliyorum, nereye gidiyorum bilebilir misin?

Kız cevap verdi:

-Sen zenginlerin zengini Harimarkas'ın en küçük oğlusun. Adın Zoya Tülek'tir. Ava çıktın. İnce boyunlu kazları, altın kürklü tilkileri avladın. Sonra kardeşlerin seni kıskandı. Atını kırbaçladılar. Buraya kadar geldin.

Zoya Tülek şaşırıp kaldı.

-Artık hiç bir yere gitmeyeceğim, dedi. Beni büyüten babamı da unutacağım, beni koynunda büyüten anacağımın mezarını da unutacağım. Bana artık ne gök ne de yer lâzım. Benim yerim senin yanın ama sen kimsin?. Bana kim olduğunu söyle ey güzel kız.

Kız cevap verdi:

-Babandan anandan nasıl geçersin? olamaz bu. Dünya-
da vazgeçme. Sen bizim ülkemizde oturamazsın, ben göl kra-
lının kızıyım. Babamın ülkesinde çok yiğit can verdi. Sana
yazık olur. Ben senin olamam. İstersen, sana bir hatıra olsun
diye inci gerdanlığımla pırlanta yüzüğümü vereceğim; yur-
duna dön!

-Bana ne inci gerdanlığın ne de pırlanta yüzüğün lâzım,
bana hiç bir şeyin lâzım değildir bir kere kucaklayım yeter...
evet bunu istiyorum.

-Zoya Tülek, şu yana bak, kim geçiyor?

Kız, ince güzel parmaklarıyla bir yeri gösteriyordu. Zoya
Tülek o yana bakmak için döndü. Tam o sırada da kız, şimşek
gibi suya daldı. Yiğit kızın hilesini anlamıştı ama iş işten geç-
mişti. Kız yüzüyor gittikçe uzaklaşıyordu. Gölün ortasına
kadar gitmişti, sâdece altın saçları su yüzündeydi. Zoya Tü-
lek daha fazla düşünemedi. Kendini kaldırıp göle attı. Sekiz
on kulaçta kıza yetişti, saçlarından yakaladı.

Susulu bir ok gibi gölün dibine inmeğe başladı.

Zoya Tülek Kızın saçlarını bırakmadı. Çabucak gölün
dibine vardılar. Burada Yaydar Hanın camdan iki büyük sa-
rayı vardı. Bu sarayın dört bir yanında çok hızlı akan dört su
akıntısı kaptığını götürüyordu.

Kız dedi ki:

-Zoya Tülek, sevgilim.. Saçımı bırak, seni seviyorum, se-
nin olacağım. Beni burada bekle, elbisemi giyeyim öyle yanı-
na geleyim.

Zoya Tülek:

-Fakat yine bir hileye sapma... diyerek kızın saçını bı-
raktı.

Susulu odasına koştu. Yumuşak ipek yatağına kendini
attı. Güzel yüzünü yastıkların arasına sokarak ağlamağa
başladı. Bu durumu babasına nasıl anlatacağı, kendisini
yeryüzünün bir yiğidinin beklediğini nasıl söyleyecekti? Bu
genci sevdiğini, onunla evlenmezse artık yaşayamayacağını

babasına söylemek mümkün mü idi? Zoya yedi gün yedi gece
bekledi. Zayıfladı, hâlsiz düştü. Yüzü sarardı, avurtları çök-
tü. Sekizinci gün kızın kendisini aldattığını sanarak Hızır'ın
öğrettiği duâyı okudu. Tanrıya, suların çekilmesi için yal-
vardı. Yüce Tanrı, Zoya Tülek'in dileğini yerine getirdi. Su
akıntıları durdu. Göl hızla kurumağa, suları çekilmeğe baş-
ladı. Sular ülkesi müthiş sıcaklıktan bun alıyor, her yerde
kuraklık hüküm sürüyordu.

Susulu'nun kırk hizmetçisi bu haberi vermek için odası-
na koştular, fakat oda kapısının kapalı olduğunu gördüler.

Bu sırada Yaydar Hânın askerleri Zoya Tülek'i sarayın
önünde gördüler. Derhal başlarına bu afeti bu yabancıyı ge-
tirdiğini anladılar. Hemen yanına koşarak yalvarmağa baş-
ladılar. Zoya Tülek dileklerini reddetti:

-Hayır, hayır!... Kralınız, kraliçeniz, hepiniz mahvola-
caksınız.

Bu sözleri duyan halk Yaydar Hânın yanına koştular; bu
korkunç haberi kendisine anlattılar. Hâkan haberden pek
çok üzüldü; hemen kızının yanına koşarak selam verme-
den:

-Sevgili Susulum!. Biliyor musun yurdumun başına ne
felaket geldi? diye sordu.

-Biliyorum, babacığım!

-Pekâlâ!.. Bu felâketi getirenin de kim olduğunu biliyor
musun?

-Hayır babacığım!..

-Bu felâketi getiren bir kaç gündenbergi sarayın kapısın-
da bekliyen gençtir. O, seni seviyor, benden evlenmenize izin
vermemi istiyor sevgili kızım!. Onu saraya al..

Kız:

-Pek âlâ babacığım!... diyerek son derece sevindi.

Yaydar Hân uzaklaşınca Susulu odasını düzeltti, kapıyı
açtı, sevgili konuğunu karşılamağa koştu.

-Beni bağışla Zoya Tülek!.. İnan ki seni seviyorum. Ba-

bamdan korktuğun için kaç gündür yanına gelemedim. Gel, sevgilim, gel!.. diyerek Zoya Tülek'in koluna girdi. Birlikte saraya gittiler.

Bundan sonra Zoya Tülek tekrar duâyı okumuş, su akıntıları eskisi gibi artmış, Yaydar Hânın ülkesinde eski mutlu hayat başlamıştı. Solmağa, bozulmağa başlıyan her şey yeneden canlanmıştı. Herkes yurtlarında akıl almaz bir diriliş göstermiş olan bu Başkırd yiğidine hayran ve ona karşı borçluluk hissiyle coşkun idiler. Zoya Tülek, Susulu ile birlikte gezmeğe çıktığı vakit herkes fısıldıyordu:

-Bu sıradan bir kişi olamaz!

Hâkan da bu yiğiti sevmiş, kızının Zoya Tülekle evlenmesine izin vermişti. Artık gençlerin mutluluğunun sonu yoktu.

Bir gün Susulu, Zoya'nın yanından uzaklaşmış, uzun bir süre geri dönmemişti. yanına geldiği vakit Zoya Tülek:

-Nerede idin?.. Beni ilk gördüğün yere gittin değil mi?... diye sordu.

Susulu başını eğdi.

Zoya bir süre sonra tekrar sordu:

-Madem ki orada idin, atımı ve doğanımı gördün mü?

Susulu cevap verdi:

-Gördüm; her ikisi de Ash Göl sahilindedir.

-Ne yapıyorlar orada?.

-Atın bıraktığın yerde duruyor; doğanın ise başı ve kanatları düşük öylece eyerin üzerinde oturuyor.

Zoya düşündü, çok üzüldü. Tekrar duâyı okudu. Sular ikiye açıldı; Aktulpar sevinerek efendisinin yanına koştu; arkasından doğan kanatlarını çırparak uçup geldi. Birdenbire kralın sarayının çevresinde çimenler yeşerdi; ağaçlar çıktı, orman oldu. Aktulpar için otlak, doğan için orman olmuştu.

Dalgalar yeniden kapandı; Zoya Tülek ile Susulu'nun mutluluğunu yabancıların gözlerinden sakladı.

Günler, aylar yıllar geçti. Zoya Tülek kendisine bir kuray (kaval) yapmış, altın başlı, zümrüt gözlü, gümüş ayaklı bir koç yonmuştu ağaçtan. Kavalını üflediği vakit koç da oynamağa başlar, bütün su halkı oyunu seyre koyulurdu. Sade halk değil balıklar bile bu şayanı hayret görmeye gelirdi. Fakat bunlar koçun oynayışını, seyretmek için değil, Zoya'nın kavalını dinlemek için geliyorlardı.

Herkes seviniyordu. Fakat Başkırd yiğitinin günden güne yüzü solmağa başlamıştı. Susulu bu hali sezerek sordu:

-Ne oldun sevgilim!.. Yüzün neden öyle sarardı, soldu?..

Zoya cevap verdi:

-Bu hayat değil.. Ben burada sararıp solacağım..

-Burada yaşıyamıyor musun?.. Niçin?.. İşte ben seni seviyorum, sen de beni.. Daha ne gerek?.

-Ne mi gerek?.. Yurdum.. Sevgili soydaşlarım... Susulu!.. Onlar kendilerini tutsaklıktan kurtarmak için beni bekliyorlar.. Orada başı havalara yükselmiş Balkan Dağı vardır. Üzerinde ormanlar bulunur. İçinde binlerce av hayvanı koşuştur. Sen hiç ormanın ses verdiğini duydun mu? Susulu!.. Oradan Asli Göl bakmak ne güzeldir. Benim yurdumda daha böyle yüzlerce göl bulunur. Toprağın altında bir sürü servet, altın, gümüş yatıyor. Fakat bütün bunlar hiç bir şey değil.. Oralar benim öz yurdum, oradakiler soydaşlarım... soydaşlarımı nasıl unuturum?..

Hâkan Yaydar kızının sarayında bir ses işitmiş, o tarafa yürüyerek Zoya'yı, müteessir görünce sormuştu:

-Nen var oğlum?.. Neden üzgünsün? Göl insanları mı seni gücendirdi?. Kızımın mı bir şey oldu?.

Zoya cevap verdi:

-Hayır!.. Hâkanım, her şey yerli yerinde.. Fakat ben bu hayattan bıktım. Artık yurdumu, soydaşlarımı özlüyorum.

Hâkan hayretle sordu:

-Nereye gideceksin?..

-Yurduma, kutsal vatanıma, Balkan Dağının yanına...
-Balkan Dağının yanına mı? O da nedir?..

Zoya Tülek güzel Balkan Dağını anlattı, ormanları öğdü uzun uzun . Bunun üzerine Hâkan dedi ki:

-Balkan Dağı, Balkan Dağı... Anlattın amma ben pek anıyamadım. Ömrümde hiç böyle bir şey görmedim. Fakat mâdem ki sen bunu özlemişsin, onu buraya, gölün ortasına getiririm... Ne gülüyorsun?.. Görürsün...

Bundan sonra Hâkan Göl insanlarını yanına çağırdı. Balkan Dağını anlattı ve bulup onu gölün ortasına, kızının sarayının karşısına getirmelerini emretti. Halk bir toplantı yaparak içlerinden üç akıllı adam seçtiler. Bunlar önce Balkan Dağını arıyacaklardı. Bu üç adam, gölün her tarafını aradılar, taradılar, böyle bir şey bulamadılar. Sonunda küçük bir tepe buldular. Düşündüler: Hâkan Balkan Dağının ne olduğunu öyle de bilmiyor böyle de bilmiyor; Başkırd yiğiti ise işte bununla yetinsin.. Ne yapalım başka dağ yok buralarda...

Herkes işe sarıldı. Tepeyi çabucak Susulunun Sarayının karşısına taşıdılar.

Hâkan, sarayından çıktı, dağı gördü; sevindi, adamlarına ödülleri dağıttı. Sonra kızını ve damadını çağırdı, dedi ki:

-İşte senin o pek ünlü Balkan Dağını!.. Daha başka bir şey gerekiyor mu? diye sordu kasıla kasıla.

-Hayır Hâkanım?... Bu Balkan Dağı değil.

-Ne?.. Ne dedin?

-Bizim yurttta buna dağ demezler. Bu tepedir.

Hâkan:

-O halde beni kandırdılar.. diyerek çok kızdı. Bütün adamlarına yirmişer sopa vurdurdu.

Hâkanın bu davranışları da aslında Zoya Tülek'i rahatsız ediyordu. Sonunda Hâkanın huzuruna çıkarak :

-Ulu Hâkan!.. Bana göstermiş olduğun iyiliklere çok te-

şekkür ederim. Ben artık burada duramayacağım. Vatanımı özleyorum. Onsuz yaşayamayacağım. Susulu'suz da yaşayamam. Kutsal Hâkan!.. Bize izin ver. Biz Başkırd yurduna, Balkan Dağına gidelim. Orada beni bekleyen soydaşlarıma kavuşayım dedi:

Hâkan:

-Ne diyorsun? Ben sevgili kızımın ayrılacak mıyım?..

Asla, asla bu olamaz.

Bunu duyunca Susulu şunları söyledi:

-Babacığım!.. Lütfen izin ver... vermezsen eğer Zoya bizi bırakıp gidecek. O zaman ben ne yaparım, nasıl yaşarım?

İhtiyar Hâkanın gözleri yaşla dolu:

-Pek âlâ.. dedi.

Üzüntüsünü yenmeğe çalıştı, nemli kirpiklerini sildi. Artık Susulu ve Zoya Tülek herkesle vedâlaşmağa başlamıştı. Herkes üzgün idi; herkes Zoya'yı o kadar sevmişti ki kimse ondan ayrılmak istemiyordu.

Aktulpar, doğan , koç hatıra olarak orada kalacaktı. Hâkan dedi ki:

-Tanrının yardımıyla gidiniz... Güle Güle Zoya Tülek... Kızıma iyi bak.. Yalnız sizden şunu rica ederim: Söyleyeceklerimi harfi harfine tutunuz. Eğer sözümü tutarsanız hayatınızda asla sıkıntı çekmeyeceksiniz. Gölün kıyısına geldiğiniz vakit dikkât ediniz ve doğruca yürüyünüz. Balkan Dağının eteğine gelinceye kadar asla arkanıza bakmayınız...

Susulu ve Zoya Tülek sahile geldikleri vakit altın ve mücevherle süslü eğerlenmiş iki at onları bekliyordu. Mutlu çift atlara binip yola koyuldular.

Bunaltıcı bir sıcak vardı. Uçsuz, bucaksız Başkırd vâdilerine güneş kızgın oklarını savuruyordu. Zoya bu sıcaklara aldırış etmiyor, sevincinden kabına sığamıyordu. Susulu'ya dedi ki:

-Görüyor musun?.. Bu güzel Başkırd yurdunu görüyor musun? Bu çiçekli ovalar... İşte bak karşıdaki Balkan Dağı!..

Güzel değil mi?

Susulu cevap verdi:

-Hepsi güzel...

Ve gözlerini bu iç açıcı, gönül ferahlatıcı görünüşten ayıramadı. Babalarının öğüdünü tutmağa karar vermişlerdi. Fakat Susulu meraktan çatlayacak hâle gelmişti. Duramadı. Zoya'ya dedi ki:

-Canım! Biraz geri dönüp bakalım..

Zoya cevap verdi:

-Hayır. Babanın öğüdünü tutmamak doğru değil...

Susulu:

-Bir parçacık dönüp bakalım. Ne olur sanki...

Zoya:

-Bilmem, fakat asla dönüp bakmam...

Susulu bu söze aldırış etmedi. Atını durdurdu ve birdenbire geri dönüp Ash Göle doğru baktı. Gölde daha bir çok hayvan çıkıp onları izliyordu. İnekler, koyunlar, atlar o kadar çoktu ki... Fakat Susulu arkasına baktığı vakit bu hayvan sürülerinin arkası kesildi. Gölün kıyısına çıkmış olanlar yeniden gölün içine düştüler. Susulu bağırды:

-Vah! Ne yaptım!..

İki eliyle yüzünü kapadı. Gördüklerini Zoya'ya anlattı.

Zoya:

-Ah Susulu Babanın öğüdünü neden tutmadın?.. Balkan Dağına varıncaya kadar arkamıza hep hayvan sürüsü ile dolacak biz zengin olacaktık. Başkird yurdu yoksulluk görmeyecekti.

Zoya Tülek daha fazla konuşamadı ve hıçkırmağa başladı...

KÖZÜM HAN DESTANI

Destan hakkında bilgi:

Rusların, eski Türk İllerini istilâsı sırasında çekirdeklenmiş bir bölge destanıdır. Ruslara karşı yapılan vatan savunmasını ve yurt sevgisini anlatır. Destanın kahramanı olan Közüm Han, eski Türk Destanlarının bütün ruh yapısını ve çizgilerini taşımakta, hattâ; Yarmak'ın kendisinden yer istemesiyle, Türk Yaradılış Destanının Kara Hânını ve Erlik'ini hatırlatmaktadır. Ayrıca Oğuz Kağan Destanının izleri de, bu bölge destanında açıkça belli olmaktadır.

Közüm Han Destanının özetini, Dr. Wilhelm Radloff'un* «Sibiryadan» adlı eserinden, Dr. Ahmet Temir Tercümesinden, değiştirerek alıyoruz: (Değişik söyleyişler birleştirilmiştir)

Eski zamanlarda Tom boyunda Ahmed karay Kan yaşıyordu. Karay Kan, kendi öz karısını, satılmış bir esire verdi. Karay Kan'ın kayınbabası bunu işittiği zaman ona çok kızdı ve Karay'ı sarhoş ederek bir at kuyruğuna bağladı. Karay Kan üç gün at kuyruğunda kaldı, fakat ölmedi. Kayınbabası ayağı ile yüzüne basmak istedi, Karay Kan: «Basma bana kâfir!» dedi. Kayınbabası basmadı ve günahını ödediği için kendisini çözmek istedi. Fakat kayınbabanın oğlu babasına: «Çözme, o büyük bir kahramandı, onu serbest bırakırsan se-

(*) Friedrich Wilhelm Radloff (Radlov): Alman asıllı Rus Türkoloğu. 1873 yılında Berlin'de doğdu. 1918 yılında Petrogratta öldü. Son yıllarında Orta Asya Türk Boylarının tarihi, etnoğrafyası, dili ve folkloru ile ilgili yoğun çalışmalar yaptı. Türkçe'nin hemen her döneminden kalma yazma eserler üzerinde çalışmış ve bu eserleri tanıtmıştır.

nin halkını yokeder» dedi. Babası oğlunun sözüne uyarak Karay Kan'ın kafasını kestirdi. Karay Kan'ın yerine Közüm Kan geçti.

Tom civarındaki yerler Közüm Kan'ın hoşuna gitmedi. «Burada çok çukur ve hendek vardır; içine düşen hayvan ölür, içine düşen çocuk ölür, buradan gidelim!» dedi. Halkla konuştuktan sonra göç ettiler. Közüm Kan Tobol'a giderken yol üzerinde, Baraba'da oturanlara: «Burada sizin yeriniz çok kötü, bizimle beraber göç ediniz, Tobol'a gidelim, orada yaşayalım!» dedi. Fakat hükümdarın sözleri Baraba'da oturan halkın hoşuna gitmedi. Onlar: «Siz gidedurun, biz arkamızdan geliriz, balık ağlarımız kalmıştı, şunları alacağız!» dediler. Közüm «Arkamızdan çabuk gelin» diyerek yoluna devam etti. Bunlar geride kaldılar, ötekiler Tobol'a gittiler, bir şehir kurup yaşadılar. Közüm Kan Baraba'daki halkın yerinde kaldığını anlayınca: «Gelmesini istediğim halk varmadı (parbadı), bunların adı Baraba olsun» dedi.

Közüm Kan bir müddet Tobol çevresinde yaşadı. o zaman Rusya hükümdarından kaçan üç hırsız geldi, reislerinin adı Yarmak idi. Yarmak Közüm Kan'a geldi. Hiç kimse onların dilini anlamıyor, Rus'lar da burahlının dilinden anlamıyorlardı. Bir süre burada yaşadıkten sonra onların dilini öğrendiler. Yarmak, Kan'ın huzuruna çıkarak: «Közüm Kan, bana bir öküz derisi büyüklüğünde yer ver!» dedi. Közüm Kan, bütün soyluları topharak konuştu. Soylular: «Öküz derisi büyüklüğünde bir yer çok değerlidir, o kadarlık verelim» dediler. Yarmak bütün bir öküz derisi alarak bunu iplikten ince kuşaklara böldü ve bununla bir çenber çizerek hile ile çok yer aldı.

Kan'ın emriyle adamlar dışarı çıkarak baktılar ve: «Kâfir çok yer alıyor» dediler. Közüm Kan: «Bu çok değerlidir, bizim yetecek kadar toprağımız var; üstelik biz kendimiz izin verdik, onun için gürültü etmeye gelmez» dedi.

Yarmak bir sapan ve bir tırmık yaptı; tarlayı sürerek

çavdar ekti. Ektikten sonra Ruslar gittiler. Ertesi yıl geri gelerek çavdarı biçtiler ve biçtikten sonra yere serdiler. Üçüncü yıl yine geldiler.

Yarmak'a verilen topraklarda kısa zamanda Ruslar çoğaldı. Ruslar çoğalınca iş için adam tutmaya başladı. Közüm az ücret veriyor, Yarmak çok ücret veriyordu. O zaman adamlar: «Biz Yarmak için çalışmak isteriz, o yüksek ücret veriyor. Közüm Han az ücret veriyor dediler». Yıldan yıla Yarmak'ın adamları çoğalınca, Közüm kan uzaklaşmaya karar verdi.

Derler ki, eskiden Yarmak geldi ve Tobol boyunda yaşadı. Orada olta ile mersin balığı avlıyordu, büyük balık yakalayınca hükümdara sunuyordu. Karaza Bi'yin iki oğlu vardı, her ikisi avcıydı. Bunlar seferden dönerken öteki sahilde Yarmak'ın, oltasına yem taktığını gördüler. Onunla alay ederek nişan aldılar, fakat ancak şapkasını vurdular. Sonra elini vurmadan oltadaki yemine nişan aldılar, daha sonra da olta ipini vurdular. Orada Yarmak çok mu oturdu, az mı oturdu, bilmiyoruz.

Hükümdar sabahleyin kalkınca adamlarına balıkları getirmelerini emretti Adamlar bunların asker gibi yattığını gördüler. Hükümdar: «Biraz sonra bu memleketi Rus'lar alacaktır» dedi. Bir müddet geçtikten sonra Yarmak kayboldu, nereye gittiğini kimse bilmiyordu. Vagay Nehri üzerinde talaş akmaya başladı, bunun nereden geldiğini neden olduğunu kimse bilmiyordu. Üç yıl sonra Yarmak, bir sal ile Vagay Nehri üzerinden aşağıya doğru geldi. Yerliler baktılar ki bir gemi geldi, durdu. O sırada halk eğlenceye dalmıştı. Gemiye görünce: «Bir gemi geldi, acaba düşman mı, dost mu?» dediler. Gemide çok adam vardı, avcılar bunların üzerine ok atıyor, fakat onlar kımıldamadan yerlerinde duruyordu. Avcılar: «Bunlar insan değil, yapma resimdir» dediler. Dikkât edince, gemide tüfek atmak için delikler bulunduğunu gördüler. Bunu görünce iki avcıyı hazırladılar gemidekilerle sa-

vaşmak için oraya gittiler. Ok atmak için zırhlarını giydiler. «Siz kahramanlığınızı zırh ile gösteriyorsunuz» diyenler oldu. Bunun üzerine ötekiler utanarak zırhlarını çıkardılar, zırhsız gittiler. Delikten bakarak gemide adamları görünce attıklarını vurdular. Şimdi gemideki adamlar korkarak hiç-biri deliğe gelmez oldu. O zaman avcılardan biri: «Böyle sonu gelmez, ben yüzerek gideyim, üzerine çıkarak gemideki adamları görmek için aşağı sarkayım» dedi. Silâhlarını aldı ve gemiye doğru yüzdü. Gemiye varınca tırmandı, fakat üzerine çıkamadı. Onu bir asker görerek karşısına çıktı. Avcının kıyıda kalan arkadaşı, askerın karşı çıktığını görmedi. Avcı tam ulaşacağı sırada asker gelerek kılıçla Onun kafasını kesti. Avcı öldü, suya yuvarlandı. Kıyıdaki avcı, gemi üzerinde zırhını giymiş ve tüfek ile nişan almağa çalışan Yarmak'ı gördü. Avcının kurşunu Yarmak'ı vurdu, Yarmak'ın kurşunu avcıyı vurdu, her ikisi de öldü. Bunun üzerine kalanlar savaşa devam ettiler, fakat Yarmak'ın halkı yendi. Közüm Kan'ın halkı kaçtı. Hükümdar, adamlarıyla birlikte İrtiş boyunca kaçtı, Hanlığa sığındı.

Közüm Kan kaçarak halkı ile Küza Dağına geldi, orada durarak bir süre kaldı. Halkın büyük bir kısmı geri dönmek istiyordu. Onlar: «Memleketimizi niçin terkedelim? Geri dönmeliyiz!» dediler. O zaman Hükümdar ayağa kalkarak «Eğer benim yanımda gelmezseniz kürklerinize dizlerinize, yenlerinize dirseklerinize ulaşmasın! Allah hayatınızı uzun yapmasın! Umutlarımız boşa çıksın! Allah büyüktür!» dedi. Bununla beraber orada birçok halk dağı aşarak evine döndü. Hükümdarın bu kötü duâsından sonra halkımız artmıyor.

Közüm Kan güneye kaçarken ordusundan birine: «Artık burada kalmamız uygun düşmez» dedi. Onlar: «Biz morına balığı (kordı) yakalayıp burada yaşamak istiyoruz» diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hükümdar: «Mâdemki siz morına (kordı) yakalamak istiyor, benimle gelmiyorsunuz, öyle ise adınız **Kurdak** olsun» dedi. Onlar memlekette kaldılar.

Şimdi Közüm Kan ikinci orduya seslendi: «Göç edelim, bu memleket bize uygun değil» dedi. Bunlar: «Biz biraz daha beklemek istiyoruz» dediler. Hükümdar: «Mademki bekleyeceksiniz (tura-tursangız), adınız **Turalı** (Duran, Duralı) olsun» dedi. Közüm Kan üçüncü ordusuna döndü: «Göç edelim, bu memleket bize uygun değil» dedi. Onlar: «Biz biraz daha kalmak istiyoruz» dediler. Hükümdar: «Mâdemki göçü ertelemek (ayal) istiyorsunuz, öyle ise adınız **Ayalı** olsun» dedi. Döndü, başka bir orduya seslendi: «Bu memleket bize uygun değildir» dedi. Onlar: «Siz gidedurun, biz size yetişiriz» dediler. Hükümdar: «Mâdemki bize, git (Bar=var) diyorsunuz, öyle ise adınız Baraba olsun, çünkü siz varmıyorsunuz (barbassız).» O bunları söyliyerek yoluna devam etti, ancak Sart'lar onunla gittiler.

1. Karaza

Ashımı sorarsan,
Çinggis-Han'dan gelirim,
Sonra Karal nehrine vardık,
Orada Karal halkını yendik,
Kırım memleketine gittik.
Kırım şehrini aldık.
Astrahan'ı anlatırlar,
Kızıl taşla çevriliymiş,
Sağlam demir kapıları varmış,
Biz Astrahan'ı da aldık.
Sonra tekrar anlattılar,
Zingalı bir ticaret şehriymiş

AY BÖKE (MÖKE DESTANI)

Destan hakkında kısa bilgi:

Abakan Tatarları arasında söylenen bir destandır: Daha çok bir destanın, halk hikâyesi haline gelişi bakımından ilgi çekicidir.

Destanı, Dr. Wilhelm Radloff'un «Sibiryadan» adlı ünlü eserinin Prof. Dr. Ahmet Temir tercümesinden aynen alarak veriyoruz. Prof. Dr. Ahmet Temir, manzum kısımların, eserin aslından çevrildiğini belirtmiştir.

İki kardeş, biri kız biri erkek,
Babaları yok, anaları yok,
Yemeğe yemek yok,
Giymeğe elbise yok,
Yedikleri zambakla şakayıktır.
Kız kardeş erkeğe der:
«Üç yıl, üç yaşına kadar,
Baktım sana ey kardeşim,
Zambak ile, şakayıkla,
Yakında zambak yoktur,
Hepsini kazıp aldım,
Yakında şakayık yoktur.
Hepsini kazıp aldım,
Uzak gitmeye korkarım,
Kız kişiyim.
Üç yaşına gelen kişi,
Kendin ava çık,

Dağda ağ kur!» der.

Çocuk kız kardeşinin dileğini yerine getirerek, ertesi gün ağda yakalanmış bir tilki buluyor. Onu bir odun parçası ile öldürmek istediği zaman tilki şöyle diyor:

«Beni öldürme!» der.

«Benim etimi kişi yemez,

Benim etimi yersen,

Fâre eti gibi bulursun,

Benim etimi yersen.

Sıçan eti gibi bulursun.

Benim kürkümü zengin kişi giyerse,

Börk eder, atkı eder.

Yoksul çocuk! Sana yaramaz,

Kişi söver sana,

Yemeye yemek yok sende,

Giymeye giyim yok sende.»

Çocuk ona, evinde bir kızkardeşi olduğunu ancak onun karar vereceğini söyleyerek tilkiyi evine götürüyor. Kız kardeşi tilkinin sözlerini kabul edince, salıveriyor. Tilki bunun için teşekkür ederek onlara yola çıkmalarını söylüyor. «Yedi gün gittikten sonra dağın öte tarafında yetmiş pencere altın bir ev bulacaksınız, orada bir hükümdar oturur, ona sığınırım» diyor. İki kardeş tilkinin sözlerine göre hareket ederler:

Deniz boyunca gittiler,
Bir dağa ulaştılar,
Açlıktan ölecek dereceye geldiler,
Dağa çıkamadılar.
Ablası yatıp kaldı,
Çocuk yalnız çıktı,
Dağa çıktı yalnızca.

Dağa çıkınca,
 Yetmiş pencere saray gözüktü.
 Kalabalık halk burda,
 Sürü sürü halk burda.
 Derhal geri döndü ablasına,
 Ablasının kolundan tuttu,
 Kolundan tutup götürdü
 Dağa çıktılar şimdi.

O, kızı teselli ederek şimdi artık açlığın yoksulluğun geç-
 miş olduğuna inandırır.

Halkın arasına vardılar,
 Halkın arasından geçerken,
 Halk onlardan korktu.
 «Bunlar yemek yememiş.
 Aç kalmış kişiler.
 Ayna mıdır?
 Kişi midir?
 Kişiden doğmuş kişi,
 Bu kadar zayıf olmaz ki,
 Böyle adamlar görmemiştik.»

Böylece eve vararak hemen hemen kendilerini kaybet-
 miş bir halde kapının eşiğine yaslandılar. Ev sahibi çıkıp on-
 ları görür ve kendilerine acıyarak evine alır.

Onların adını sordu ise de,
 Kızda da dil yoktu,
 Oğlanda da dil yoktu.
 Bir kapla süt aldı,
 Kaymağı başlarına sürdü,
 Sütü ağızlarına sürdü,
 İkisi de dile geldi.

Ev sahibi onların yetim ve yalnız başlarına bozkırda ya-
 şadıklarını öğrenince, kendi çocuğu yerine almaya karar ve-
 rir Önce onlara ad koyabilmek için büyük bir şölen düzenler.
 Halk ad koymaya cesâret edemez, o zaman bir ihtiyar ileriye
 atılarak erkek çocuğa Ay-Möke ve kız kardeşine de Altun-
 Arıg diye ad takar. Böylece, buranın hükümdarı olan Altun-
 Argak bozkırda bulunmuş olan Ay-Mökö adında bir erkek ço-
 cuk ile Altun-Arıg isminde Onun kız kardeşini evlât edinir.
 Ay-Mökö, ava çıkmak için kardeşinden izin ister.

Ay-Mökö'ye ak boz at verdi,
 Ak boz ata biniverdi,
 Sonra Altay'lara doğru gitti,
 Altay sırtına vardı.
 Altay sırtında karşısına,
 Avlanan bir adam çıktı.
 Ay Mökö av bulamadı.
 Bu kişi av avlayarak
 Atına yüklüyor,
 Kızıl atına yüklüyordu.
 Ay-Mökö ona bağırır:
 «Benim dağında niçin avlanıyorsun?»
 O kişi onun karşısına gelir
 Ay-Mökö'nün önünde durur:
 «Benim av ormanımda niçin avlanıyorsun?
 Tanrının yarattığı yeri,
 Senden sormam,
 Yukarda büyük Tanrı vardır!» der,
 «Yer yüzünde Ak-Kan vardır!» der.
 Fakat Ay-Möke:
 «Kişinin adı olur,
 Hayvanın tüyü olur;
 Adını söyle!» der.
 «Kan-Kaygalak'ım» diye cevap gelir,

«Yukardaki Tanrıyı saymam,
Büyük pehlivanları güreşip yenerim,
.....
.....
.....
.....

Kan-Kaygalak Ay-Mökö'ye kamçı ile vurdu,
Üç gün boyunca
Onu öldürmek istedi.
Üç gün vurduktan sonra,
Kamçısını fırlatıp attı,
Kollarıyla tutuştular.

Birden bire görünmez bir yerden bir ok gelerek Kan-Kaygalak'ı deler ve kayalıkta saplanır kalır. Çocuk, yeryüzünde hiç bir akrabası olmadığını düşünerek, acaba bu oku kim attı, diye şaşırır. Fakat oka bağlanmış bir yazı bulunduğunu görür, alıp okumaya başlar:

«Kaday memleketinde,
Kula atlı Ças-Mökö
İsmindeki büyük bahadırım,
Ben attım bu oku.
Benim attığım okumu
Tutma, alma!
Ok yoluna devam eder,
Gök atlı Akırgang-Tas'ın
Direklerine saplanarak
Okum orada durur.
Yetmiş yedi yaşındayım.
Dokuz yaşındayken,
Akırgang-Tas'la güreştim.
Onun gücü fazla gelmedi,
O zaman ayrıldık,

Otuz yaş olunca güreşmek için,
Otuz yaşına gelince,
Tekrar tutuştuk,
Güçlerimiz fazla olmadı,
Benim gücüm fazla gelmedi,
Onun gücü fazla gelmedi
O zaman ayrıldık,
Yetmiş yaş olunca güreşmek için.
Şimdi gidiyorum güreşmeye,
Altay üzerinde bekle beni,
Büyüdüğüm yeri bulacağım,
Seni büyüten babanı bulacağım.

Ok uçmakta devam eder ve Ay-Mökö de Altay sırtları boyunca ilerler. Uzakta, yol üzerinde iki adamın gittiğini görek onların izinde gider, bir hükümdar konağına varır. Orada, kar gibi ak sakallı bir ihtiyarı görerek onunla konuşmaya başlar ve Altın-Ayrı adlı bu kimseye, babasız yetim olduğunu söyler. O zaman ihtiyar kederle şunları anlatır.

«Bozkır yerinde,
Benim iki çocuğum vardı» der.
«Bunlar hakkında duydun mu?
Öksüz çocuğumu gördün mü?»
«Yok görmedim» der.
İhtiyar söyler:
«Buradaki han yurdunda,
Altın-Pırgı, Kümüs-Pırgı
Adında iki kardeş oturur» der.
«Altın-Pırgı'nın, Kümüs-Pırgı'nın
Eline ben düştüm» der.
«İki çocuğum geride kaldı,
Biri oğlandı,
Biri de kızdı.»

Ay-Mökö ondan, acaba çocuğu tanıyabilir misin? diye sorar. İhtiyar adam, çocuğun omuzları arasında bulunan beninin ne biçim olduğunu söyleyince:

Ay-Mökö attan indi.

Sırtından elbisesini çıkarıverdi,

«Gör ihtiyar!» dedi.

İhtiyar geldi, gördü,

Ağlamaya başladı:

«Ay-Mökö sen benim çocuğumsun!»

Ay Mökö de ağlıyor,

İhtiyar da ağlıyor.

«Altın-Pırgı, Kümüs-Pırgı,

Üzerime yürüdüler,

Bütün malımı alıp götürdüler,

Fakat iki çocuğumu

Gizlemiştim.

Şimdi ise kendi malımı

Gütmekle meşgulüm.

Çocuğum, artık şimdi ölemem,

Artık seni gördüm,

İhtiyarladım, çocuğum.

Kuvvetim yoktur, çocuğum,

Bu malımı al» diyor.

«Ças-Mökö'den öğüt al!

Çin'den gelen Ças-Mökö,

Büyük akıllı Ças-Mökö,

Temiz düşünceli Ças-Mökö,

Ondan öğüt al!» diyor.

.....
 .....
 .....
 .....
 .....

«Şimdi, yukardaki Tanrı da bize acır,

Büyük bahadırlar da bize acır,
 Büyük kahramanlar da bize acır,
 Ças-Mökö hüküm verir,
 Haksızlık etmez, doğruyu söyler» diyor.

Bunun üzerine Ay-Mökö, Pırgı kardeşlerin yurduna gider ve orada ihtiyar Ças-Mökö'ye rastlar; Ças-Möke genç kahramanı tanır; Pırgı kardeşlerden, mallarını ona teslim etmelerini ister. Reddetmeleri üzerine Ay-Mökö onlarla güreşe başlar.

Altın-Pırgı ile
 Ay-Mökö tutuştular
 Üç gün güreştiler,
 Yerler sarsıldı,
 Sonunda yere f -latarak
 Temiz canını aldı.
 Bunu gören Kümüs-Pırgı,
 Ay-Mökö'yü yakaladı

(14 satır alınmamış)
 Yedi gün güreştiler,
 Fakat yere yuvarlanmadılar,
 Dokuz gün güreştiler,
 Fakat toprağa yuvarlanmadılar,
 On iki gün sonra
 Kümüs-Pırgı'yı fırlattı,
 Yuvarlıyarak öldürdü.

Ay-Mökö'nün babası ile Ças-Mökö evden çıkarak genç kahramanı kutlarlar. O, başarı ânında, kendisine iyilik eden Altın-Ergak'ı hatırlar ve hepsi birden ona giderler. Yolda Ças-Mökö onlarla vedalaşarak şimdi Akırang Tas'la güreşmeye gideceğini söylüyor: Orada öleceğimi biliyorum, fakat

kaderim budur, hiç kimse beni izlemesin, çünkü oraya giden bir daha dönmez, diyor:

«Şimdi ölmeye gidiyorum,
Bağrımdan çıkan çocuğum yok,
Benim izimi sürececek
Birlikte doğmuş kardeşim yok,
Gözümü sen kapatırsın,
Kara kuzgun gözümü çukumasın!»
Vedalaştı, yola çıktı.

.....
.....
.....
.....
.....
Çaş-Mökö ağhıyarak yolda gitti,
Gözünden yaşlar aktı,
Burnundan sular aktı,
Sakalından sarı sular aktı.

Ay-Mökö, yiğitler yiğidini izlemediğine pişman olur, ya onu canlı olarak selâmlarım veya kemiklerini görürüm, diye babasının istememesine bakmayarak onun arkasından gider. Çaş-Mökö Akırgang-Tas'ın evine varır Onu güreşe çağırır. Sözlerinin sonunda şöyle der:

Şimdi ben ölürsem,
Çin ülkesi öksüz kalır,
Çin ülkesinde başka kahraman yoktur!»
Akırgang-Tas ile tutuştular,
«Ben ölürsem, ey Akırgang-Tas,
Gök yere inmez,
Sen ölürsen, ey Akırgang-Tas,
Altüst olmaz bu yer, aynı kalır,

Akar su fazlalaşmaz,
Tanrı'nın yarattığı bu yer,
Bizimle bir yere gitmez».

Uzun zaman güreştikten sonra Akırgang-Tas, Çaş-Mökö'yü yere fırlatır, yer ve gök sarsılır ve Çaş-Mökö'nün temiz ruhu uçar. O anda Akırgang-Tas'ın altmış bahadırı yetişerek ölüyü beyaz bir keçe üzerine yerleştirirler. Arkasından, öcünü almak için Ay-Mökö gelip yetişir, Akırgang-Tas'ı öldürdükten sonra, mükemmel bir insan olan dostunun yabancı yerde ölmesine ağlar, öyle ki, ızdıraptan karaciğeri titrer ve kemikleri zangırdar. Bundan sonra Ay-Mökö, Altın-Ergak'ın yurduna döner. Kardeşi onun dönüşünü kutlamak için büyük bir ziyâfet verir halka, kara aygırın kırmızı etinden dağıtır. Bundan sonra, geyik yeleli bir kır atı ve Altın-Çüştük adında çok güzel bir karısı olan Kçüköy Bahadır'ın kızı ile evlenir. Altın-Ergak gerek onu, gerek şimdi adamları ve malları ile buraya gelen babasını kendi yanında kalmaya davet eder. Fakat babası şöyle der:

«Hayır Ay-Mökö çocuğum, alçacık bile olsa kendi dağım, sığ da olsa kendi suyum vardır, biz geri dönelim.»

KARTAGA-MERGAN DESTANI

Destan hakkında kısa bilgi:

Kartaga-Mergan Destanını, Dr. Wilhelm Radloff Abakan Tatarları arasından derlemiştir. Prof. Dr. Ahmet Temir'in Türkçeye tercüme ettiği, «Sibirya'dan» adlı eserden:

Palamutlu yerde yaşıyor,
Palamut suyu içiyor
Ev dolusu eşyası var,
Bozkır dolusu malı var,
Akdeniz'in kenarında,
Ak bir dağın altında
Kartaga-Mergan oturuyor.
Kartaga-Mergan'ın kara boz atı,
Ava gidip meşhur oldu,
Kargata-Mergan'ın bir kır atı,
Savaşlarda meşhur oldu.
O gece evinde kaldı.
Şafak sökerken,
Güneş doğarken,
Ava gitti,
Dağ kenarında hayvan vurdu,
Deniz boyunda kuş vurdu.
Arkasına, atına yükliyerek,
Evine geri döndü.
Halkına dönünce,
Avını, kuşunu bölüştürdü,

Yayayı atlandırdı.
Çıplak kimseye elbise giydirdi.

Kahraman yorgun bir halde uykuya dalar; sabah olunca kır atına binerek yurttan uzaklaşır. Kızkardeşi Kan-Purkan yatağında doğrulur ve kardeşinin yurttan gitmiş olduğunu görür. Evden çıkınca uzaklaşmakta olan kardeşini farkeder. Onu geri çağırır, fakat kardeşi duymamazlığa gelir ise de koşar ardısıra üç dağın ötesinde arkasından yetişir, nereye gittiğini sorar. Kaçamaklı cevap alınca, Kızkardeşi Ona: "Bir kahraman gelecek, beni öldürecek, hayvanları alıp götürecektir» der. Dizginlerinden yakalıyarak durdurmak ister. Kartaga kızarak şöyle der:

«Senin saçın uzun,
Aklın kısadır,
Şimdi ne söylüyorsun?
Dizgini bırak, ben gideceğim!
Dizgini bırakmazsan,
Seni öldüreceğim».

Fakat kızkardeşi bırakmayınca çelik kılıcını çıkararak dizginlerini koparır, yoluna devam eder. Dağları geçer, bozkırları aşar, bir aylık yolu iki günde gider, bir yıllık yolu yedi günde gider. O zaman atı durarak sahibine, eve dönmesini söyler: «Düşmanlar yurdunu basmıştır» der. Fakat Kartaga-Merganı öfke basar, atını kamçılar, koşması için zorlar. Bir süre de böylece gittikten sonra artık atını yerinden oynatmaz; hayvan az önceki sözlerini tekrarlayınca, sonunda geri dönmeye karar verir. Yurduna vardığında halkının barış içerisinde yaşadığını görür, fakat eve girince kız kardeşini bulamaz. Büyük küçük herkesten kızkardeşini sorarsa da, kimse cevap veremez. Kara kır atına binerek kız kardeşinin izinden gider. Beyaz denizin kıyısında ilerlerken, deniz atasına

şöyle hitap eder:

«Su atası, babam» der,
 «Kız kardeşinin nereye gittiğini
 Bilir misin, su atası?»
 «Hayır dostum, görmedim!»
 «Bunu sen bilmezsen,
 Öyle ise burada ne yaptın?» der.
 «Çakılları saydım,
 Kumları hesap ettim,
 Fakat onun gittiği yeri bilmiyorum.»
 «Denize girmişse,
 Denizin içinden buluver!»
 «Denizde ise bulurum».

Su atası denize dalarak turna balığı kılığında girer ve yüzüp gider. Kartaga-Mergan dağ sırtları üzerinde yoluna devam eder. Kendisinin kır atı ona, üç ufkun ötesindeki memlekette babası tarafından büyütülen iki kartalın bulunduğunu hatırlatır, onları çağırmasını söyler, Kahraman bunlara da başvurur, fakat olumlu cevap alamaz. Onlar: kendi iki çocuğumuza bakmak yüzünden kimseyi göremedik, derler. Onlardan, kız kardeşini aramalarını ister, fakat yavrularını aç bırakmak istememeleri üzerine, onlara dokuz kısrak yakalayıp verir; o zaman kuşlar şöyle bağırırlar:

«Gidersek şimdi gideriz» derler,
 «Dokuz gök yerini,
 Dokuz defa dolaşırız,
 Yedi gök yerine yedi defa gideriz,
 Fakat bulur muyuz, bulamaz mıyız»

Kuşlar uçup gidince Kartaga-Mergan evine döner. Karışık yeledi savaş atını çağırarak, bacısını görüp görmediğini

sorar. At: uykuda idim, hiçbir şey bilmiyorum, der. Dünyanın her tarafında kız kardeşini araması için atı da yola gönderir.

Şimdi su atası denizden çıkarak bacısını aradı ise de bulamadığını bildirir; arkasından gelen kartallar da aynı şeyi söylerler. Kartaga evine dönerken savaş atının dağ sırtları üzerinde koşarak yurda yaklaştığını görür, fakat at hiçbir şey söylemeden altın eşiğin dibinde cansız olarak yere serilir. O zaman av atı, çabucak üzerindeki eyer ve kantarmanın alınmasını ister, bunun üzerine yerde bir defa uğunduktan sonra yalbagay kuşu şeklinde girerek ak ve kara bulutlara doğru uçar ve gökte küçük bir kuşu yakalar, yere indirir. Kartaga-Mergân kuşu avucuna alır. Av atı tekrar eski şekline girerek, bu kuşun savaş atının ruhu olduğunu söyler, onu atın ağzına koyarsan hemen canlanır, der. Savaş atı tekrar canlandıktan sonra kahramana başından geçenleri anlatır. «Kırk gün kırk gece denizin öte tarafındaki çelik bozkırında gittikten sonra bir dağ sırtına tırmandım, burada mızrak uçları karaorman gibi idi, fakat ben korkmadan ordunun içerisinden geçtim, bana hiçbir ok değmedi, hiçbir kılıç kesmedi, hiçbir mızrak dokunmadı. Ateşten bir duvara tırmandıktan sonra yolda duran kırmızı bir ata rastladım, bunun dizginleri eyerine bağlanmış, sahibi ölmüş, yanında yatıyordu. O kişiyi canlandırdıktan sonra, bana, güzel Kan-Purkan'ı kaçırdığı için Kan-Törgüs'ün izini sürerken onun tarafından öldürülmüş olduğunu söyledi. Üç gün üç gece gittikten sonra, bu defa, sarı bir at ile yanında ölü olarak yatan bir yiğit gördüm. Onu canlandırdım; Kuttan-Alıp adındaki bu kahraman da Kan-Törgüs tarafından öldürülmüştü. Kuttan-Alıp, kızkardeşini birlikte kurtarmak için şimdi seni çağırmış bulunuyor.»

Kara boz atını eyerledi,
 Üzerine bindi Kartaga-Mergan,

Kamçısını kaldırarak salladı,
 Önce dağ sırtını geçti,
 Sonra çölleri aştı,
 Bir yıllık yeri yedi günde gitti,
 Bir aylık yolu iki günde gitti,
 Dağ bozkırını gördü,
 Çelik bozkırını gördü,
 Kırk gün gitmekle,
 Geniş çelik bozkırını gördü.
 Kara boz atı kamçıladi,
 Bozkıra doğru fırladi,
 Kırk gün kırk gece
 Kara boz at koşmakta devam etti,
 Nal sesleri çınladı,
 Nefes sesleri aksetti,
 Çelik bozkırından çıkınca,
 Dağa tırmandı, ileriye baktı,
 Ateşten deniz akıyordu,
 Ateşten denizin buharı
 Göklere yükseliyordu,
 Göklerin yüksek kısmı
 Alev gibi yanıyordu.
 Kara yerin otları
 Kor gibi parlıyordu.
 Kara boz atı kamçıladi,
 Sıçradı, ateşten denizi geçti,
 Kara boz atı kamçıladi,
 Bir yıllık yolu yedi günde gidip,
 Kara yerin kenarında,
 Yüksek göğün dibinde,
 Dağ sırtı ile karşılaştı
 Onun üzerine çıkarak
 Ötesine baktı kaldı
 Akan ak denizi gördü,

Ak denizin kenarında
 Ak bit sirkesi gibi bir köy vardı,
 Sürü sürü malı vardı,
 Bütün halkı kaynaşıyordu.

O, köyde bir eve girerek orada bir çok yiğit ile karşılaşır
 Kartaga-Mergan, Onlara gelişinin sebebini anlatır; sonra
 hep birlikte yola çıkarak dokuz gün giderler. Birdenbire be-
 yaz at kişniyerek, sahibine hatırlatır ki, üzerine binmesi
 lâzımdır. O, atına binerek uzaklaşır; at, sahibinin borkünü
 unuttuğunu görür. Fakat yiğit, Altın-Kan'ın çocuğu olan gü-
 zel Altın-Arğ'ın bu borkü alacağını söyleyerek atı sâkinleştiri-
 rir. Yeniden uzun süre giderek yeryüzünün öte ucunda bula-
 nan Altay sırtını geçtikten sonra bir köy görür ve altın bir di-
 reğe bağlamış kırmızı bir ata rastlar. Evin yanında atından
 inerek içeri girer, kırmızı atın Yiğidine gelişini anlatır. Yiğit
 Ona şöyle der;

«Altı kulaç uzunluğundaki
 Kan-Töngüs onu alıp götürmüştür.
 Atını az kamçılamış,
 Güzel kadını çok kamçılamıştır.
 Güzel kadın çok ağladı.
 Güzel kadın çok sızladı.
 Gözünün yaşı kan oldu.
 Burnunun suyu buz oldu.
 Onu görüp dayanamadım,
 Ardından at sürüp almaya gittim.
 Fakat o, yay kabını yakaladı, yayını aldı,
 Yayını gererek üzerime attı,
 Uzaktan beni vurdu,
 Orada ölüp kaldım,
 Fakat kır atın beni diriltti.»

O vakit Kartaga-Mergan kendisiyle birlikte gelmesini istedi. O, biraz ikinciklenmeden sonra kabul eder; ikisi birlikte Kattan-Alp adında kara kula atlı kahramana giderler. Bu kahraman da, Kan-Purkan'a yapılan kötülöklere dayanmıyarak yağmacıyı izlediğini, onun tarafından vurulduğunu ve karışık yeveli at tarafından tekrar hayata kavuşturulduğunu anlatır. Uzun bir yolculuktan sonra bembeyaz bir köye varırlar, onun ortasında dokuz köşeli taş bir ev vardır, ve önündeki altın direğe kara kula bir at bağlanmıştır. İki kahraman, ancak gürşte yardım edeceklerini söyleyerek, Kartaga-Mergan'ı köyün içine kadar izlemek istemezler. Bunun üzerine Kartaga-Mergan yalnız gider.

Kartaga-Mergan yalnız başına,
Köyün içerisinde girdi.
At bağlanmış direğe giderek
Atını altın direğe bağladı.
Taş sarayın kapısına yürüdü.
Kapının yanına geldiğinde,
Kapının iki tarafında
Demir zincire bağlı iki köpek gördü.
Kapıyı açmak isterken,
İki köpek üzerine sıçradı.
Kartaga-Mergan bir eliyle
Bir köpeği yakaladı,
Demir zinciri kopardı,
Taş sarayın köşesine,
İki köpeği çarparak öldürdü.
Kapıyı açıp girince,
İkinci bir kapı gördü,
Önünde iki ayı vardı.
Kapıyı açmak isterken
İki ayı üzerine sıçradı,
Bir kolu ile

Bir ayıyı yakaladı,
Bir kolu ile
Bir ayıyı yakaladı,
İki ayıyı yukarıya kaldırdı,
Demir zinciri kopardı,
Taş sarayın köşesine
İki ayıyı çarparak öldürdü.
Kapıyı açıp girince,
Üçüncü bir kapı gördü,
Önünde iki pehlivan vardı.
Biri çelik kılıç tutuyordu,
Biri çelik mızrak tutuyordu
Biri şöyle diyordu
«Kartaga bahadırın boynunu
Kılıcınla kes!»
Diğeri şöyle diyordu:
«Dokuz uçlu çelik mızrağınla
Onun göğsünü del!»
Biri kılıçla
Vurmak istedi,
Biri mızrakla vurmak istedi.
Cesur bahadır Kartaga-Mergan,
Bir pehlivanın başını
Kopararak yere fırlattı,
Diğeri pehlivanın kolunu
Kopararak toprağa attı,
İkisini de öldürdü.
Kapıyı açtı,
Ak Eve girdi.
Kan-Töngüs pehlivanın
Altın yatakta uyuduğunu gördü,
Yedi sarı kız,
Onun başına destek oluyordu.
Kartaga-Mergan Onun yanağına vurur, fakat Kan-Tön-

güs uyumakta devam eder, ikinci defa vurduğu zaman öteki hareket eder taş saray sallanır, üçüncü defa vurunca pehlivan yerinden sıçrar.

Kalkınca tutuştular,
Taş sarayı devirdiler,
Onda sonra dışarıya çıktılar,
Dışarda güreşe devam ettiler;
Çok mu güreştiler,
Az mı güreştiler,
Yedi gün güreştiler,
Dokuz gün güreştiler,
Yere yuvarlanmadılar,
Dağın tepesi üzerine
Güreşerek çıktılar,
İki genç öküz gibi
Möğrediler,
Sonra eve doğru güreşerek yuvarlandılar.
İki vahşi kulun gibi
Bağrıştılar,
Az mı güreştiler,
Çok mu güreştiler,
Yedi yıl güreştiler,
Yere yuvarlanmadılar,
Dokuz yıl güreştiler,
Toprağa yuvarlanmadılar,
Doğuştan kahraman Kartaga-Mergan,
Ayağına az basıyor,
Daha çok eline dayanıyor,
«Ey Arkadaşlar!
Nerde kaldınız,
Bana yardım ediniz!» diyor.
Fakat iki arkadaş
▲ Yardım etmez kaçarlar.

Doğuştan kahraman Kartaga-Mergan,
Doğuştan kahraman Kan-Töngü,
Çok mu güreştiler,
Az mı güreştiler,
Doğuştan kahraman Kan-Töngüs
Onu yukarıya kaldırır,
Kara yere doğru
Kartaga bahadırı fırlatır.
Fakat onu öldüremez,
Başını yere bastırır,
Fakat kıcı havaya kalkar,
Kıçını yere bastırır
Fakat başı havaya kalkar,
Sonra Kartaga-Mergan birdenbire kalkar,
Tekrar güreşmiye başlarlar,
Yedi gün güreştiler,
Yere yuvarlandılar,
Dokuz gün güreştiler,
Yere yuvarlandılar,
Dokuz gün geçtikten sonra,
Cesur kahraman Kartaga-Mergan,
Onu havaya kaldırır.
Kan-Töngüs bağrıverir:
«Yer altındaki yedi kuğu,
Yedi kuğunun güveyisi,
Yer Aynası, Yer-Kara,
Nerde kaldın, yardım et!
Kartaga-Mergan saldırır,
Onu kara yere fırlatır,
Bélini altı yerden
Ezer ayağı ile Kartaga-Mergan,
Kan-Töngüs orda ölür.

Yer Aynası yerin içerisinden çıkararak Kartaga-Mergan

ile gürüşmeye başlar; dokuz gün gürüştikten sonra Kartaga-Mergan onu havaya kaldırarak kara bulutlar arasına fırlatır. Yer Aynası ölmeden önce, yedi kuğu karısı ile onların başı ve kendisinin kaynanası olan sarı tırnaklı, kurşun gözlü, kendir saçlı Tyekçakay'ı yardıma çağırır. Aldırmaz Kartaga-Mergan, Onu fırlatarak öldürür. O zaman kuğu karısı gelecek gürüşmeye başlar. Kartaga onun iki zülfünü yere atar, birinden kara dağ, diğesinde ak dağ meydana gelir; Kartaga bunların arasında kuğu karısı ile gürüşmekte devam eder. Beyaz at hiçbir şey göremezse de, kahramanın inlediğini duyar. At korkar; «Kartaga'nın hiçbir akrabası yoktur» diyerek sizlanır, inler. Gökyüzünü yedi kere dolaşır, hiçbir kardeşini bulamaz, yeri dokuz defa dolaşır, hiçbir kardeşini bulamaz; yeri dokuz defa dolaşır, hiç akrabasını bulamaz. Sonunda Kattan-Alıp ile Kartaga-Mergan'a gelerek yardım rica eder. Fakat Onlar at ile alay ederek yakalar; yirmi dallı demir söğüt ağacına bağlarlar.

Bağlanmış boz at ağlıyor
Göz yaşını kan edip,
Burun suyunu buz edip,
Yedi gün orada durur
Kıvrandır tepinir,
İpini kopararak söylenir:
«Ben sağ kalırsam,
Sahibimi diriltirsem,
Köpek tabağından,
Yemek yediririz sizlere!
Bu yerde kalamam,
Şimdi sahibim yokken nçreye gideyim?
Dağın tepesine çıkarım,
Dağdan atlayıp ölmeye,
Orada ölmezsem,
Denizi derinliklerine girer

Orda ölürüm!» der.
Dağın zirvesine çıkar,
Dağın zirvesinden kendisini atar,
Fakat ölmez.
Şimdi de denize atlar,
Denizi dibinde koşmaya başlar
Denizin kumları uçar,
Denizin suları uçar,
Fakat ölmez
Denizden koşarak çıkar.
Kara yerin kenarına gelir,
Göğün dibine varır,
Bir dağın tepesine çıkarak
Öteye bakar,
Saksağan konmayan sarı çöl görür,
Kuzgun konmayan geniş çöl görür,
Bir dağın eteğinde
Ak kayın görür,
Yaprakları altındandı,
Kabukları gümüşlendi,
Kara boz at şöyle der:
«Evime barkıma dönsem,
Acaba bizi kim diriltir?
Kardeşimiz yoktur,
Akrabamız yoktur,
Ak kır ata gitsem,
Bizi diriltebilir mi?
Altın yapraklı, gümüş kabuklu
Ak kayının dibinde ölürüm!
Ot yemem açlıktan ölürüm,
Su içmem, susuzluktan ölürüm!»
Kara boz at böyle diyerek
Ak kayının dibinde durur,
Ot yemez, acıkr,

Su içmez, susar,
Ölüm anı yaklaşır.

Kara boz at, dağın sırtında kendisine doğru koşarak gelen karışık yeveli atı fark eder. Fakat tam o sırada ormandan bir yiğit çıkarak yayını gerer, ata nişan alır. At, oktan sıyrılır. Kara boz at oku atanın Kattan-Alıp olduğunu görünce çok öfkelenir ve öc almaya karar verir. Son kuvvetini toplayarak karışık yeveli ata doğru koşarsa da, onun önünde acı acı kişneyerek yıkılır. Karışık yeveli at Ona, üç defa ot yemesini ve üç defa su içmesini söyler. Kara boz at tekrar canlanır, sahibinin mâcerâsını anlatır: Şimdi kuğu karısı ile gürleşmektedir, fakat hayatta olup olmadığını bilmiyorum, der. Karışık yeveli at, yolu göstermesini ister Ondan; ikisi birlikte Kartaga-Merganı aramaya giderler.

Kara boz ata önden koşar,
Ak kır at arkasından,
Kulun gibi izler
Ak dağa, kara dağa varınca iki at,
Bahadırın ölü veya diri olduğunu
Bilmiyorlardı.
İnsan sesi duyarlar,
İki at işitir,
Fakat nerden geldiğini bilmezler.
Yerin altında mı,
Göğün üstünde mi,
Bir kişi seslenir,
Ağlar gibi inler,
Yerin altında mı,
Göğün üstünde mi,
Bilmezler.
Tekrar ses duyulur,
Kişinin inlediği işitilir.

Fakat nerden geldiği bilinmez.
Kır at öteye beriye sıçrar.
At başı büyüklüğünde altın guguk olarak
Yukarıya uçar,
Ak bulutun, kara bulutun
Arasına girip gider,
Aşağıdan inler gibi bir ses gelir,
Hemen aşağıya iner,
Altın guguk aşağıya inince,
Ak dağ ile kara dağın
Aрасında inilti gelir.
At başı büyüklüğündeki altın guguk,
İki kaya arasına oturur,
Fakat inliyen adamı bulamaz.
Kara kaya yerden yukarıya uzamış,
İki kayanın arasında
Altın guguk ötmeye başlar.
Altın guguk ötüncü
Kara kaya kara kurşun olarak
Kara yerde akıp gider.
Ak kaya ak duman olarak
Göklere yükselir.
Ak kaya yok olur.
Kara kaya yok olur.
Yiğit Kartaga yerde inleyip yatar,
Kuğu karısı yer altından çıkagelir,
Yiğit Kartaga ile yine tutuşur,
Yine tutuşurlar,
Yine gürleşirler,
Çok mu gürleşirler,
Az mı gürleşirler,
Ay değişinceye kadar gürleştiler,
Yıl değişinceye kadar gürleştiler
Her iki at, kuğu karısının canının bedeninde olmadığını,

fakat bulunduğu yeri bilirler. Onlar yerin altına giderler. Burda dokuz deniz vardır, bunlar, ayrı bir deniz oluşturarak bir noktada birleşirler, dokuz denizin birleştiği yerde, yeryüzüne kadar yükselen bakırdan bir kayalık vardır, bu kayalığın eteğinde kara bir sandık vardır, kuğu karısının canı işte bu sandığın içerisinde. Yedi ayrı kuştan olan bu can öldürülürse, kuğu da ölür.

Kara boz at ayağı ile
Bakır kayaya vurur,
Bakır dağın eteğinde,
Kara toprağın arasında,
Kara sandık işte orada.
Ayağı ile kara sandığın kapağını
Vurup açar kara boz at.
Bakır altın kutuyu görür,
Altın kutuyu çekip çıkarır,
Altın kutuyu ağzına alır,
Koşarlar Kartaganın yanına,
Her ikisi koşup vardıklarında
Onlar hâlâ güreşiyorlar.

İki at, kuşların nasıl öldürüleceği meselesini görüşürler. Karışık yelesi at, kel kafalı bir adam şekline girer; bu adam kutuyu açarak yedi ayrı kuşu eline alır; boştaki eliyle de Kartaga-Mergan'ın bir kenara bıraktığı kılıcı yakalılarak yedi kuşun kafasını koparır. O zaman kuğu karısı cansız yere serilir. Kartaga-Mergan, atlarının boyunlarına sarılarak sevincinden ağlar. sonra kar boz ata binerek Kan-Töngüs'ün yurduna gider, karışık yelesi at da bir kulun şekline girerek onları izlemektedir. Kartaga-Mergan, kızkardeşi Kan-Purkan'ı ararsa da, onu ölmüş bulur, karışık yelesi at ancak onun kemiklerini gösterebilir. Kartaga-Mergan bu parçaları toplamaya başlar, bir ay toplar, birbirine uyânlarını bir araya

getirerek tekrar canlandırmak ister; fakat uğraşması bir işe yaramaz, kızkardeşi canlanmaz. O kederinden ağlarken kara boz at şöyle der:

«Eyerimi al ey beyim,
Kantarmamı çıkar ey beyim,
Demir yerin kenarından,
Demir bir kayalık vardır,
Demir kayanın üzerinde,
Yaratan dokuz ilâh vardır,
Altı parçalı ak otu yaptılar,
Ölmüş adam o otla diriltir,
O otu almaya gidiyorum!
Sağlıkla gider gelirim,
Üç gün sonra dönerim!»

At gider, otu alıp getirir. Kartaga-Mergan, beyaz otla ölmüş kızkardeşini diriltir. Kartaga-Mergan Kan,Töğüs'ün yurudunu alıp götürürken, kızkardeşi bir atmaca şekline girerek yükseklere uçup gider.

Bütün malımı alıp götürür,
Bütün halkımı sürüp götürür,
Mal ve mülkünü ata yükler,
Mal ve mülkünü deveye yükler,
Dağın sırtından aşar,
Geniş çöllerden geçer.

Yol üzerinde kel kafalı bir delikanıya raslar ve onun zekâsına bakarak bir yiğit olduğuna inanır. Elindeki tutsakları ve malları evine götürdüğü takdirde kendisine elbise ve iyi at vereceğini söyler. Genç adam kabul eder ve Kartaga-Mergan ona çok güzel, yepyepi giyecekler ile Kan-Töngüs'ün altı kulaç uzunluğundaki kara yağız atını verir, sonra o yiği-

de, halkın başı, kara yağız atlı Tas-Kinâs adını vererek, yiğitler yiğidi olduğunu herkese duyurur; bundan sonra öyle bilinip böyle çağrılmasını isteyerek ödüllendirir. Sonra bir eline kuru, bir eline de yaş değnek vererek bütün insanlarla malı eve götürmesini buyurur: «Hiçbiri geride kalmasın» der. Bir süre sonra Kartaga-Mergan: «Yolda biraz işim var, sen arkamdan yetişirsin» diyerek ilerler.

Kara boz atı kamçılar,
İleriye fırlar
Ak kır at kulun olarak izler,
Çok giderler,
Az giderler,
Dağın sırtına çıkarlar,
Öteye bakarlar,
Kara kula ath Kattan-Alıp'ın
Köyü orada idi
Kartaga-Mergan bağırır:
«Kara kula at bağlı mı?
Kattan-Alıp evde mi?»
Kattan-Alıp çıkagelir,
Kara kula ata biniverir,
Koşar, sırta çıkmak ister,
Kara kula attan inince,
Börkünü çıkarır,
Koltuğunun altına alır,
Atını yedeğinde götürür:
«Beni öldürme Kartaga-Mergan,
Önünde öncün olurum,
Arkanda artçın olurum» der.

Kartaga-Mergan hemen karar vermez: Tas-Kinâs'i bekliyelim, kararı o versin» der. Tas-Kinâs geldikten sonra, Kartaga-Mergan, Kattan-Alıp'ın yaptıklarını anlatır ve onun

hakkında bir karar vermesini ricâ eder. Tas-Kinâs ona kuru değnekle vurarak, bütün varını yoğunu Kartaga-Mergan'a götürmesini söyler. Uzun yolculuktan sonra Kan-Mergan'ın yurduna varırlar. O da af diler, fakat Tas-Kinâs Onun için de aynı kararı vererek kendi hayvan ve yurtlarını Kartaga Mergan'a götürmesini emreder. Kartaga-Mergan bu sefer Tas-Kinâs'ı önden yolliyerek kendisi için bir kadın aramaya çıkar. Düğün yapar ve karısını evine götürür.

Yiğit Kartaga-Mergan,
Vatanına geri döner,
Tas-Kinâs da gelir eve,
Malları hep süre süre,
Bütün halkı tophiyarak,
Doğuştan cesur Kattan-Alıp'ı
At çobanı yaptılar,
Doğuştan cesur Kan-Mergan'ı,
İnek çobanı yaptılar.
Sonra düğün yaptılar.
Bütün halkı topladı,
Aç kalanı doyurdu.
Zayıfları semirtti
Çıplak gelen kişiyi
Giydirdi.
Yayan geleni
Yağız atlara bindirdi
Düğün sona erince
Herkes dağıldı
O evinde geceledi.
Beyaz şafak sökerken,
Parlak güneş doğarken,
İlâhtan yazı geldi:
«Kan-Purkan'ı bizim tarafa göndersin,
Önümüzde Purkan (Buda) olup otursun!»
Güzel Kadın Kan-Purkan,
Kartaga-Mergan'ın omuzuna bastı

Sonra duman olarak
 Yukarı ilaha çıktı.
 O gece evinde kaldı,
 Cesur kahraman Kartaga-Mergan.
 Beyaz şafak sökerken,
 Parlak güneş doğarken,
 Cesur Kartaga
 Yemeğini yer,
 Evinde oturur,
 Masal da böyle biter.

BU KİTAP İÇİN BAŞVURULAN ESERLER:

- Nihâl Atsız: Türk Edebiyatı Tarihi
 Prof. R.R. Arat: Oğuz Kağan Destanı
 N.S. Banarlı: Resimli Türk Edebiyatı Tarihi
 W. Barthold: Orta asya Türk Tarihi Hakkında Notlar.
 W. BARHOLD: İslâm Medeniyeti Tarihi
 W. Barhold: Moğol istilasına kadar Türkistan.
 Burhanettin Batıman: Alman Edebiyat Tarihi
 Felicien Challaye: Dinler Tarihi
 J. Eckmann: Macar Ed. Tarihi.
 Hâlîde Edip: İngiliz Ed. Tarihi
 Prof. Muharrem Ergin: Oğuz Kağan Destanı
 Prof. Muharrem Ergin: Orhun Abideleri
 Firdevsî: Şahnâme
 G.H. Des Granges: İtalyan Ed. Tarihi
 Habel: Nibelungen
 Clément Huart: Arap ve İslâm Edebiyatı
 Edith Hamilton: Mitologya
 Abdülkadir İnan: Arap ve İslâm Edebiyatı
 Abdülkadir İnan: Türk Destanlarına Genel Bir Bakış
 Prof. İbrahim Kafesoğlu: Türkler ve Medeniyet
 Prof. İbrahim Kafesoğlu: Türk Milli Kültürü
 Prof. Fuad Köprülü: Türk Edebiyat Tarihi
 Prof. Fuad Köprülü: Edebiyat Araştırmaları
 Prof. Fuad Köprülü: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuf-
 lar

- Daniel Mornet:** Fransız Ed. Tarihi
Belkıs Mutlu: Efsânelerin İzinde
M. Obuz: Kalavela
H. Namık Orkun: Türk Efsâneleri
H. Namık Orkun: Eski Türk Yazıtları
Eckart Petercüh: Küçük Yunan Mitologyası
Dr. Neclâ Pekolcay: İslâmî Türk Edebiyatı
Dr. Walter Ruben: Buddhizm Tarihi
M.N. Sepetçioğlu: Yaradılış ve Türeyiş
A.Y. Yakubovsky: Altın Ordu ve İnhitatı
M. Eğitim B. yayınları: Gılgamış Destanı.
A. Yaşar Ocak: Bektâşi Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi
İnanç Motifleri
Ehliman Akundov: Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri
A. Sırrı Levent: Divan Edebiyatı
M. Kaya Bilgegil: Edebiyat-Bilgi ve Teoriler